

T.C
GEBZE YÜKSEK TEKNOLOJİ ENSTİTÜSÜ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İRAN'IN BÖLGESEL POLİTİKASI VE
TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİ

Gonca OĞUZ GÖK
YÜKSEK LİSANS TEZİ
STRATEJİ BİLİMİ ANABİLİM DALI

GEBZE

2005

T.C
GEBZE YÜKSEK TEKNOLOJİ ENSTİTÜSÜ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İRAN'IN BÖLGESEL POLİTİKASI VE
TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİ

Gonca OĞUZ GÖK
YÜKSEK LİSANS TEZİ
STRATEJİ BİLİMİ ANABİLİM DALI

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Salih AYNURAL

GEBZE
2005

Gonca Oğuz Gök'ün tez çalışması G.Y.T.E. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ..... tarih ve ...../..... sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından Strateji Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ

ÜYE Prof Dr. Salih AYNURAL
(Tez Danışmanı)

ÜYE Doç Dr. Adnan CEYLAN

ÜYE Yrd. Doç. Dr. A. Kayyum KESİCİ

ONAY

G.Y.T.E. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun .....tarih ve ...../..... sayılı kararı

İmza / Mühür

ÖZET

İran Orta Asya ve Orta Doğu bölgelerinin kesişim noktasında, güneyde Basra Körfezi kuzeyde ise Hazar denizine açılan jeopolitik konumuyla dünya siyasetinde çok stratejik bir ülkedir. 1979 Devrimiyle oluşturduğu kendine özgü siyasal sistemi, gerek içinde bulunduğu bölgede, gerekse uluslararası sistem içerisinde İran'ı benzerine az rastlanır bir devlet haline getirmiştir. Ortadoğu'nun bu Arap olmayan ve ABD'nin "*haydut devlet*" tanımlaması içerisinde yerini alan devletinin dış politikası, gerek bölge devletlerinin gerekse bölge dışı devletlerin her zaman gündeminde yer almıştır.

Özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte çift kutuplu dünya düzeni sona ermiş, ABD tek süper güç olarak ortaya çıkmış ve ekonomiye dayalı uluslararası sistem hızla küreselleşmeye başlamıştır. Bu yeni dünya düzeninde ABD tarafından dışlanan İran, 1990'lardan itibaren iktisadi ve siyasi kaygılarla "*bölgesel işbirliklerinde*" yer almaya büyük önem vermiş ve buna paralel olarak Ortadoğu ve Orta Asya coğrafyalarında çok taraflı bölgesel işbirlikleri girişimlerinde bulunmuştur. İran'ın bu yeni dış politika açılımları kimi zaman "*pragmatizm*", kimi zaman ise İran dış politikasının "*ekonomikleşmesi*" şeklinde ifade edilmekle birlikte, bütün bunların temelinde İran'ın, 1990'larla başlayan ve ABD'nin başı çektiği dünya düzeninde "*bölgesel bir güç*" olma stratejisi olduğu söylenebilir.

1990'lı yıllardan itibaren sürdürdüğü pragmatist politikalar, ekonomik işbirliği platformları ve stratejik ortaklıklar ile İran, uluslararası arenada kendisine bir yer edinmiştir. Ancak 11 Eylül sonrası dönemde İran'ın bölgesel dışlanmışlığı artmış ve bu durum Tahran'ın güvenlik ekseninde Rusya ve Çin ile yakınlaşmasına sebep olmuştur. Öte yandan İran günümüzde, Ortadoğu ve Orta Asya coğrafyalarında komşu duruma geldiği ABD tehdidine karşı güvenlik kaygıları ile "*nükleer faaliyetlerini*" sürdürmektedir. Bununla birlikte ABD'nin Orta Asya'da yeni üsleriyle bölgedeki etkinliğini artırması, İran'ın bölgesel "*sıkışmışlığı*"nı genişletmiştir. Bu duruma İslam Devriminden sonra ilk defa katı muhafazakâr bir adayın Cumhurbaşkanı seçilmesi de

eklenince İran'ın gelecekte oluşturacağı bölgesel açılımlar ve politikalar daha da önem kazanmıştır.

Bu çalışmada, özellikle 1990 sonrası dönemde yeniden şekillenen dünya dengelerinde, İran'ın Bölgesel Politikası'nın evrimi ve gelecekteki açılımları ekseninde, Türk-İran ilişkilerinin incelenmesi hedeflenmiştir. İran'ın gerek jeopolitik, gerekse ekonomik öncelikleri göz önünde bulundurularak bölgesel politikası, Orta Asya-Kafkaslar ve Ortadoğu-Körfez Bölgesi olmak üzere iki ana başlık altında incelenmiştir. Günümüzde dünya düzeninde gittikçe artan karşılıklı bağımlılık karşısında devletlerin tamamen birbirinden bağımsız politikalar izlemesi neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Bu itibarla, İran'ın bu bölgelere olan politikaları ABD, AB, Rusya ve Çin gibi büyük güçlerin bölgedeki çıkarları ile beraber şekillenmektedir. Dolayısıyla İran'ın bölgesel politikası incelenirken bu ülkelerle olan ilişkileri de ayrıca analiz edilmiştir.

Öte yandan Ortadoğu ve Orta Asya coğrafyasının kesişim bölgesinde yer alan İran'ın bölgesel politikalarında, kendi ile benzer jeopolitik özellikleri taşıyan ve bu coğrafyada söz sahibi olan Türkiye son derece büyük bir role sahiptir. Türkiye ve İran bölgede tarih boyunca birçok uygarlıklar kurmuş, güç ve çıkar ilişkileri içinde olmuş iki devlet olarak, Orta Doğu ve Orta Asya'nın geleceğine gerek jeopolitik gerekse siyasal politika açılımları ile yön verecek niteliktedirler. İran kendine özgü siyasal sistemi ve Şii nüfusuyla bölgede farklı bir çizgi ortaya koyarken, Türkiye bu geniş coğrafyada hem Avrupalı hem Asyalı olma ayrıcalığının yanında en uzun süreli demokrasiye sahip ülke özelliğiyle de ön plana çıkmaktadır. Bütün bu farklılıklar çerçevesinde Türkiye ve İran siyasi sistemleri, jeopolitik tercihleri, stratejik ittifakları ve bölgesel girişimleriyle geçmişte olduğu gibi gelecekte de bölgede belirleyici roller oynayacaklardır. Bu itibarla Türk-İran ilişkileri tarihsel süreçte incelenmiş ayrıca Orta Asya ve Orta Doğu coğrafyalarında geleceğe yönelik senaryolar ışığında Türk-İran ilişkileri analiz edilmiştir.

SUMMARY

Iran is a country located at the crossroads of Middle Eastern and Central Asian Regions in which the world politics and inter-state competition has intensified after the cold war, especially after the September 11 attacks. Today's asymmetrical threat, terrorism, is being pronounced with Islam and thus Iran has become a target with its Islamic state. Today Iran, on the other hand, engages in a series of *multilateral* initiatives both in Central Asia- e.g. Shanghai Cooperation Organization- and in Persian Gulf. This has been a trend called "regionalization" and "pragmatism" that Iran has used as a foreign policy tool especially after the end of the Cold War. In other words, as the neo-liberal approach suggests, Iran also supports cooperative multilateralism which is another dimension to explain Iranian policies towards its region. However, Iran, after September 11, is trying to convince organizations like Economic Cooperation Organization to add a "security dimension" to these economic based institutions. Therefore Iranian Regional Policy based on "pragmatism" and "dialogue of civilizations" as former President Khatami put it, is on the way of a transformation.

As another point, in the post-cold war era energy has become a vital element for states to survive and compete in today's globalized world politics. Therefore, located between two important influence areas, namely the Caspian Sea and Persian Gulf, Iran's geopolitical advantage has significantly increased. Moreover, with its "Islam Republic" identity and multi-ethnic population, Iran is unique in its region. In addition, with its multi-ethnic and Shia character, Iran's future has become a crucial issue in US's efforts to build a democratic Iraq in the Middle East. Today Iran continues on its nuclear activities and is in close relationship with Russia on this issue. Also Iran searches for possible rapprochement opportunities with China to balance the "American threat".

In this study, we aim to analyse the evolution of Iranian Regional Policy in the post-cold war period and its possible future projections in the axis of Turkish-Iranian Relations. Iranian Regional Policy is analysed under two main headings based on its geopolitical and economic priorities: Central Asia-Caucasus and Middle East-Persian

Gulf Regions. In today's globalized world politics the interdependence between states has increased dramatically. Thus it has become impossible for states to follow independent or isolated policies from other states. Therefore Iranian Regional Policy has also been shaped by the interests of some big powers like the USA, Russia, China and the EU. Thereofe Iranian Regional Policy is analysed with specific reference to its relations with these states. The paper is concluded with a summary of the main trends in Iranian foreign Policy in the post-Cold War, and post-September 11 era. Political scenarios for future developments in regional and global politics is discussed in the last section.

TEŞEKKÜR

Yüksek Lisans Tezimin hazırlanmasının her aşamasında bilgi desteği ile yanımda olan Dekanımız ve danışmanım Sn. Prof. Dr. Salih Aynural'a ve tüm destekleri için bölümümün değerli hocaları Sn. Prof. Dr. Abdülkadir Akçin'e, Sn. Doç. Dr. Halit Keskin'e, Sn. Doç. Dr. Ali Ekber Akgün'e ve Sn. Yrd. Doç. Dr. A. Kayyum Kesici'ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca çalışmalarım bana yol gösteren değerli hocam Sn. Doç. Dr. Mesut Hakkı Çaşın'a teşekkürlerimi sunarım. Bunun yanında işletme ve strateji bölümündeki tüm hocalarım ve çalışma arkadaşlarıma da teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca çalışmalarım sırasında maddi manevi desteklerini her zaman yanımda hissettiğim aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Son olarak, tezimin her sayfasında emeği olan ve manevi desteğiyle her zaman yanımda olan eşim Sn. Şahin Gök'e tüm kalbimle teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER DİZİNİ

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	iv
SUMMARY	vi
TEŞEKKÜR	viii
İÇİNDEKİLER DİZİNİ	ix
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	xii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xiii
TABLolar DİZİNİ	xiv
HARİTALAR DİZİNİ	xv
1. GİRİŞ	1
2. İRAN'IN GENEL PROFİLİ	8
2.1. İran'ın Etnik Yapısı	9
2.2. İran'ın Ekonomisi ve Doğal Kaynakları	13
2.3. İran'ın Siyasal Sistemi	16
2.3.1 İran'da Politika Oluşumu	22
3. İRAN'IN DIŞ POLİTİKASININ TARİHSEL EVRİMİ	27
3.1. İslam Devrimi Dönemi İran'ın Dış Politikasının Temel Parametreleri (1979–89)	28
3.2. Humeyni Sonrası İran'ın Dış Politikasında Yeniden Yapılanma Süreci (1989–97)	32
3.3. Hatemi Dönemi İran'ın Dış Politikası (1997– 2005)	34
4. İRAN'IN SOĞUK SAVAŞ SONRASI BÖLGESEL POLİTİKASI	38
4.1. İran'ın Bölgesel Güç Olma Hedefi	39
4.2. İran'ın Bölgeselleşme Hareketini Sınırlandıran Faktörler	40
4.3. İran'ın Bölgesel Politikasında Orta Asya Ve Kafkaslar	43
4.3.1. İran'ın Orta Asya'da Ekonomi ve Enerji Politikaları	45
4.3.1.1. Hazar Denizi ve Petrol-Doğalgaz Boru Hatları	46
4.3.1.2. Çok Taraflı İşbirliği Girişimleri	51

4.3.1.3. Ticari İlişkiler	56
4.3.2. İran'ın Orta Asya'da Tehdit Algılamaları ve Güvenlik Politikaları	58
4.3.3. İran'ın Orta Asya'da Geleceği	63
4.4. İran'ın Bölgesel Politikasında Ortadoğu Ve Körfez Bölgesi	65
4.4.1. Ortadoğu Coğrafyasında Güvenlik ekseninde İran ve İsrail	67
4.4.2. İslam Devrimi Sonrası Ortadoğu'da Değişen Dengeler ve Irak	70
4.4.3. Son Körfez Savaşı Sonrası Ortadoğu ve İran	72
4.4.4. Basra Körfezi Bölgesi Ve İran	74
4.4.4.1. Körfez'de Devletleşme Süreci ve İran (1921–1958)	79
4.4.4.2. Irak'ta Baas Devrimi ve Soğuk Savaş	81
4.4.4.3. İran İslam Devrimi ve Körfezde Değişen Dengeler	82
4.4.4.4. Soğuk Savaş Sonrası Körfez'de ABD Hâkimiyeti ve İran	83
4.4.5. İran'ın Ortadoğu'da Geleceği	85
4.5. İran'ın Bölgesel Politikasını Etkileyen Dış Güçler	88
4.5.1. Amerika Birleşik Devletleri ve İran	89
4.5.1.1 İran'da Şah Dönemi ve ABD-İran Ortaklığı	90
4.5.1.2 İslam Devrimi Sonrası ABD Yaptırımları ve İran	93
4.5.1.3. Soğuk Savaş Sonrası İran'ın Bölgesel Politikasında Yeni Parametreler ve ABD	95
4.5.1.4. 11 Eylül Sonrası İran'ın Geleceğinde ABD'nin Rolü	96
4.5.2. Rusya, Çin Ve İran	101
4.5.2.1 Rusya'nın İran'a olan Tarihsel İlgisi	102
4.5.2.2. İran'ın Savunma ve Güvenlik Politikalarında Rusya	103
4.5.2.3. İran'ın Nükleer Programı ve Rusya	105
4.5.2.4 İran-Rusya Ortaklığı'nın Geleceği	109
4.5.2.5. Çin	112
4.5.3. Avrupa Birliği Ve İran	116
4.5.3.1 ABD Ambargoları ve İran-AB Ekonomik İlişkileri	117
4.5.3.2 AB'nin İran'a Yaklaşımında Değişen Parametreler	119
5. TÜRKİYE VE İRAN	120
5.1. Tarihsel Süreçte Türk-İran İlişkileri	122

5.1.1. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk-İran İlişkileri ve Şiilik	124
5.1.2. Türkiye Cumhuriyeti ve İran'da Pehlevi Hanedanlığı Dönemi	126
5.1.3. Soğuk Savaş, ABD ve Türk-İran İlişkileri	128
5.1.4. İslam Devrimi Sonrası Türk-İran İlişkilerinin Yeni Parametreleri	130
5.1.5. Soğuk Savaş Sonrası Dönem Türk-İran İlişkileri	131
5.2. 2000'li yıllarda Türk-İran İlişkileri ve Son Gelişmeler	132
6. SONUÇ	140
KAYNAKLAR	145
ÖZGEÇMİŞ	162

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

CIA	Central Intelligence Agency
BM	Birleşmiş Milletler
ITC	International Trade Center
WTO	World Trade Organization
ILSA	Iran-Libya Sanctions Act
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
CENTO	Central Treaty Organization
NATO	North Atlantic Treaty Organization
EİÖ	Ekonomik İşbirliği Örgütü
NAFTA	North America Free Trade Area
APEC	Asia-Pacific Economic Cooperation
KİK	Körfez İşbirliği Konseyi
BTC	Bakü-Tiflis-Ceyhan
IMF	International Monetary Fund
CASCO	Caspian Sea Cooperation Organization
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
NPT	Non-Prolifation Treaty
IAEA	International Atomic Energy Agency
ŞİÖ	Şangay İşbirliği Örgütü
OECD	Organization for Economic Cooperation and Development
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
RCD	Regional Cooperation for Development
ECO	Economic Cooperation Organization

ŞEKİLLER DİZİNİ

<u>Sekil</u>	<u>Sayfa</u>
2.1: İran'ın Petrol Üretimi ve Tüketimi (1971–2003)	16
2.2: İran'ın Siyasal Sisteminin İşleyişi	18
2.3: İran'da Dini Lider Merkezli Güçler Dengesi	21
2.4: İran'da Meşruiyetin Teorideki Kaynağı ve İşleyişi	25
2.5: İran'da Meşruiyetin Uygulamadaki Kaynağı ve İşleyişi	25
4.1: Dünya Doğalgaz Rezervlerinin Bölgelere Göre Dağılımı	45
4.2: Hazar Denizi Petrol-Doğalgaz Alanları	47
4.3: Hazar'ın Statüsü, Deniz ve Göl Bölüşümü	49
4.4: Hazar Denizi Petrol ve Doğalgaz Boru Hatları	50
4.5: 2020 yılı Ortadoğu ve Körfez Bölgesi Tahmini Enerji İhracatı	67
4.6: Basra Körfezi Dünya Petrol ve Doğalgaz Oranları (2003)	76
4.7: Basra Körfezi Ülkelerinin Petrol İhracatı (2003)	77
4.8: Basra Körfezi Doğalgaz Rezervleri ve İran	79
4.9: Dünyanın En Büyük Petrol Üreticileri (2004)	95
4.10: ABD'nin Orta Asya'daki Askeri Üsleri (2001)	99
4.11: İran'ın Buşehr Nükleer Tesisi	107
4.12: Çin Halk Cumhuriyeti'nin Enerji Üretimi ve Tüketimi	116

TABLolar DİZİNİ

<u>Tablo</u>	<u>Sayfa</u>
2.1: İİan'ın Dış Ticaret Dengesi (2003)	14
4.1: Ekonomik İşbirliği Örgütü Üyesi Devletlerin Nüfusları	54
4.2: İİan'ın EİÖ Üyesi Devletler ile olan İthalat ve İhracatı (1998 2002)	58
4.3: Dünyadaki Nükleer Güç Dengesi	108
5.1: Türkiye'nin İİan'a İhracat Rakamları (Sektörel)	135
5.2: Türkiye-İİan Dış Ticaret Dengeleri	137

HARİTALAR DİZİNİ

<u>Harita</u>	<u>Sayfa</u>
2.1: İnan'ın Siyasi Haritası	9
2.2: İnan'da Etnik-Dilsel Guruplar	11
2.3: İnan'ın Eyaletleri ve Başkentleri	12
2.4: İnan'da Etnik-Dinsel Guruplar	13
4.1: Orta Asya ve Kafkaslar Siyasi Haritası	44
4.2: Güney Kafkasya Haritası	61
4.3: Ortadoğu Bölgesi Siyasi Haritası	66
4.4: Basra Körfezi Siyasi Haritası	75
4.5: Rusya Federasyonu Siyasi Haritası	105
4.6: Çin Halk Cumhuriyeti Siyasi Haritası	115

1. GİRİŞ

Orta Doğu ve Orta Asya coğrafyalarında birçok uygarlıklar kurmuş ve bu bölgelerde tarih boyunca güç ve çıkar ilişkileri içinde olmuş iki köklü devlet Türkiye ve İran'dır. Türkiye ve İran değişik dönemlerde belirli olaylar karşısında aldıkları ortak ya da çoğu zaman olduğu üzere karşıt tutumlarıyla bölgenin uluslararası ilişkilerine yön vermişlerdir. Tarihin en eski çağlarından günümüze dek gerek bölge içi ve gerekse bölge dışı devletlerin ilgi odağı olan üç kıtanın birleştiği bu önemli coğrafyada, zengin enerji kaynakları, petrole dayalı ekonomiler, ideolojik ve dini fanatizm, etnik milliyetçilik, terörizm, anti-demokratik rejimler ve dış güçlerin müdahaleleri temel çatışma eksenini oluşturmuştur. Günümüzdeki mevcut güç ve çıkar savaşımı gelecekte de şiddetini artırarak sürdüğü müddetçe, bölge, yeni mücadelelere ve yeni çatışma noktalarına sahne olacaktır. Türkiye ve İran, Orta Doğu ve Orta Asya'nın geleceğinde de geçmişte olduğu gibi stratejik tercihleri, bölge içi ve dışı ittifakları ve bölgesel politikalarıyla kritik bir rol oynayacaklardır.

Türkiye, bulunduğu jeopolitik konum, sahip olduğu ekonomik ve kültürel potansiyel itibarıyla 21. yüzyılın geride bıraktığımız ilk beş yılında da görüldüğü üzere bölgedeki önemini artırarak sürdürmektedir. Bugün Türkiye'nin de içinde bulunduğu coğrafyadaki gelişmeler tekrar göstermiştir ki dünyadaki siyasi, ekonomik ve kültürel gelişmelerin odağında, merkezinde veya çok yakınında gelecekte de yine Türkiye olacaktır. Buradaki ana husus, Türkiye'nin bu gelişmelerden ne şekilde etkileneceği değil, bu gelişmeleri nasıl ve ne yönde etkileyebileceğidir. Dolayısıyla, geçmiş deneyimleri ve günümüz dinamiklerini çok iyi tahlil etmek, daha sonra ise bu tahlillerin ışığında geleceğe yönelik stratejiler geliştirmek gerekmektedir. Bu noktada seçilecek stratejilerin belirlenmesinde bulunulan bölgenin tarih ve coğrafya bilgisinin- bazı düşünürler tarafından reddedilse de- hala günümüzde ülkelerin "*uzun vadeli*" stratejilerinde çok önemli bir yere sahiptir.

İran, bulunduğu coğrafi bölgede Türkiye'nin "en eski" komşusu olma özelliği ile dikkat çeken, kuzeyinde Hazar Denizi, doğusunda Afganistan ve Pakistan, güneyinde Basra Körfezi, batısında Irak ve Türkiye'nin yer aldığı bir Orta Doğu ülkesidir. (Oğuz ve Çakır; 2000, s.23). Ayrıca Hazar denizine açılan jeopolitiğiyle bir

Orta Asya ülkesi olarak da değerlendirebileceğimiz İran, aynı zamanda güneyde Basra Körfezine açılan kritik coğrafi özellikleriyle de günümüzde devletlerin “enerji” odaklı siyasi ve iktisadi politikalarında stratejik bir konumundadır.

Buna ilaveten, İran din ve devlet kavramlarını bir arada kullanarak oluşturduğu İslam Cumhuriyeti ile de bölgede diğer Arap ve Arap olmayan devletlere nazaran farklı bir siyasi yapı ortaya koymaktadır. Bugün bölge devletleri için bir model olma söyleminden uzak, pragmatik bir yaklaşım içerisinde dünya sisteminde yerini almaya çabalayan İran, bütün bunların ötesinde dünya dengelerinde söz sahibi devlet olan ABD’nin düşmanı konumundadır. (Afrasiabi and Maleki; 2003, s. 256)

Soğuk Savaş sonrası ABD’nin başat güç olduğu yeni dünya düzeninde İran, Rusya’nın 1990’lı yıllardaki “suskunluğunu” bozması ile ve iki ülke arasında var olagelen işbirlikleri neticesinde, bölgede konumunu sağlamlaştırma çabası içerisinde. Soğuk Savaş’ın bitmesiyle oluşan yeni dünya düzeninde ekonomik kaygılardan ötürü eski Cumhurbaşkanı Hatemi ile başlayan “*medeniyetlerin diyalogu*” (Oğuz ve Çakır; 2000, s.158) söylemi, günümüzde ABD’nin Orta Doğu’yu yeniden yapılandırma sürecinde İran’ı hedef almasıyla birlikte bir değişim sürecine girecek izlenimi vermektedir. Ayrıca 2005 Temmuz ayında gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde 1990’lardan beri ilk defa katı muhafazakâr bir aday olan Mahmud Ahmedinecad’ın seçilmesi de İran’ın siyasi tutumunu sertleştireceği izlenimini vermektedir. Bu da İran’ın sergileyeceği yaklaşımların bölgenin geleceğinde çok kritik bir rol oynayacağını göstermektedir.

Bu çalışmada, özellikle 1990 sonrası dönemde yeniden şekillenen dünya dengelerinde, İran’ın Bölgesel Politikası’nın evrimi ve gelecekteki açılımları ekseninde, Türk-İran ilişkilerinin incelenmesi hedeflenmektedir. Bu itibarla, bu iki devletin “*ortak*” coğrafyaları olarak değerlendirebileceğimiz Orta Doğu ve Orta Asya bölgesini tanımak, İran’ın bölgesel politika açılımlarının değerlendirilmesi ve Türk-İran İlişkileri’ni anlamlandırılması bakımından önemlidir.

İlk kez 19. yüzyılda İngilizler tarafından kullanılmaya başlanan Orta Doğu teriminin, bölgenin siyasi haritası gibi yapay bir özellikte olduğu söylenebilir. Nitekim Orta Doğu’nun siyasi haritası Bernard Lewis’in “*sınırları olan, kendine özgü*

ismi olan “devlet”ler” (Lewis;1997, s.23) ifadesiyle ilk bakışta diğer haritalarla benzerlik gösterir. Ancak daha yakından incelendiğinde Orta Doğu haritasının, örneğin, bir Avrupa ile kıyaslandığında, ciddi farklılıklara sahip olduğu görülür. Keza, Belçika ve İsviçre gibi bazı küçük istisnalar dışında Avrupa haritasını meydana getiren ülkelerin adı aynı zamanda o ülkede yaşayan baskın etnik grubun adıdır. Buna ek olarak, Avrupa’da ülkelerin adı o ülkede konuşulan, hatta bazen “sadece” o ülkede konuşulan dilin adıdır. Dahası bu etnik, dilsel adlandırma yüzyıllardır devam etmektedir. Öte yandan, Orta Doğu devletlerinde sınırlar konuşulan dil yahut yaşayan etnik gruptan bağımsız bir nitelik taşımaktadır. (Lewis;1997, s.23) Yapay bir şekilde oluşturulmuş bu sınırlar, Avrupalı devletlerin sömürgeciliğin bitimiyle birlikte Orta Doğu coğrafyası üzerinde varlıklarını sürdürebilmek adına izledikleri “*sınırları ayırma, belirleme ve haritaları çizme*” siyasetinin bir sonucudur. (Dedeoğlu, 2002, s:43)

Dolayısıyla, Orta Doğu bölgesini ifade eden özellikler ve buna bağlı sınırlar, dünyadaki siyasal duruma ve özellikle de bölgeye nereden ve kim tarafından bakıldığına göre zaman içerisinde farklılıklar göstermiştir. Orta Doğu’nun coğrafi sınırlama bakımından iki ayrı tanımı yapılabilir. En geniş anlamıyla Orta Doğu; Türkiye, Afganistan Suriye, Lübnan çizgisinden başlayıp, Kuzey Afrika devletlerini de kapsayarak Uzakdoğu sınırına dayanan ve Arap yarımadasını içine alan bölgedir. Daha dar tanımıyla ise, Kuzey Afrika ülkeleri, Türkiye, Afganistan, İran’ı içine almayan ve sadece on üç Arap ülkesini (Bahreyn, Irak, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Umman, Katar, Suudi Arabistan, Suriye, Birleşik Arap Emirlikleri, Yemen, Filistin, Mısır) ve İsrail’i esas alan bölgedir. Akademik anlamda ise genellikle geniş çerçeve kullanılmaktadır. (Dedeoğlu, 2002 s: 1)

Bölge ne şekilde tanımlanırsa tanımlansın, burada Arap kültürü ve İslam dininin egemen olduğu gerçektir. Bölge devletleri Türkiye, İran ve İsrail dışında Arap’tır. Devletlerinin nüfusu Lübnan ve İsrail dışında büyük çoğunlukla Müslüman’dır. Bununla birlikte, Arap ve İslam unsuru ortak bir payda gibi düşünülse de, bölge etnik ve dinsel açıdan bir mozaik görünümündedir. (Dedeoğlu; 2002, s. 2)

Dünyanın en eski coğrafyası olan Orta Doğu tarihi boyunca bu mozaik yapısını “*süreksizlik*” ve “*farklılık*” ekseninde sürdürerek diğer medeniyetlerden farklı bir yapı teşkil etmiştir. Şöyle ki, Orta Doğu’yu Hindistan ve Çin gibi çok eski medeniyetlerle karşılaştırdığımızda bu iki ayrım açıkça görülmektedir. Çin tarihi incelendiğinde en eski çağlardan günümüze dek bir süreklilik olduğunu görmekteyiz. Birçok zaman geçmesine rağmen eski Çin ile günümüz Çin’i arasında din, yazı, dil arasında sadece küçük farklılaşmalar mevcuttur. Ancak Orta Doğu’da böyle bir bütünlük, devamlılık söz konusu değildir. Antik çağlarda dahi Orta Doğu oldukça farklı ve bağlayıcı özelliklerden yoksun bir yapıda olmuştur (Lewis, 1997 s: 23).

Orta Doğu’nun bir diğer farklılaşan özelliği de *kültürel tarihindeki* dramatik süreksizliktir. Bölge sırasıyla “*Helenleşme, Romanlaşma, Hıristiyanlaşma ve İslamlaşma*” gibi kültürel değişimlerden geçmiştir. Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları arasında kültürel ekonomik ve *siyasi anlamda* kavşak noktasını oluşturan Orta Doğu bölgesi, her dönemde büyük imparatorluk ve devletlerin ilgi odağı olmuş ve sırasıyla Pers, Grek, Roma, Arap, Moğol, Tatar ve Türk imparatorluklarının hâkimiyet alanı içine girmiştir (Sander; 2003, s.278).

Orta Doğu coğrafyası geniş kültürel mirasının yanında, kıtaların kesişim noktasında bulunmasıyla da kıtalararası “*ulaşım*” için yüzyıllar boyu çok önemli bir yer teşkil etmiştir. 15. yüzyılda deniz yollarının bulunmasıyla Orta Doğu’nun önemi kısmen azalmış olsa da, 19. yüzyılın ikinci yarısında Süveyş kanalının açılması ile birlikte tekrar eski konumuna yükselmiştir. Dünyanın en önemli su yolları olan Türk Boğazları, Süveyş Kanalı, Bab-el Mendep Boğazı, Kızıl Deniz, Hürmüz Boğazı ve Basra Körfezi Orta Doğu’dadır (Sander; 2003, s.278).

Bölgenin 20. yüzyıldaki en büyük önemi, “*petrol üretimi*” ile ortaya çıkmıştır. Orta Doğu’da ilk petrol İran’da çıkarılmaya başlanmış ve İran’ı Irak ile Kuveyt izlemiştir. 20.yüzyılda özellikle otomotiv sanayisinin gelişmesiyle birlikte petrol başlıca enerji kaynağı durumuna gelmiştir. Petrolün ve doğalgazın devletlerin varlığını sürdürmesi ve refahı için kritik bir konuma yükselmesi ile dış politikaların belirlenmesinde “*enerji ve enerji güvenliği*” kavramları önemli bir unsur olmuştur. Günümüzde Orta Doğu petrolü Avrupa ve Asya’nın enerji ihtiyacının büyük bölümünü karşılamaktadır. Dünya petrolünün yaklaşık üçte biri Orta Doğu’da

üretilmekte ve dünya rezervlerinin yaklaşık %68'i bu coğrafyada bulunmaktadır. Batı Avrupa'da tüketilen petrolün yaklaşık %75'i, Japonya'da tüketilenin de yaklaşık %90'ı Orta Doğu'dan gelmektedir (Dedeoğlu, 2002, s: 4).

Bununla birlikte, Orta Doğu coğrafyasının önemini sadece zengin enerji kaynaklarına bağlamak yanlış olacaktır. Orta Doğu, enerji dışında sahip olduğu stratejik değerleri ile geçmişte ve günümüzde mevcut güç odaklarının ilgisini en çok çeken coğrafyalardan biri olma özelliğine sahiptir. Bu bağlamda Orta Doğu: (Cömert; 2001, s.32)

- Üç kıtayı birleştiren kara ve demir yollarının düğüm noktasıdır.
- Deniz ticaret yolları ve geçitlerinin büyük kısmını kontrol eder.
- Tarihin en zengin kültür hazinelerine sahiptir.
- Tek tanrıya inanan dinlerin doğduğu bölgedir.

Batılı güçler tarafından tarihin her döneminde ilgi odağı olan bu bölgenin jeostratejik önemini, ABD Başkanı Eisenhower henüz 1950'li yıllarda şu şekilde ortaya koymuştur:

“Yalnız coğrafya bakımından bile bütün dünyada stratejik yönden Orta Doğu'dan daha önemli bir bölge yoktur. Bütün gücümüz ve araçlarımızla örgütlenme yeteneğimizden, sevk ve idarelerimizden faydalanarak, Orta Doğu'yu kazanmak zorundayız” (Cömert; 2001, s:32).

Dolayısıyla, bu coğrafya yüzyıllar boyu gerek bölge içi ve gerek bölge dışı güçlerin güç ve çıkar mücadelelerine sahne olmuştur. Keza, bölgenin tarihinin neredeyse tümüyle kendi çıkarlarını düşünen rejimler ve devletler tarafından yazıldığı söylenebilir.

Orta Doğu'nun kuzeyinde *“dünyanın kalbi”* (heartland) olarak değerlendirilen Avrasya coğrafyası ve merkezinde de Orta Asya bölgesi yer almaktadır. Orta Asya coğrafi konum itibariyle doğu'da Altay Dağları, güney'de Tanrı Dağları, batı'da Aral gölü ile kuzeybatı'da Ural Nehri ve Dağları ve kuzeyde Sibirya'nın güney sınırları arasında yer alır (Roy; 2000, s: 1). Bölge kuzeyde Rusya, doğuda Çin, güneyden İran,

Afganistan, Pakistan ile sınırlandırılmıştır. Etnik kökeni çoğunluk olarak Türk ve Müslüman olan bölge stratejik açıdan 19. yy'da Arap, Doğu ve Avrupa uygarlıklarını birbirine bağlayan tarihi “*ipek yolu*” ile dünyanın merkezi olarak kabul edilmiştir. (Kona; 2002, s: 108)

Günümüzde “Orta Asya” olarak ifade edilen Türkistan coğrafyasında Hunlar zamanından itibaren İran-Turan savaşları şeklinde başlayan mücadele, bu bölgelerin kaderini belirlemiştir. Hunlar ve Göktürkler zamanında Sasaniler ile gerçekleşen Türk-İran mücadelesi Türklerin İslamiyet’i kabulünden sonra da sürmüştür. Karahanlılarla birlikte günümüz İran topraklarının Türk hâkimiyetine geçmesiyle yeni bir dönem başlamıştır. Orta Asya coğrafyasında Timur ve Moğol hâkimiyetlerinin ardından, İran sadece 1736–1750 Nadir Şah döneminde bölgede kısmen hâkimiyet kurabilmiştir. 19.yy’ın sonlarına gelindiğindeyse bölgede Rusların hâkim oldukları görülür. (Kona; 2002, s: 62)

1990 yılında Sovyetlerin yıkılmasıyla birlikte, yıllarca baskı ile kimliklerinden koparılmaya çalışılan Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını ilan etmeleri yeni bir dönemin kapılarını açmıştır. Bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri sahip oldukları enerji kaynakları ile dünya siyasetinin merkezi haline gelmişlerdir. Dünyanın önemli petrol ve doğalgaz kaynaklarının bu bölgede yer alması, dünya üzerinde söz sahibi olmak isteyen gerek bölge içi ve gerekse bölge dışı devletlerin ilgisinin bu bölgeye çevrilmesine sebep olmuştur (Razov; 1997, s: 59).

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’nin sahip oldukları, petrol ve doğal gaz kaynaklarının Avrasya ankarasından ihraç edileceği güzergâhları kontrol etme çabası, Soğuk Savaş sonrası siyasetin temel konularından birisi haline gelmiştir. Bir başka deyişle, günümüzde devletlerarası rekabetin makro düzeyden (çift kutuplu dünya rekabeti), bölgesel nitelikli rekabete dönüştüğü konjonktürde, Hazar Havzası gibi bir enerji potansiyelini de bünyesinde bulunduran Orta Asya bölgesinin petrol ve doğalgaz sahalarının paylaşımı ve bu kaynakların enerji tüketicileri olan büyük devletlere ulaşımını sağlayacak boru hatları güzergâhlarının belirlenmesi, uluslararası rekabetin temel parametrelerini oluşturmaktadır. (Kona; 2002, s:109)

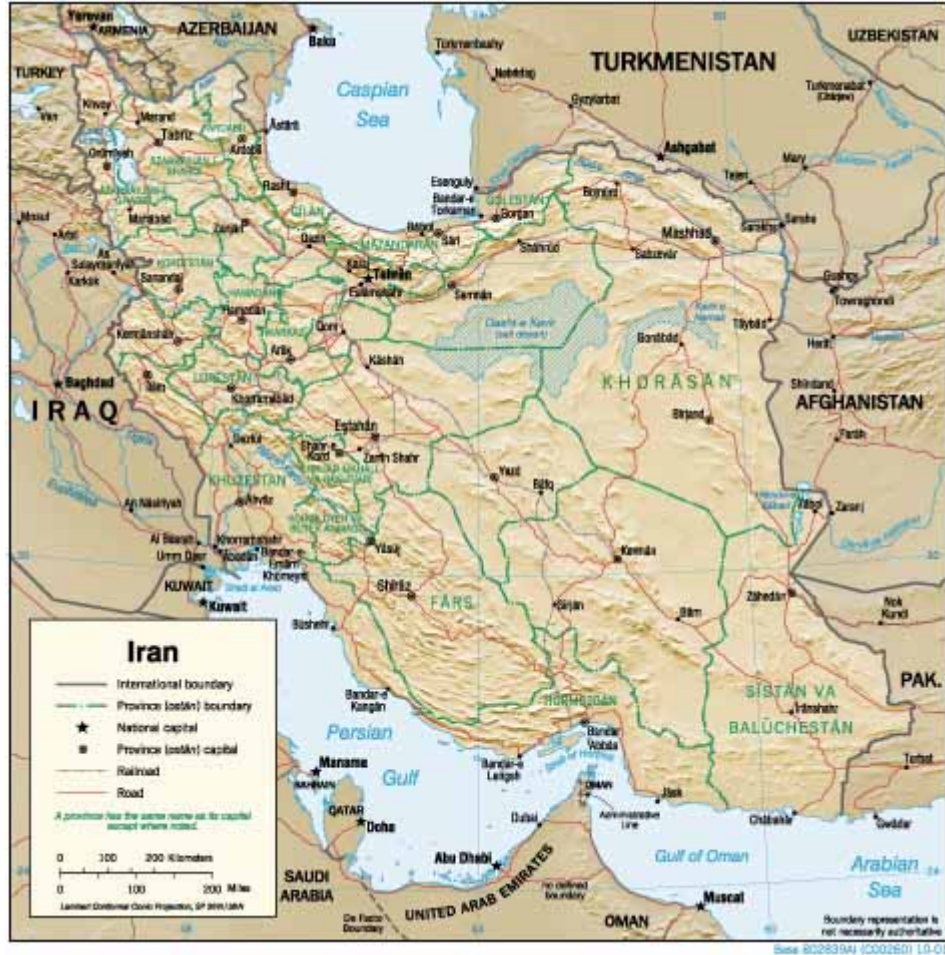
Ayrıca, güvenlik ekseninde Orta Asya, Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi etrafında tehdit yaratan bir bölge değil, tehdit altındaki bir bölge niteliğine bürünmüştür. Dahası, Orta Asya, Rusya ve Batı güç odakları için Çin tehdidine karşı, Çin için ise Batıdan ve Rusya'dan gelecek tehdide karşı bir güvenlik alanı olarak da değerlendirilebilir. Günümüzde evrensel ekonominin itici gücü haline gelen enerjiye olan ihtiyaç ve bu ihtiyacın uzun vadede daha da büyük boyutlara ulaşacağı göz önünde bulundurulursa, bölgeye olan büyük ilginin artmaya devam edeceği öngörülmektedir.

Orta Doğu ve Orta Asya coğrafyaların dünya siyasetinde geçmişteki ve günümüzdeki yeri göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye ve İran'ın dış politikalarının uluslararası güç mücadelesindeki rollerinin çok hayati olduğu görülür. Keza, bölgelerindeki politika açılımları ile Türkiye ve İran, bölgenin geçmişine yön verdiği gibi geleceğinde de kritik bir rol oynayacaklardır.

Ülkelerin dış politikalarının temel taşlarından birisinin de “iç dinamikleri” olduğu günümüz dengelerinde, İran Devleti'nin siyasi rejiminin dayandığı temel prensipler ve dış politika açılımları birbirinden ayrılmaz unsurlardır. Buradan hareketle, İran'ın bölgedeki dış politika açılımlarının ortaya konulması için öncelikle iç dinamiklerinin analiz edilmesi gerekmektedir.

1. İRAN'IN GENEL PROFİLİ

Harita 2.1: İran'ın Siyasi Haritası

Kaynak: http://www.parstimes.com/images/iran_map1.jpg

İran Orta Asya ve Orta Doğu coğrafyalarının kesişim noktasında konumlanmış bölgenin en eski ülkelerinden birisidir. Kuzeydoğuda Türkmenistan, kuzeybatıda Azerbaycan ve Ermenistan, batıda Türkiye ve Irak, doğuda Pakistan ve Afganistan, güneyde ise Basra Körfezi ile sınırlara sahiptir. (Sönmezoğlu; 2000, s: 375) Kuzeyde Hazar Denizi ve güneyde Basra Körfezine açılan, iki denize dayalı jeopolitik konumuyla bölgedeki önemli stratejik ülkelerden birisidir.

Dünya medeniyetlerinin en eski yerleşim yeri olan ve zengin enerji kaynakları ile dikkat çeken Orta Doğu coğrafyasında İran'ın konumu, “enerji”nin devletlerin varlığını sürdürebilmesi için kritik bir madde haline geldiği günümüz konjonktüründe

hayati bir öneme sahiptir. Öte yandan, Orta Asya'nın güneyinde Hazar Denizine komşu ülke olarak da İran, bu bölgenin siyasetinde kimi zaman aktif kimi zamanda pasif olmasına rağmen kritik roller almıştır. Buna ilaveten, dünyanın önemli güçleri olarak nitelendirebileceğimiz ABD, AB, Japonya gibi devletlere petrol ve doğalgaz gibi kaynakların taşınmasında önemli stratejik yollar üzerinde konumlanmıştır. Bir başka deyişle İran, Körfez ülkeleri, Kafkaslar, Orta ve Güney Asya ile Türkiye arasında bir kavşak durumundadır.

Yer şekilleri itibariyle İran platosu ve iç kesimlerde yer alan iki çöl alanı, ülke arazisinin önemli bir bölümünü teşkil etmektedir. İran etrafı dağlarla çevrelenmiş büyük bir yayla görünümündedir. Yüzölçümü 1.648.000 m²'dir. Topraklarının doğu yarısını büyük çöller kaplarken, yerleşmelerin yoğun olduğu yerler daha çok güneybatı ve kuzeybatıdaki dağlık bölgelerde yer alan vadi tabanları ve iç platolardaki vahalardır. (CIA World Factbook, www.cia.gov)

Toplam 5440 km uzunluğunda olan ülke sınırları, Afganistan ile 936 km; Pakistan ile 909 km; Türkmenistan ile 992 km; Azerbaycan ile 432 km; Azerbaycan-Nahçıvan ile 179 km, Ermenistan ile 35 km; Türkiye Cumhuriyeti ile 499 km ve Irak ile 1458 km uzunluğundadır. (CIA Word Factbook, www.cia.gov) Nüfusu 2003 yılı itibariyle 66,4 milyon, (<http://devdata.worldbank.org>) bazı kaynaklara göre ise 68,9 milyon (<http://www.economist.com>) olan İran, bölgenin en yüksek nüfusa sahip ülkelerinden birisidir. 2005 yılındaki Birleşmiş Milletler (BM) raporuna göre ise İran'ın nüfusu 70.7 milyon olarak gösterilmiştir. (www.news.bbc.co.uk).

2.1. İran'ın Etnik Yapısı

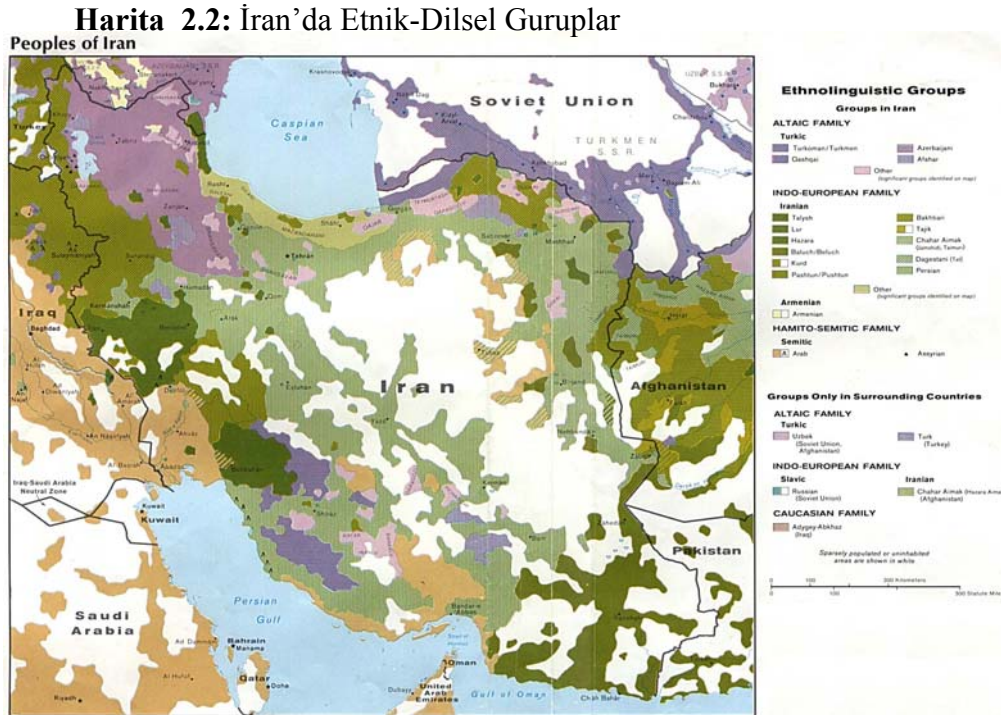
İran'ın etnik yapısı bulunduğu bölgenin genel yapısına paralel olarak tam bir “*mozaik*” görünümü sergilemektedir. Geçmişinde pek çok medeniyetlere ev sahipliği yapmış toprakların üzerine kurulu İran devleti, Fars kökenli bir toplum olma özelliğinin yanında pek çok etnik gurubu bünyesinde birleştiren bir yapı teşkil etmektedir. İran, farklı etnik gurupları toprakları üzerinde barındırması bakımından “*sınırları cetvel ile çizilmiş*” tipik bir Orta Doğu devleti görünümünün yanında, merkezi yönetimin etnik guruplar üzerinde “*Şiilik*” söylemiyle kurduğu hâkimiyet ve

devletin isminde yer alan “Cumhuriyeti” tanımlaması ile bölgedeki diğer devletlerden ayrılmaktadır.

İran’ın kendine özgü bu yapısı içerisinde halkın %51’i Fars, %24’ü Azeri Türk’ü, %8’i Gilaki ve Mazandarani, %7’si Kürt, %3’ü Arap, %2’si Lur, %2’si Türkmen, %2’si Balok, %1’de diğer etnik unsurlardan oluşur (CIA World Factbook, www.cia.gov). Ülkede önemli bir Türk nüfus potansiyeli vardır. Türkler etnik açıdan Azeriler, Türkmenler, Kaşkailer, Hamseler ve Afşarlar gibi farklı gruplardan oluşmaktadır. İran resmi kaynakları tarafından “Azerbaycanlı”, kendi halkı tarafından ise “Azeri Türkü” olarak nitelendirilen grup Türklerin %90’ını oluşturmaktadır (Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları; 1994, s:1). Bununla birlikte bazı kaynaklara göre ülkede Türk nüfusun gerçek oranı % 40 civarındadır. (Blaga; 1997, s:20)

Ayrıca İran’da etnik guruplar içerisindeki bir diğer ayrım noktası da konuşulan dil de görülmektedir. İran’da ağırlıklı olarak iki ana dil ön plana çıkmaktadır. Halkın %58’i Farsça diyalektiklerini kullanırken, %27’si Türkçe konuşmaktadır. (CIA World Factbook, www.cia.gov) Öte yandan bazı kaynaklara göre Türkçe konuşanların oranı ülke nüfusunun yarısına yakınına tekabül etmektedir (Blaga; 1997, s:20).

Kaynak:http://www.iranoverland.com/Explore_Iran/Introducing_Iran/Peoples/peoples.html

Her ne kadar İran etnik yapısı incelendiğinde “*azınlıklar*”ın çok büyük bir orana sahip olduğu görülse de, İran gerek devrim öncesi gerekse devrim sonrasındaki merkeziyetçi yönetimi ile bu guruplar arasındaki farklılıkların ve ayrımcılığın devlet bütünlüğüne zarar vermesini engellemeye yönelik siyaset izlemiştir. Ülkenin yarısına yakın bir kısmının Fars kökenli olmayışı İran’ı her dönemde “*bölünme*” korkusuyla karşı karşıya bırakmıştır. Burada da devletin resmi ideolojisi olarak “*Şiiliği*” birleştirici bir unsur olarak kullanmıştır. Dini anlamda Şiiliğin temel oluşturduğu İran’da, Şii’lerin oranı %89, Sünnilerin 10% olmakla birlikte diğer dinlere sahip olanların oranı %1 civarındadır. (Iran Country Analysis Brief, 2004, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/iran.htm>) Aşağıdaki harita İran’da yaşayan etnik gurupların dini (Şii veya Sunni) niteliklerini göstermektedir.

Harita 2.4: İran’da Etnik-Dinsel Guruplar

Kaynak: (Texas University Library, 2004; <http://www.lib.utexas.edu>)

2.2. İran'ın Ekonomisi ve Doğal Kaynakları

İran Devleti genel itibariyle petrol ve doğalgaza dayalı bir ekonomiye sahiptir. Bunun dışında ekonominin %41,2'sini sanayi, %12,5'ini tarım ve %46,2'sini de hizmet sektörü oluşturmaktadır. İran ihracatının %80'ini petrol oluşturmaktadır. Öte yandan, İran diğer kimya ve petro-kimya ürünleriyle birlikte, meyve ve halı ihracatı da yapmaktadır. İran büyük miktarda petrole dayalı ekonomisini petrokimya endüstrisi gibi diğer alanlarda da çeşitlendirmeyi hedeflemektedir. Ayrıca dış yatırım için verimli bir pazar oluşturarak ekonomisini canlandırmayı da hedeflemektedir (Iran Country Analysis Brief, 2004).

İran dış ülkelerden sanayi ham maddeleri, yiyecek ve diğer tüketim malları, teknik hizmetler ve askeri donanım ithal etmektedir. Dünya Ticaret Örgütü (WTO) ile ortak bir şekilde Uluslararası Ticaret Merkezi (ITC) tarafından hazırlanan 2003 yılına ait ithalat-ihracat raporuna göre ise İran'ın dış ticaret dengeleri dolar ve ürün bazında şu şekildedir:

Tablo 2.1: İran'ın Dış Ticaret Dengesi (2003)

İran'ın İthalat Değerleri			İran'ın İhracat Değerleri		
Ülkeler	Parasal Değer (US\$ m.)	Ürün Miktarı	Ülkeler	Parasal Değer (US\$ m.)	Ürün Miktarı
<i>Almanya</i>	<i>2,815.8</i>	<i>675</i>	<i>Almanya</i>	<i>349.5</i>	<i>158</i>
<i>Fransa</i>	<i>1,948.3</i>	<i>451</i>	<i>Japonya</i>	<i>348.6</i>	<i>44</i>
<i>İtalya</i>	<i>1,620.8</i>	<i>495</i>	<i>Azerbaycan</i>	<i>290.8</i>	<i>359</i>
<i>Çin</i>	<i>1,409.9</i>	<i>598</i>	<i>Hindistan</i>	<i>258.2</i>	<i>100</i>
<i>Güney Kore</i>	<i>1,179.6</i>	<i>399</i>	<i>Çin</i>	<i>220.8</i>	<i>77</i>
Rusya	1,051.3	197	İtalya	160.2	114
Brezilya	1,025.5	95	Pakistan	150.8	133
Japonya	959.9	365	Amerika	138.9	36
Hindistan	949.3	352	Türkiye	115.9	223
İngiltere	886.8	504	İspanya	99.8	46
İsviçre	665.4	345	Rusya	98.1	93
İsveç	615.3	236	Ermenistan	90.2	271
Belçika	466.9	358	Endonezya	84.5	21
Türkiye	464.2	469	Tayvan	59.6	37
Hollanda	358.0	416	Suriye	57.3	108
İspanya	355.7	315	Kazakistan	49.1	144

Avusturya	338.8	301	İsviçre	46.5	23
Kazakistan	304.4	70	Güney Kore	42.1	39
Tayvan	238.9	300	Kanada	41.1	64
Avustralya	238.3	102	Fransa	36.6	64
Malezya	226.0	191	Gürcistan	32.8	113
Kanada	214.1	196	İngiltere	31.3	110
Tayland	202.5	115	Kırgızistan	28.1	105
Finlandiya	144.9	127	Belçika	27.3	50
Endonezya	121.7	102	Lübnan	25.3	63
Danimarka	95.5	181	Hollanda	23.5	58
Pakistan	95.3	39	Bahreyn	18.5	106
Azerbaycan	77.6	125	Bangladeş	16.8	42
Amerika	66.7	138	Ürdün	15.4	58
İrlanda	66.0	85	Güney Afrika	14.4	64
Slovenya	64.5	98	Avustralya	13.7	45
Romanya	63.1	48	Meksika	12.8	6
Tunus	62.0	6	İsveç	11.3	44
Bahreyn	55.1	28	Danimarka	11.0	21
Lübnan	54.4	29	Umman	10.2	36
Toplam	20,177.8		Toplam	3,160.4	

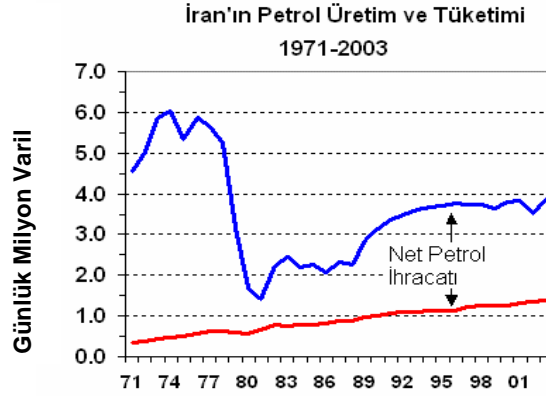
Kaynak: (Uluslararası Ticaret Merkezi, 2004; www.intracen.org)

İran'ın ekonomisi ABD ile olan ilişkilerine bağlı olarak da şekillenmektedir. 1979 Devrimi ile başlayan yaptırımlar, Clinton Hükümetinin kararıyla sürdürülmüştür. 1996 yılında İran-Libya Ekonomik Yaptırımlar Kanunu (ILSA) ile İran'a 20 milyon doların üstünde yatırım yapan şirketler üzerindeki baskı artırılmıştır. Bush Hükümeti'nin başa geçmesiyle birlikte, Mayıs 2004 itibariyle İran'ın ABD'nin ulusal güvenliğine karşı bir tehdit unsuru olması gerekçesiyle bu yaptırımlar tekrar uzatılmıştır. ABD günümüzde İran'ı içeren bölgesel ekonomik girişimlere karşı çıkmaktadır. Bu gelişmelerin gelecekteki seyri de İran'ın ekonomisi açısından önem arz etmektedir. (Iran Country Analysis Brief, 2004)

Doğal kaynakları söz konusu olduğunda, İran OPEC (Organization of Petroleum Exporting Countries)'in en büyük ikinci petrol üreticisi konumundadır. Dünya kanıtlanmış petrol rezervlerinin %10'una sahiptir. 2004 yılında İran Petrol Bakanı Kuzistan bölgesinde ortaya çıkan yeni petrol rezervleri ile bu oranın arttığını açıklamıştır. Günlük petrol üretim kapasitesi 3,8 milyon varildir. Hükümetin bütçesi içerisinde petrol gelirlerinin payı % 40- 50 dolaylarında olup, GSMH içerisindeki payının da %10–20 dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir. Petrol ihracatının

%50'ye yakın oranını Asya pazarına yapmakla birlikte bunu Avrupa ve Afrika izlemektedir. (Iran Country Analysis Brief, 2004)

Şekil 2.1: İran'ın Petrol Üretimi ve Tüketimi (1971–2003)

Kaynak: ABD Enerji Bakanlığı, 2005 Mart (www.eia.doe.gov)

İran Hazar Denizine kıyısı olan bir devlet olarak, sadece bu bölgedeki devletlerin petrol ve doğalgaz ulaşım yolları üzerinde bulunmasıyla değil, aynı zamanda kanıtlanmış olmasa da potansiyel olarak Hazar Bölgesinde önemli petrol rezervleriyle de stratejik bir ülkedir. Ancak bugün İran bu bölgede ciddi bir üretim faaliyetinde bulunmamaktadır. Öte yandan, Hazar konusundaki hassasiyetini özellikle son yıllarda artıran İran, 2004 yılında Petrol Araştırması Şirketi tarafında Güney Hazar bölgesinde üç boyutlu sismik bir araştırma gerçekleştirmiştir. (Iran Country Analysis Brief, 2004)

İran'da bir diğer önemli enerji kaynağı doğalgazdır. Kanıtlanmış doğalgaz rezervleri 940 trilyon kubik feet olarak belirlenmiştir. Bu oran ile dünyada Rusya'dan sonra en büyük potansiyele sahip ikinci devlet konumundadır. Bir başka deyişle, dünya doğalgaz rezervlerinin % 15'i İran'dadır. Her ne kadar iç tüketimi yüksek oranlarda olsa da, İran büyük rezervleri ile gelecekte önemli bir "doğal gaz üreticisi" olma potansiyeline sahiptir. (CIA World Fact Book, www.cia.gov)

Günümüzde İran doğalgazını, Türkiye, Ukrayna, Avrupa, Hindistan, Pakistan, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Tayvan, Güney Kore ve Çin'e satmaktadır. 2002 yılında Uluslararası Atom Enerjisi Ajansının raporuna göre, İran gelecekte küresel bir

doğalgaz sağlayıcısı olacaktır ve bunun büyük bir bölümü Avrupa pazarına ulaştırılacaktır. (CIA, World Fact Book)

2.3. İran'ın Siyasal Sistemi

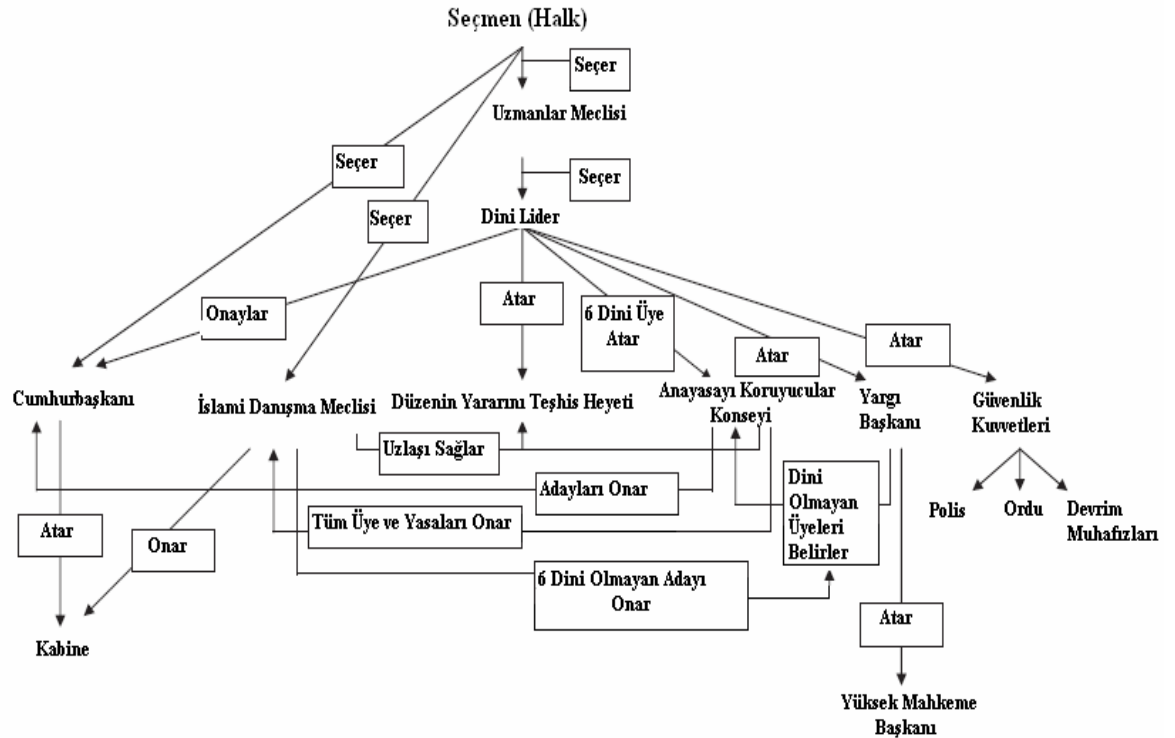
Orta Doğu bölgesinde Türkiye ile birlikte “Cumhuriyet” adını taşıyan iki devletten biri olan İran “İslam Cumhuriyeti” sıfatıyla dünyada eşine rastlanmayan bir yönetim şeklini benimsemiştir. İran’da yöneticilerin seçimle başa gelmesi tipik bir cumhuriyet yönetim şeklini yansıtırken “her kurumun üzerinde güce sahip” Dini Lider müessesesi bu yönetim şeklini birçok teorisyene göre cumhuriyet olmaktan çıkarmakta ve temel olarak bir “ulema hükümeti” haline getirmektedir. Böyle karmaşık bir yapı teşkil eden İran siyasal sisteminde bütün kurumların üzerinde Veliyi Fakih (Dini Lider) bulunmaktadır. İran anayasalı bir devlet özelliğine sahip olsa da bu anayasada yasaların anayasaya aykırı olmaması gereğinin yanında şeriata da karşı olamayacağını açıkça belirtmektedir. (Oğuz ve Çakır; 2000, s: 36) Şöyle ki, İran Anayasasının 6. Maddesine göre egemenliğin kaynağı “halk iradesi” olarak belirtilmekte ancak, “şeriat”ın tüm yasaların temeli olduğunun altı çizilerek Dini Lider’e birçok yetkiler verilmektedir. (Göka; 1999; s: 376) Dolayısıyla, İran’ın siyasal sisteminde, Firdevsi’nin Şehname’sindeki tanımıyla “Monarşik İdari Yönetim” sistemi geleneksel devlet yapısının kalbi olarak şekillenmiş ve süregelmiştir. (Caşın;1999, s: 286)

Bu yapılanma bir anlamda da İran’da anayasalı bir hale getirilmesi sağlanarak bazı kısıtlamalar getirilmiş bir “Dini Liderlik Rejimi” olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, Dini Lider İran’da iki aşamalı bir şekilde halk tarafından seçilmektedir. Ancak halk Dini Liderin seçiminde “ikinci seçmen” olarak görev yapmaktadır. Halk dini lideri seçen Uzmanlar Meclisi’ne ancak din adamlarını seçebilmektedir. Buradaki sistemin mantıksal dayanağı ise insanların Dini Liderde bulunması gereken özellikleri bilmede yeterli olmadıkları ve bunu ancak din adamlarının yapabileceğidir. Bu noktada İran rejiminin İslami Cumhuriyet ve teokrasi kavramları arasında belirsizlik gösterdiği söylenebilir. (Oğuz ve Çakır; 2000, s: 36) Ayrıca Cumhurbaşkanı ve Meclis seçimlerinde de halk oylamasına gidilmesine rağmen, adayların Anayasayı Koruyucular Konseyi’nin denetiminden geçtikten sonra

aday olabilmeleri şartı yine bu seçimde halk iradesinin ne derece geçerli olduğunu tartışılır bir hale sokmaktadır.

İran siyasi yapısı incelendiğinde hem seçilmiş hem de seçilmemiş organları bünyesinde bulunduran birçok farklı kurum üzerine oturtulmuş bir yapıda olduğu görülür. (Aras; 2001, s:15). İslami sistemin temel kurumları, Uzmanlar Meclisi tarafından atanan Veli-yi Fakih ya da Dini Lider, sınırlı aday arasından her dört yıl için seçilen Cumhurbaşkanı, Meclis ya da diğer adıyla Parlamento, Kabine, sekiz yıl için seçilen Uzmanlar Meclisi, Anayasayı Koruyucular Konseyi, 1988 yılında kurulan ve Meclisle Anayasayı Koruyucular Konseyini uzlaştıran Düzenin Yararını Teşhis Heyeti, başkanı Dini Lider tarafından atanan Yüksek Mahkeme, ordu ve devrim muhafızlarıdır. (Moshaver; 2003, s:287) Buna ilaveten birçok sivil kuruluş da siyasi sistem ile bütünleşmiş vaziyettedir. Örneğin, İran'da belli ekonomik işlevleri olan Boynad adında güçlü iktisadi kuruluşlar (hayır kuruluşları gibi) önemli bir yer tutmaktadır. İran'da bu sivil kurumlar resmi ve gayri resmi bağlantılarla mollalar sınıfıyla hatta Dini Liderle de bağlantılara sahiptirler. (Kamvara and Hassan-Yari; 2004, s:509)

Şekil 2.2: İran'ın Siyasal Sisteminin İşleyişi

Kaynak: Kamvara, Hassan-Yari; 2004, s:506

İran'ın siyasal sistemindeki kurumların başında ***Dini Lider (Veliyi Fakih)*** bulunmaktadır. Siyasal sistemde Dini Lider, atama ve görevden alma yetkisini elinde tuttuğu askeri ve sivil kurumlarla çok büyük bir güçtür. Öyle ki bu siyasi gücüyle hükümetin yetkilerini büyük bir oranda sınırlama yetisine de sahiptir. Dini Liderin düzenli ordu, polis, jandarma ve Devrim Muhafızları da dahil tüm askeri kurumların komutanlarını, komutan yardımcılarını, genel kurmay başkanlarını ve yardımcılarını, hava, kara ve deniz kuvvetleri komutanlarını atama yetkisine ve dahası başkomutan sıfatına sahip olduğu Anayasa da açıkça ortaya konulmuştur. Dini Lider bu görevleri devretme yetkisine sahiptir. Bununla birlikte Dini Lider dini ve ticari vakıfların başkanlarını atama yetkisine de sahiptir. Bu kurumlar İran ekonomisinin %70'ini oluşturduğu göz önünde bulundurulduğunda Dini Lider'in İran ekonomisi üzerindeki etkinliği de ortaya çıkmaktadır. (Oğuz ve Çakır; 2000, s: 38) Öte yandan, üniversiteler, vakıflar ve birçok resmi kuruluşa doğrudan temsilciler atama yetkisine sahip olması dolayısıyla birçok kurum ve örgüt üzerinde de Dini Lider'in çok yüksek *denetim* gücü vardır. (Maleki; 2002, s:2)

Meclis (Meclis-i Şura-yı İslami), tam adı İslami Danışma Meclisi'dir. İran'da Meclis, Anayasayı Koruyucular Konseyinin anayasaya ve şeriata uygunluğu bağlamında onayından geçmiş yasaları çıkarma merciidir. Meclis üyeleri dört yıllık bir dönem için seçilirler. Meclis yasa tasarısı hazırlama hakkına sahiptir ve bu konuda tipik bir parlamento görüntüsü çizmesine rağmen, önerdiği yasa tasarıları Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin onayına tabi olması dolayısıyla tam bağımsız bir nitelikte olduğu söylenemez. (Iran Country Profile, 2003)

Anayasayı Koruyucular Konseyi, meclis tarafından oluşturulmuş yasaların anayasaya ve şeriata uygunluğunu denetleme görevine sahiptir. Altı yıllığına atanan 12 üyeden meydana gelmiştir ve üyelerinin yarısını Dini Lider tarafından atanan din adamları diğer yarısını ise Meclis tarafından seçilen sivil hukukçular oluşturmaktadır. Yasaların şeriata uygunluğunun kararını din adamlarının çoğunluğu belirler. Anayasaya uygunluğu konusunda verilecek karar ise Konsey'in bütün üyelerinin çoğunluğuna bağlıdır. Anayasayı Koruyucular Konseyi ayrıca ulusal parlamento adaylarını denetleme ve reddetme yetkisine sahiptir. Bu şekilde de Konsey'in onayından geçmeyen aday adayları seçimlere aday olamamaktadır. Yine

Cumhurbaşkanı adayları da bu konseyin onayından geçtikten sonra seçimlerde aday olabilmektedirler. (Oğuz ve Çakır; 2000, s: 38)

Uzmanlar Meclisi (Meclis-i Hobregan) 1979 İslam Devriminden sonra anayasanın hazırlanması amacıyla kurulmuş ancak hazırladığı anayasa taslağının aynı yıl referandumda kabul görmesinden sonra görevi sona ermiş ve dağılmıştır. Bununla birlikte, 1982’de II. Uzmanlar Meclisi kurulmuştur ki, asıl görevi Dini Liderlik makamı boşaldığında yerine yenisini seçmektir. Ayrıca İran Dini Liderini denetleme ve Anayasada belirtilen niteliklerde herhangi bir noksanlık ya da tamamen yanlış uygulama bulunduğu Dini Lideri görevden alma yetkisini de bünyesinde bulunduran bir siyasi kurumdur. (Oğuz ve Çakır; 2000, s: 38) Uzmanlar Meclisi sınırlı adaylar arasından halk tarafından seçilen bir kurumdur. Ancak halk Uzmanlar Meclisine yalnızca din adamlarını seçebilmektedir. (Kamvara and Hassan-Yari; 2004, s:505)

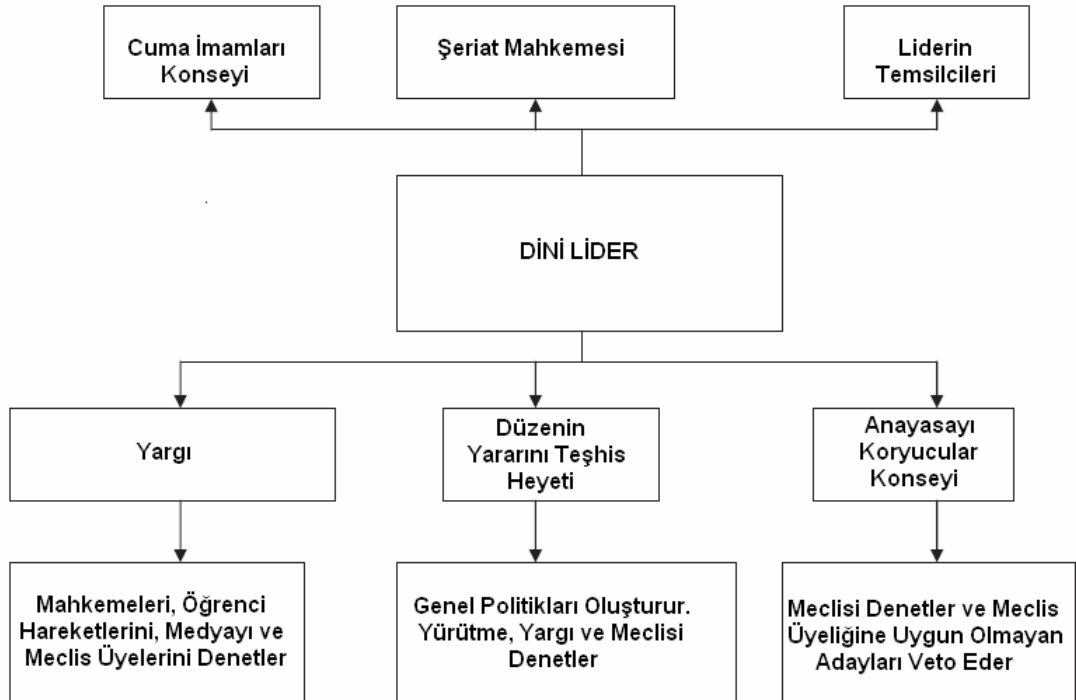
Düzenin Yararını Teşhis Heyeti (Mecme-yi Teşhis-i Maslahat-ı Nizam) Anayasa ve yasaların şeriate uygunluğu konusunda Meclis ve Anayasa’yı Koruyucular Konseyi arasında çıkan anlaşmazlıkların son çözüm mercii olarak görev yapmaktadır. 6 Şubat 1988’de Meclis ve Anayasayı Koruyucular Konseyi arasında çıkan bir anlaşmazlığı çözmek amacıyla Humeyni tarafından kurulmuştur. Ayrıca bu heyet İran Dini Liderine genel politikaları belirlemesi konusunda bir danışmanlık görevi de yapmaktadır. (Oğuz ve Çakır; 2000, s: 38)

İran’daki ***Yargı Erki (Guvve-yi Gaza)*** başkanlığı Dini Lider tarafından doğrudan atanan bir “*Ayetullah*”, (dini temsilci) tarafından yürütülmektedir. Bu kişi Anayasayı Koruyucular Konseyi’nin dini nitelikte olmayan diğer altı üyesini aday gösterme yetkisine sahiptir. Bu adayları onama yetkisi ise Meclise aittir. (Kamvara and Hassan-Yari; 2004, s:505) Dolayısıyla, İran Siyasal Sisteminde bütün yasaların hazırlanmasında çok önemli bir role sahip olan Anayasayı Koruyucular Konseyi’nin 6 üyesi doğrudan Dini Lider tarafından atanırken diğer 6 üyesi de Dini Lider tarafından atanan Yargı Başkanının gösterdiği adaylar içersinden seçilmektedir. Bu da sistemde Dini Liderin etkinliğini ortaya koymaktadır.

Yürütme Erki (Guvve-yi Mücrime) ise Cumhurbaşkanı, Dini Lider ve hükümetten oluşmaktadır. Aralarında Merkez Bankası Başkanı, Atom Enerjisi Kurumu Başkanı, Beden Terbiyesi Kurumu Başkanı, Çevre Koruma Örgütü Kurumu Başkanı, Bütçe ve Plan Örgütü Başkanı'nın da bulunduğu bazı kişiler kabinenin Meclis tarafından güvenoyu alması gerekmeyen doğal üyeleri olarak hükümetin içerisinde görev almaktadırlar. Bu kabine üyeleri arasında Dini Lider tarafından atanan İran Radyo Televizyon Kurumu Başkanı da bulunmaktadır. (Oğuz ve Çakır; 2000, s: 38)

İran Anayasası'nda belirtilmiş bu resmi kurumsal yapılanmaya ek olarak Dini Liderin denetimi altında bir dizi gayri resmi güç merkezleri de sistemde varlığını sürdürmektedir. Aslında bu güç merkezleri Dini Liderin sisteme daha da hakim olmasını sağlayan siyasi enstrümanlardır. Dini Lider bu güç merkezleri sayesinde sistemin temel kurumlarını ve sistem içindeki kaynakları kontrol edebilmekte ve gerek içerden gerekse dışardan gelebilecek siyasi tehditlere karşı da bir güvenlik duvarı oluşturabilmektedir. Aşağıdaki şekilde de görüldüğü üzere Dini Lider birçok etki alanı ile çevrelenmiş bir siyasi yelpazeye sahiptir.

Şekil 2.3: İran'da Dini Lider Merkezli Güçler Dengesi

Kaynak: Kamvara and Hassan-Yari; 2004, s:508

Bu gruplar gayri resmi güç merkezleri olarak görev yapmakta ve Dini Liderin “doğrudan” müdahalesinin siyasi açıdan problem yaratacağı durumlarda “dolaylı” yoldan kontrol mekanizması işlevindedir. Bu kurumlar içerisinde etkinlik bakımından dört ana kurum ön plana çıkmaktadır. Bunlar, Lider’in temsilcileri, Şeriat Mahkemesi, Cuma İmamları ve Bonyadlar’dır. (Kamvara and Hassan-Yari; 2004, s:508)

Liderin Temsilcileri hemen hemen siyasi sistemin her tabakasında yer almaktadır. Temel görevleri buldukları kurumun Dini Liderin isteği ve rehberliği doğrultusunda işlemlerini sağlamak olan bu temsilciler Lider tarafından seçilirler ve doğrudan Lidere rapor verirler. Güvenlik kuvvetleri içerisinde Dini Lider’in temsilcileri “*Siyaset ve İdeoloji Dairesi*” (İdare-i Akidati ve Siyasi) adı altında ayrı bir makama sahiptirler. Üniversitelerde de yer alan bu temsilciler müfredata müdahale etme yetkisine sahiptir. Önemli özel sektör kuruluşları olan ve daha çok hayır işleriyle meşgul olan Bonyadlar’da da Dini Liderin temsilcileri vasıtasıyla etkinliğinden söz edilebilir. Yine Cuma imamaları buldukları şehirde Dini Liderin temsilcisi olarak görev yapmaktadırlar. Devletin politikalarının da söz konusu edildiği Cuma Hutbeleri önemli siyasi enstrümanlardan birisi olarak kabul edilmektedir. Fetva makamı olarak görev yapan Şeriat Mahkemeleri de resmi olmasa da yargıya paralel bir etkinliğe sahip mahkeme niteliğindedir. (Kamvara and Hassan-Yari; 2004, s:508)

Her ne kadar kurumsal bir yapılanması mevcut olsa da İran siyasi sisteminde belirli şahsiyetler ve kişisel karizma çok belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu nedenle de ülke politikasının, ülkenin geçirdiği hemen hemen her önemli dönemde bir şahısla bütünleştiği görülmüştür. Bu düşünceye paralel olarak İran siyasetinde belirli bir resmi ideoloji ya da belirgin bir şahıs oluşmamıştır. (Çamurcu; 2000, s:50)

İran’ın bir Cumhuriyet olarak adlandırılmasına imkân veren bir diğer yapı da siyasi partilerdir. Birçok partinin varlığı söz konusu olmasına rağmen siyasi yaşama devrimden sonra kurulan İslam Cumhuriyeti Partisi büyük oranda hâkim bir görüntü sergilemiştir. Esas mücadeleler genellikle bu parti içerisindeki gruplar arasında yaşanmıştır. Tudeh, Halkın Mücahitleri, Halkın Fedailer ve İran Kürdistan Demokratik Partisi gibi muhalefet partilerinin devrimden sonra faaliyetleri

yasaklanmıştır. Ayrıca İran İslam Cumhuriyeti Partisi dışında Hatemi'nin mensubu olduğu İslami İran Katılım Partisi ve İnşa ve İcra Partisi gibi partiler de siyasal sistemde etkinliği olan partiler olarak değerlendirilebilir. (CIA, The World Factbook, www.cia.gov)

İran'daki mevcut siyasi yapılanma incelendiğinde değişik görüşlerin ve yorumların varlığına rağmen genel politik eğilimler, muhafazakârlar ve reformcular (pragmatistler) olarak sınıflandırılması uygun olacaktır. Devlet bürokrasisi, teknokratlar, meslek sahipleri ve iş adamlarının dâhil oldukları “*pragmatistler*” Batı ve Müslüman ülkeler ile ilişkilerin geliştirilmesini temel alan bir politika anlayışını savunmakta ve İran'ın daha modern bir çizgiye sahip siyasal anlayışa ulaşması gereği üzerinde durmaktadırlar. Muhafazakâr kesim ise daha çok İran'ın teokrasisi olarak değerlendirebileceğimiz din adamları ve mollalardan oluşan kesimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan, bu kategoriler farklı eğilimleri, yorumları ve stratejileri belirlemeleri bakımından anlamlı olsalar da hepsi de İslami teokrasi anlayışının parametreleri içerisinde varlıklarını sürdürmektedirler. Dolayısıyla günümüzde dahi bu politikalar veya ayrımlar her ne kadar bazı temel kabulleri sorgulasalar da henüz rejimin temel politikalarını ve kurulu düzeni üzerinde etkili olabilecek bir güce sahip olamamışlardır. (Caşın; 1999, s:287)

2.3.1 İran'da Politika Oluşumu

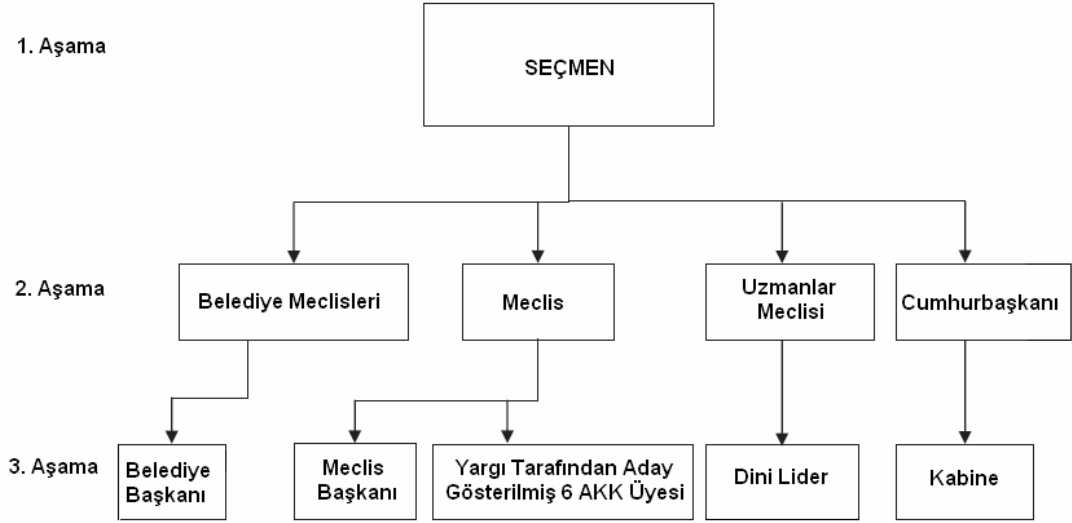
İran'da politika oluşumu tipik bir parlamento hükümetinde olduğu gibi mecliste gerçekleşiyor izlenimi verse de çıkarılan yasalar ve vekiller üzerinde oluşturulmuş denetim sistemi İran'da politika oluşumunu benzerlerinden oldukça farklı kılmaktadır. İran'da iç ve dış politikadaki genel eğilimler, herkesin ve her şeyin üstünde olan ve rejimin en tepesini temsil eden Dini Lider'in kontrol ve denetimindedir. Bir başka ifadeyle İran politikası Dini Lider tarafından belirlenir ve yönlendirilir ki Dini Lider dış politika girişimlerini onaylama ya da onaylamama konusunda son söze sahiptir. (http://www.dre-mfa.gov.ir/index_eng.html)

Bu anlamda Dini Liderin Cumhurbaşkanı üzerinde yetkiye sahip olduğu söylenebilir. Bunun yanında Cumhurbaşkanı anayasaya göre de ikinci sıradadır.

Sistemde hükümet ile Meclis arasında herhangi bir yasal düzenlemeye yönelik bir fikir ayrılığı ya da anlaşmazlık ortaya çıktığında bu problemin çözümü için Anayasayı Koruyucular Konseyi müdahalede bulunmakta ve eğer burada da bir problem çıkarsa bu sefer de bu iki mercii arasında devreye Düzenin Yararını Teşhis Heyeti girmektedir. Yine bütün bu karar mekanizmaları arasında bunlara yasal olarak etki eden Ulusal Yüksek Güvenlik Konseyi ve Kültür Devrimi Yüksek Konseyi gibi kurumlar da politika oluşturulmasında önemli yerlere sahiptir. Bu kurumlar anayasa ile belirlenmiş güç odakları olmakla birlikte bunlara Militan Din Adamları Örgütü ya da Kum Medresesi Hocaları Derneği gibi kurumlar da eklendiğinde ve geleneksel orduya ek olarak kara, deniz ve hava kuvvetleri ile bütünleşmiş Devrim Muhafızları ve Behiçleri de dâhil olduğunda İran'da politika oluşturulmasında oldukça karmaşık bir yapı ortaya çıkmaktadır. (Oğuz ve Çakır; 2000, s:90)

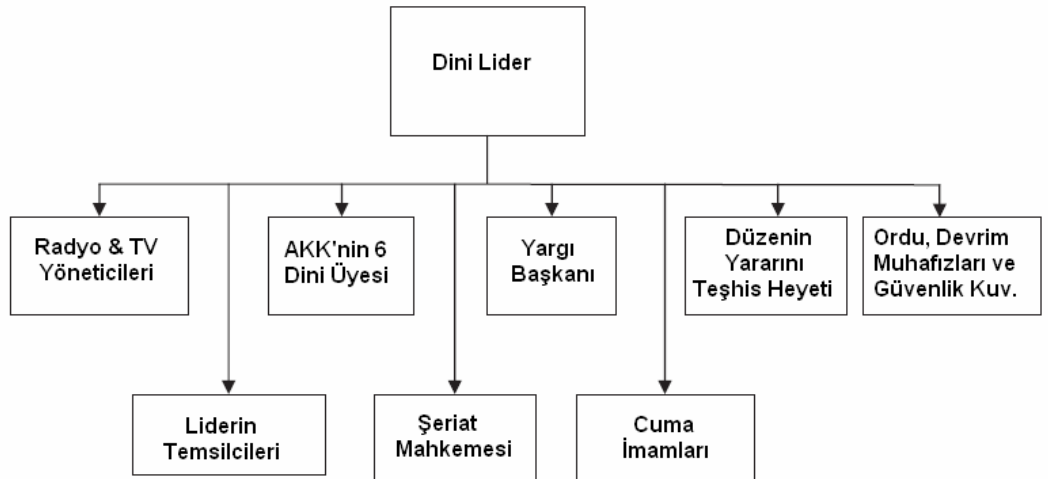
Cumhurbaşkanı ve Parlamento tamamen seçimle başa gelmiş olmakla birlikte diğer bütün kurumlar ya hiç seçilmeyen ya da seçilmemiş organların denetiminde olan kurumlardır. Dahası Cumhurbaşkanı ve Parlamento seçimle başa gelmemiş olan Anayasayı Koruyucular Konseyinin onayından geçtikten sonra kabul edilmektedirler. Anayasal olarak bu kurumların her ikisi de diğer demokratik sistemlerden çok daha az yasama ve yürütme yetkisine sahiptir. Öte yandan seçimle başa geçmemiş olan Dini Lider ve Anayasayı Koruyucular Konseyi sistemin en güçlü karar mekanizmalarıdır. (Kamvara and Hassan-Yari; 2004, s:519) Aşağıdaki şekil İran Siyasal Sisteminde meşruiyetin teorideki ve uygulamadaki kaynağını ve işleyişini ortaya koymaktadır.

Şekil 2.4: İran'da Meşruiyetin Teorideki Kaynağı ve İşleyişi

Kaynak: Kamvara and Hassan-Yari; 2004, s:518

Şekil 2.5: İran'da Meşruiyetin Uygulamadaki Kaynağı ve İşleyişi

Kaynak: Kamvara and Hassan-Yari; 2004, s:518

Dış politika söz konusu olduğunda, İran Anayasasında da ortaya konulduğu üzere sorumlu dört ana kurum bulunmaktadır. Bunlar Dini Lider, Cumhurbaşkanı, Düzenin Yararını Teşhis Heyetinin Başkanı ve Dış İşleri Bakanındır. Dini Lider dış politika girişimlerini onama veya reddetme yetkisine sahiptir. Ülke açısından hayati kararlarda ise karar verme ve doğrudan yönlendirme yetkisi Dini Lidere aittir. Dini

Liderin doğrudan yönlendirdiği kararlara örnek olarak, 1991 yılında Körfez Savaşı sırasında İran'ın tarafsızlığını açıklaması, Arap-İsrail çatışmasında Filistinlilere destek verilmesi gibi hususlar söylenebilir. (Maleki; 2002, s:9)

Düzenin Yararını Teşhis Heyetinin Başkanı İran rejimi açısından “*Büyük Stratejiyi*” tasarlar ve dış politika için bazı öneriler sunar. Dış İşleri Bakanlığı bir karar mercii olmaktan çok sistem içerisinde kararın uygulanması aşamasında aktif bir role sahiptir. Özellikle dış ülkelerle ikili ilişkilerin geliştirilmesinde etkin bir role sahiptir. (Roshandel; 2000, s:111)

Bir karar alınacağı zaman, İran Dış İşleri Bakanlığı, ulusal çıkarların ve politikaların geniş parametreleri içerisinde yer alan mevzularda kendi başına hareket etme yetkisine sahiptir. Ancak temel konularda Dış İşleri Bakanı doğrudan Cumhurbaşkanını bilgilendirir. Cumhurbaşkanı da konunun Bakanlar Kurulu ya da Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi tarafından ele alınması gerektiğini karar verir. Eğer karar verilmesi gereken konu farklı iktisadi, kültürel, siyasi ve sosyal boyutları içeriyorsa Cumhurbaşkanı farklı Bakanların fikrini almak üzere konuyu kabineye bildirir. Bununla birlikte, tamamen diplomatik, güvenlik ve savunma konularını içeren durumlarda konu doğrudan Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyine yönlendirilir. Ulusal Güvenlik ile ilgili konularda İran Cumhurbaşkanı bir karar aldığı anda bunu Dini Lidere onayı için yönlendirir. Karar ancak ve ancak Lider'in onayından geçtikten işleme konulur ve yürütme için askeri birimlere ve Dış İşleri Bakanlığına geri gönderilir. İran dış politikasındaki bu uzun süreç özellikle zamanın çok kritik ve sonuçların çok önemli olduğu krizlerde problemlere yol açmaktadır. (Maleki; 2002, s:7)

İran İslam Cumhuriyetinde dış politika birçok karmaşık çok taraflı ve içinde gerek hükümet gerek hükümet dışı etkenlerin yer aldığı bir ilişkiler bütünüdür. Bu kurumların dış politika üzerinde genellikle birbirinden farklı hedefleri olmaktadır. Ancak dış politika hedefleri bakımından iki ana guruptan bahsetmek mümkündür. Bunlardan birincisi İslami Devrimin temel kimliği üzerine yoğunlaşmakta ve İslami değerlere dönüşü savunmaktadır. Bu görüşe göre İslam Cumhuriyetinin gerçekleştirmesi gereken hedefler: (Maleki; 2002, s:9)

- Müslüman toplulukları sadık müttefikler olarak tutmak.
- İslam Ülkeleri ile yakın ilişkiler gerçekleştirmek.
- İslami ümmetin aşağılanmasına sebep olan ABD ile bütün yakınlaşmalardan kaçınmaktır.

Diğer gurup ise İran'ın bir ulus devlet olduğunu ve uluslararası ilişkilerde temel bir rol oynaması gerektiğini savunmaktadır. Bu görüşe göre, uluslararası ticaret ve siyasi bağlar İran'ın uluslararası çıkarlarını garanti altına almak için temel araçlardır. Bazıları ise İslami değerler ile İran'ın ulusal çıkarları arasında herhangi bir çatışmanın olmadığını ve İslami kimliğin İran'ın ulusal çıkarlarının bir parçası olduğunu savunmaktadırlar.

İran dış politikasında İran'ın büyükelçilikleri yoluyla gelen diplomatik bilgiler önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca güvenlik merkezleri, medya, dışarıdaki kütüphaneler, diğer ülkelerdeki vatandaşlar ve belirli alanlardaki uzman akademisyenler de İran dış politika yapımında önemli bilgi kaynakları olarak değerlendirilmektedir. (Maleki; 2002, s:9)

İran'ın dış politika yapımında göz ardı edilmemesi gereken önemli konulardan birisi Şiilik kavramıdır. Bir başka ifadeyle, İran'ın dış politika açılımlarında Şiilik önemli bir yer tutmaktadır. Siyasette meşruiyetin kaynağının “Allah” olduğu görüşü üzerine kurulmuş bir yapı mevcuttur. Bugün “*İslam Cumhuriyeti*” ya da “*dini demokrasi*” şeklinde tanımlanan İran siyasi yapısı karmaşık ve kendi içinde çelişkileri olan bir yapı sergilemektedir. Bu karmaşık ve çelişkili yapı da rejimin geleceği ve geçerliliği konusundaki soru işaretlerinin artmasına neden olmaktadır. Günümüzde, açık bir şekilde İran'ın dış politikası iç dinamiklerden etkilenmektedir. Bu açıdan, rejimin işleyişi ve geleceği İran'ın dış politikasının geleceği açısından son derece önemlidir. (Mirbaghari; 2004, s: 559)

3. İRAN’IN DIŞ POLİTİKASININ TARİHSEL EVRİMİ

İran İslam Cumhuriyeti’nin kendine özgü siyasal sistemi, gerek içinde bulunduğu bölgede, gerekse uluslararası sistem içerisinde kendisini benzerine az rastlanır bir devlet haline getirmiştir. İslam Cumhuriyeti adı altında teokratik bir rejimi yaşatan İran, yüzyıllar boyunca çok farklı yönetimler altında dünya siyasetinde yerini bulmuştur. 1979 İslam Devrimi, İran-İrak Savaşı, Sovyetlerin yıkılmasıyla o güne dek temel uluslararası dengeleri oluşturan Soğuk Savaş’ın sona ermesi gibi kırılma noktaları, İran’ın dış politikasının evrimini etkileyen temel olaylar olarak ortaya çıkmıştır. Orta Doğu’nun bu Arap olmayan ve ABD’nin “*haydut devlet*” tanımlaması içerisinde yerini alan devletin dış politikası, gerek bölge devletlerinin gerekse bölge dışı devletlerin her zaman gündeminde yer almıştır. Günümüzde İran, hem uluslararası gelişmeler tarafından şekillenmiş dış politikasıyla, hem de uluslararası gelişmeleri şekillendiren açılımlarıyla, incelenmesi gereken bir ülke konumundadır. Bu itibarla İran’ın dış politikasını incelerken, ülkenin iç dinamikleri ve geçirdiği evrelerle birlikte, uluslararası sistemin kırılma noktaları beraber analiz edilmelidir.

Buradan hareketle, İran’ın İslam Cumhuriyeti kimliğiyle oluşturulmuş dış politikası incelenirken, 1979 İslam Devrimi ve bunu takiben Soğuk Savaşın bitimi ile küreselleşen dünyadaki devletlerarası ilişkilerin seyrinin de değerlendirilmesi gerekmektedir. Temel olarak, İran İslam Cumhuriyetinin dış politikası üç ana dönemde incelenebilir. Birinci dönem, 1979–89 yılları arasında Ayetullah Humeyni’nin İslami Teokrasi “*Velayeti Fakih*” anlayışıyla şekillenen ve sekiz yıllık İran-İrak savaşını içeren dönemdir. İkinci dönem, 1989–97 yılları arasında, Rafsancani’nin Cumhurbaşkanlığında savaş sonrası ekonomik ve diplomatik yeniden yapılanma dönemidir. Üçüncü dönem, 1997–2005 yılına kadar, eski Cumhurbaşkanı Hatemi ve destekçileri önderliğinde siyasi, sosyo-ekonomik ve diplomatik bir reform sürecini kapsayan dönemdir. Bununla birlikte, son Körfez Savaşı sonrası bölgede değişen dengeler içerisinde İran’ın konumu ve son Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde

muhafazakâr aday Mahmud Ahmedinecad'ın seçilmesinin İran'ın gelecekteki dış politikasını ne şekilde etkileyeceği de önemli tartışma noktalarıdır.

3.1. İslam Devrimi Dönemi İran'ın Dış Politikasının Temel Parametreleri (1979–89)

1979 Devrimi İran'ın tarihinde bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. O döneme kadar Şah rejimi altında ve büyük oranda ABD yanlısı politikalar izleyen İran, 1979 Devrimi sonrası, gerek siyasi ve gerekse güvenlik anlamında yepyeni bir kimliğe bürünmüştür. Soğuk Savaş döneminin çift kutuplu yapılanması içerisinde ABD tarafında yer alan İran, bu devrimden itibaren devletler tarihinde eşine çok az rastlanır bir şekilde ABD karşıtı bir devlet halini almıştır. Bir başka deyişle, Soğuk Savaş güvenlik sisteminde Bağdat Paktı ve takiben CENTO (Central Treaty Organization) ile ABD ekseninde yer alan İran, statiko karşıtı bir devlete dönüşmüştür. Dolayısıyla, İran İslam Devrimi sadece İran'da değil tüm dünyada, o dönemde Orta Doğu coğrafyasında gerçekleşen en radikal değişim olarak değerlendirilmiştir. (Arı; 2004, s: 341)

Devrimin ilk yıllarında iç politikalar yönetimin kendi yerini sağlamlaştırması ve ülkede sistemin oturması bakımından dış politikaların önüne geçmiştir. Ancak buna rağmen İran, Devrimi izleyen ilk yıllarda dahi bölge içinde rejimi yaymaya yönelik siyaset izlemiştir. Ayetullah Humeyni önderliğinde oluşturulmuş olan rejim, bir taraftan monarşik diktatörlüğe karşı oluşmuş halk hareketini temel alarak yeni bir siyasi sistem oluşturmayı hedeflenmiş ve halkın bağımsızlığı üzerine kurulmuş bir cumhuriyet kurmayı arzuladığını iddia etmiş, öte yandan devrimci elitlerin ideolojik hedeflerine cevap verme durumunda kalmıştır. Dolayısıyla daha ilk yıllarından itibaren rejim kendi içinde problemlili bir yapıda olmuştur. Bundan dolayı, sistemi bir arada tutacak, iç ve dış tehditlere karşı koruyabilecek çok kapsamlı bir denetimin sağlanması temel hedef olarak belirlenmiştir. (Moshaver, 2003, s: 270)

Dış Politikada ise Bazargan'ın Başbakan oluşuyla birlikte ilk iş olarak ABD'nin doğal müttefikliği konumuna son verilerek, ilişkilerin bundan sonra eşitlik ilkesi çerçevesinde yürütülmesine karar verilmiştir. İran yeni dış politikasında

“bağlantısızlık” anlayışından hareketle, 12 Mart 1979’da CENTO’dan ayrıldığını açıklamıştır. Bağdat Paktı’nın devamı niteliğinde olan CENTO’dan İran’ın ayrılışı, Orta Doğu Güvenlik Yapılanması içerisinde o döneme dek “ABD’nin jandarması” görevine son verdiğinin de bir işareti olmuştur. Bu bakımdan, İran Devrimi CENTO ve NATO ile Sovyetler Birliği’ne karşı oluşturulmuş “Kuzey Kuşak Sistemi”nin de çöküşüne sebep olmuştur. (İzzeti; 2005, s: 82) Bundan sonra dış politikada “ne doğu ne batı” sloganı altında bir dış politika anlayışı içine girilmiştir. Bu dönemde, Humeyni denetimindeki İran’ın dış politikasının temeli İslam Devrimi’nin diğer ülkelere yayılmasına dayandırılmıştır. (Arı; 2004, s: 351)

İran’ın bu yeni dış politikasının temelindeki felsefe, Humeyni’nin “İslami İran” yorumu olmuştur. Humeyni’nin bu devlet anlayışında sınırlar konulmamış ve öncü bir devlet olarak İran İslam Cumhuriyeti, kendi sözleriyle “diğer İslam Cumhuriyetlerine yakın ve bütün dünyadaki mazlum insanların destekçisi” olarak yorumlanmıştır. (Mohammedi and Anoushiravan; 2000, s: 61)

Kapitalizm, komünizm gibi anlayışlara karşı olduğu belirtilmiş, Orta Doğu’da Amerikan karşıtı ve statüko karşıtı bir yaklaşım sergilenmiştir. ABD’yi “Büyük Şeytan”, Sovyetleri de “Küçük Şeytan” olarak nitelendiren Humeyni, Körfez Devletlerini de “Mini Şeytanlar” olarak nitelendirmiştir. (Arı; 2004, s: 354)

İran’da meydana gelen bu büyük ideolojik değişim, bölgedeki güçler dengesinde de ciddi bir değişimi beraberinde getirmiştir. Bundan daha da önemlisi, İslami ideolojiye dayalı yeni bir güç kutbunun oluşmasına neden olmuştur. Bu gelişme de Orta Doğu’da çatışmaların temel noktasının ideoloji eksenli olarak şekillenmesinin önünü açmıştır. İran gittikçe radikalleşen İslami söylevleriyle bölgede 1990’larda çok ağır sonuçlar doğuracak bir dışlanmanın içerisine girmeye başlamıştır. (İzzeti; 2005, s: 82)

İran, Devrim sonrası dış politikasını ilk on yıl içerisinde genel itibariyle Basra Körfezi ve Orta Doğu eksenli oluşturmuş, Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini çok da fazla gerginleştirmemeyi hedeflemiştir. (Roy; s: 4, www.eurasia.org.) Öte yandan, Orta Doğu’da İran’ın bölgesel yakınlaşma şekilleri İsrail yanlısı bir hareketten, tam tersine statüko karşıtı ve Filistin yanlısı bir yapıya bürünmüştür. Bu radikalleşmenin

en önemli sonucu, Orta Doğu'daki militan İslami guruplara verilen destek olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu eğilimler ve gelişimler, İran'ı aynı zamanda Sovyet Bloğu ve diğer AB üyesi devletlerle muhtemel yakınlaşma arayışlarına itmştir. Bütün bu radikalleşme Batının -özellikle ABD'nin- diplomatik, askeri baskıları ve ekonomik yaptırımları ile birleşince İran, bölgesel ve uluslararası alanda dışlanmış bir konuma gelmiştir. ABD ve İsrail karşıtı bu yeni dış politika, İran'ın sadece kısa vadede çok değişik bir yöne gitmesine sebep olmamış, aynı zamanda ülkenin uzun vadeli dış politika tercihlerini de neredeyse tamamen değiştirmiştir. (Moshaver; 2003, s: 278)

Dış politikada yaşanan bu radikalleşme, İran'ın ekonomik, askeri, diplomatik ve stratejik çıkarları bakımından 1980 yılında başlayan Irak Savaşı boyunca kendisine çok zarar vermiştir. Bu yüzden, İran savaş sonrası dönemde dış politikasını gözden geçirerek, bir takım yenilikler yapma yoluna gitmiştir. Ancak, 1979 İslam Devrimi ile oluşan yeni İran Dış Politika anlayışı yıllar içerisinde daha ılımlı ve pragmatik bir yapılanma içerisine girse de, temelinde bu dönemde oluşmuş siyasal İslam ve molla sistemi hep var ola gelmiştir. (Moshaver; 2003, s:280)

Kısaca özetlemek gerekirse, İran Devrimi Orta Doğu Bölgesindeki bütün diğer sosyal ve siyasi değişimlerin yanında, ülkenin dış politikasını şu üç önemli noktada ciddi derecede etkilemiştir:

- Eski Batılı anlayıştaki yönetici kesim yerine İslami anlayıştaki bir yönetim başa geçmiştir.
- Yeni liderlerin eski dış politikanın dış güçlerin çıkarlarına hizmet ettiği görüşü, yönetici elit ve halk arasında geleneksel İran Dış Politikasına karşı bir düşmanlığın oluşmasına sebebiyet vermiştir.
- İslami bir düzen kurma anlayışına sahip yeni bir Dış Politika düşüncesi ortaya çıkmıştır. (Moshaver; 2003, s:288)

Buna bağlı olarak, İslam Devrimi sonrasında, İran'ın dış politikasında karşılaşılan ikilemler de şu şekildedir:

- Realist teorinin bir ürünü olan “ulusal çıkar” anlayışı çok daha belirsiz bir hal almıştır. Yeni İslami rejimin “ulusal çıkar” anlayışı teokratik rejimin ideolojik öncelikleri, çıkarları ve İslam anlayışı ile ilişkilendirilmiştir.
- Bu anlayış bazı araştırmacılara göre küreselleşme teorisinin ön gördüğü gibi devlet içerisinde bağımsızlık anlayışında “kayba” neden olmamıştır. Ancak yeni dış politika açılımı, ülkenin toprak bütünlüğü ile ilişkili çıkarları noktasında daha etkin bir politika izlemesini de kısıtlandırmıştır. Sonuç itibariyle, uluslararası sistem söz konusu olduğunda Devrim sonrası İran İslam Cumhuriyeti özerkliğini güçlendirmemiş, ancak teokratik rejimin devamlılığını sağlamıştır.
- Devrim sonrası İran Dış Politikası uluslararası sistemin mevcut normları ile doğrudan uzlaşmaya giden bir açılımda olmamıştır. Ancak bölgesel ve ulusal sistemler İran Dış Politikasında yönetici elitlerin dış politika hedeflerini gerçekleştirmelerinde karşılıklarına çıkan “fırsatların” ve “kısıtların” oluşmasında önemli roller oynamışlardır. (Moshaver; 2003, s:289) Dolayısıyla uluslararası normları reddeden İran, bu normlar tarafından şekillenen düzende varlığını sürdürme çabasında olmuştur.

Fakat devrim dönemi dış politikası İran’a kazançlardan çok kayıplar getirmiş ve bu dönemde asıl yerleşen İran’ın yeni “İslam Cumhuriyeti” sistemi olmuştur.

3.2. Humeyni Sonrası İran’ın Dış Politikasında Yeniden Yapılanma Süreci (1989–97)

Devrim sonrası geçen ilk on yıldaki uluslararası dışlanmışlık, sekiz yıl süren Irak savaşı sonrası ekonomik, askeri ve diplomatik kayıplar, İran’a devrimci ve statüko karşıtı bir devlet olmanın olumsuz sonuçlarını yaşatmıştır. Bu yüzden İran, devrimci ve ideolojik söylemlerini yeniden gözden geçirip, yumuşatmak durumunda kalmıştır. Humeyni’nin 1989 yılında ölümü ve Hamaney’in Dini Lider olmasıyla birlikte, iç siyasette yeni bir dönem başlamıştır. Yeni Cumhurbaşkanı Rafsancani ile

bir reform politikası oluşturulmuş ve bu dönemde Anayasa’da yürütme yetkisini güçlendirmek üzere bir reform sürecine tabi tutulmuştur. Fakat bu reform sürecinde diğer güç merkezlerinin yetkileri sınırlandırılmamıştır. Nitekim Ayetullah Hamaney, aynı Humeyni gibi, Dini Lider kurumunun başına geçmiş ve günümüzde de devam ettiği üzere İslam Cumhuriyetinde son karar mercii olmuştur. Bu baskın rol, anayasanın da verdiği yetkiyle seçilmiş yasama ve yürütme mercii, seçimle başa geçmemiş Dini Liderin altında bir konumda tutmaya devam etmiştir. (Arı, 2004, s: 402)

Rafsancani yönetimi yeni yürütme yetkileri ile dış politikada iki ayrı reform programını gerçekleştirmiştir. Bunlardan birincisi, devrimci radikal söylemleri ve politikaları azaltarak, *İran’ın bölgesel ve uluslararası dışlanmışlığını sona erdirmek*; ikincisi ise *iktisadi politikaları yeniden yapılanma süreci ile iyileştirmek* olmuştur. Uluslararası dışlanmışlığa son vermek adına Tahran “bölgesel işbirliklerini” destekleyen bir açılım içerisine girmiştir. Bu istikamette ilk adım olarak Körfez Ülkeleri ile ilişkiler geliştirmeye ve Mısır, Ürdün, Tunus gibi ülkelerle diplomatik bağlarını yeniden kurmaya çalışılmıştır. 1990 yılında Irak’ın Kuveyt’i işgali, Rafsancani’ye Körfez ülkeleri ile ilişkilerini düzeltmesi adına bir fırsat vermiştir. İran ile Körfez ülkeleri arasındaki ilişkilerin gelişimi adına ilk ciddi adım, 1990 yılında Katar’da Körfez İşbirliği Konseyinde atılmış ve Zirvede işbirliği ve bölgesel güvenlik oluşumlarında İran’ın katılımının altı çizilmiştir. 1993 yılında ABD’nin açıkladığı “*ikili kuşatma stratejisi*”ni takiben ortaya çıkan ekonomik ambargo, İran’ı Orta Doğu’da daha büyük bir yalnızlığın içerisine sevk etmiş; buna bağlı olarak İran, Orta Doğu’da Körfez devletleri ve diğer devletlerle olan ilişkilerini iyileştirmeye daha da fazla önem vermiştir. (Moshaver; 2003, s: 289)

Rafsancani’nin Cumhurbaşkanlığındaki ikinci önemli reform, ekonomik anlamda yeniden yapılanma süreci olmuştur. İran 1989 yılında birinci beş yıllık ekonomik planını ortaya koymuştur. Planın temel hedefi işsizlik, düşük endüstriyel verimlilik, yüksek enflasyonun önüne geçilmesi ve ulusal ekonominin yeniden gözden geçirilmesi olmuştur. İran 1990’lı yılların başında büyük endüstrilerin özelleştirilmesi, doğrudan ve dolaylı dış yatırımların teşviki, serbest ticaret alanlarının oluşturulması gibi faaliyetler için uluslararası para kurumlarından yüksek miktarlarda borç almak durumunda kalmıştır. ABD’nin esneklik gösterdiği bu

dönemde İran Dünya Bankasından 250 milyon dolarlık kredi almıştır. (Moshaver, 2003, s:290)

1990'lı yılların ortasına gelindiğinde, diplomatik olarak İran'ın ABD ile olan ilişkileri çok fazla değişmemiş, hatta kötüleşme eğilimde olmuştur. Washington'un İran ile ilişkilerinin normalleşmesi için ortaya koyduğu üç şart olan, kitle imha silahlarını yapma girişimlerini bırakması, terörizmi desteklemekten vazgeçmesi ve İsrail-Filistin barış girişimlerine olan muhalefetine son vermesi gibi maddelerin İran'ın reform sürecinde yer almayışı, ABD'nin İran'a uyguladığı ambargolara devam etmesine sebep olmuştur. Buna ek olarak, ABD, İran'ın uluslararası finans kurumlarına üyeliğini ve yakınlaşmasını engellemiş ve Avrupa, Rusya gibi İran ile ilişki halinde olan ülkelere "*psikolojik baskı*" uygulama yoluna gitmiştir. Özellikle 1990'lı yıllarda ABD'nin süper güç olarak ortaya çıkışı, bu psikolojik baskının daha da etkili olmasını sağlamıştır. Nitekim 1995 yılında ABD, İran'a yönelik ambargolarını açıklamış, fakat dünya kamuoyunda yeterince destek görmemiştir. Bu durum, İran'ın Rafsancani ile başlayan reform sürecinin uluslararası dışlanmışlığı kısmen de olsa azalttığının bir göstergesi olmuştur. Yine de Rafsancani'nin ikinci dönemi 1997 yılında bittiğinde, İran'ın hem diplomatik hem de ekonomik anlamda yeniden yapılanma süreci tam olarak beklenen sonuçları doğurduğu söylenemez. (Herzig; 1995, s:5)

Öte yandan, Orta Asya'da Sovyetlerin yıkılmasıyla Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını kazanması, İran'ın dış politikasında Orta Asya'ya verdiği önemin artmasına sebep olmuştur. (Roy; s: 4, www.eurasia.org.) Bir başka deyişle, yayılcı bir politika izleyen ve her dönemde sıcak sulara inme arzusunda olan Sovyetler Birliği tehdidinin sona ermesi, İran'ı kuzey sınırının güvenliği konusunda rahatlatmıştır. Ayrıca, İran bu tarihten itibaren Avrupa ve Uzak Doğu'ya yeni bağlantı yolları sağlaması itibariyle Türk Cumhuriyetleri ile ekonomik, ticari ve kültürel işbirliği arayışı içerisine girmiştir. (İzzeti; 2005, s:107) İran Orta Asya'da etkinlik sağlamak adına bölge devletleri ile bir rekabet içerisine girmiştir. Bu dönemden itibaren Orta Asya ile bölgesel işbirlikleri içerisinde olmayı temel hedef olarak belirlemiştir. (Herzig, 2004; s: 505)

Kısacası İran, 1989'dan itibaren önce Rafsancani (1989–1997) ve takiben de Hatemi (1997–2005) ile sınır komşusu olan ülkelerle ilişkilerini geliştirmek ve güven verici bir eksenle ilişkiler kurabilmek amacıyla, hem Orta Asya ve hem de Körfez ülkeleriyle ilişkilerini yeniden tanımlama gereği duymuştur. Buna bağlı olarak da, İran tek başına dengeleri değiştirecek bir güçte olmadığını kabullenmiş ve bölgedeki güç dengesinde de ABD'nin rolünü kabullenerek, bölgenin önemli ülkelerinden biri olmayı amaçlamıştır. İran bu yeni yaklaşımını Rafsancani önderliğinde başlatmış olmasına karşın, bu konuda kayda değer adımlar atmaya başlaması esas anlamıyla 1997 yılında Hatemi'nin başa geçmesiyle gerçekleşmiştir.

3.3. Hatemi Dönemi İran'ın Dış Politikası (1997– 2005)

Rafsancani, Anayasanın iki dönem sınırı yüzünden üçüncü kez Cumhurbaşkanı seçilememiştir. Bununla birlikte, Rafsancani döneminde İran kamuoyu -özellikle gençler ve kadınlar- teokratik rejimin siyasi, sosyal ve ekonomik yaklaşımlarından rahatsız olmuşlardır. Bu memnuniyetsizlik İslami devrimciler arasında da baş göstermiş ve “*Devrimin Çocukları*” Rafsancani'nin Cumhurbaşkanlığı döneminde yönetimden uzaklaşmışlardır. 1997 yılında, 270 aday adayı arasından üç aday Anayasayı Koruyucular Konseyinin onayından geçmiş ve aralarında Hatemi'nin de bulunduğu bu adaylarla seçime gidilmiştir. Hatemi'nin kampanyası şu üç temel hedef üzerine kurulmuştur: (Moshaver; 2003, s: 275)

- Siyasi reform
- Sivil toplumun güçlenmesi
- Hukukun Üstünlüğü

Hatemi'nin oyların %69'unu alarak gerçekleştirdiği zafer, ülke içerisinde bir değişim umudunun doğmasına sebep olmuştur. Özellikle sosyal konularda ılımlı söylemleri, Hatemi'nin dış politikada da İran'ın uluslararası dışlanmışlığına son verecek politikalar geliştireceği izlenimini oluşturmuştur. (Katzman; 2000, s: 16)

Ülkede reformcu olmayan ve özellikle seçimle başa gelmemiş olan kurumların temsil ettiği kesim de Hatemi tarafından gerçekleştirilecek “*Denetimli bir*

Reform’u tecrübe etme konusunda istekli olmuştur. Hatemi imajıyla bütün İslam Cumhuriyetinin öğelerine saygılı, “*içerden*” bir kişilik olarak değerlendirilmiştir. Bu reformların sistemin hem ulusal hem de uluslararası arenadaki kötü imajını ve baskıları ortadan kaldırarak, daha ılımlı bir İslam Cumhuriyeti oluşturacağı düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, İslam Konferansı Örgütü’nün sekizinci Zirve Konferansı’nın 1997 yılının Aralık ayında Tahran’da yapılmasıyla Hatemi yeni yaklaşımlarını anlatma fırsatı bulmuştur. Uzlaşmacı yaklaşımı sayesinde İran, uluslararası toplum ve özellikle de komşu ülkeler tarafından olumlu tepkiler almıştır. Konferans esnasında Dini Lider Hamaney’de İran’ın İslam ülkeleri için bir tehdit olmadığını ifade etmiştir. Bu ifadeler, İran’ın uluslararası arenada artık bir askeri ve siyasi tehdit olarak algılanmak istemediğinin ve dış politika bağlamında daha uzlaşmacı ve yumuşak bir tavır içerisine girdiğinin sinyallerini vermiştir. (Moshaver, 2003, s:288) Dolayısıyla, İran yeni dış politikasının temelini “*içerde güvenlik ve bölgede de istikrar*” anlayışı üzerine oturtmayı amaçlamıştır. (Bakhash, 2001, s: 250) Bazı uzmanlara göre bu politika “*içerde demokrasi, dışarıda barış*” şeklinde yönetici kesimin yeni söylemini oluşturmuştur. (Ramazani, 1998, s: 180)

Hatemi’nin bu yeni dış politika vizyonu en genel anlamıyla, bulunduğu bölgede ve özellikle Körfez Bölgesinde barış ve istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmak ve dünya ekonomisine entegre olarak İran’ın özellikle İslam Cumhuriyeti’nin kuruluşuyla birlikte benimsediği “*ne doğu ne batı*” açılımlı dış politika stratejisinin yarattığı yalnızlıktan kurtulmaktır. Hatemi “*medeniyetlerin diyalogu*” söylemiyle ve “*gülümseyen İslam*” anlayışıyla dünya kamuoyunda yer edinerek İran’ın ulusal çıkarlarını gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. (Rajee; 2004, s:165) Bu anlamda özellikle Rafsancani ile başlayan reform sürecini devam ettirerek İran’ın dış politikasının pragmatik eksende “*ekonomikleşme*” sürecini hızlandırmıştır. (Hunter, 2003, s: 130)

Özellikle Soğuk Savaş sonrası gelişmeler ve dünya ekonomisinin küresel bir yapıya bürünmesi sonucu, İran dünya ekonomisiyle bütünleşmek adına Birleşmiş Milletler, Ekonomik İşbirliği Örgütü (EİÖ) ve İslam Konferansı gibi örgütleri kullanmayı hedeflemiştir. Hatemi 2000 Martının hemen başında yaptığı açıklamada İran’ın “*yumuşama*” yönündeki yeni dış politika stratejisinin bir taktik gereği olmadığını; İran’ın, bölgenin ve hatta dünyanın çıkarlarının bu bölgedeki istikrarın

devamına bağlı olduğunun farkında olduğunu ifade ederek, bu konudaki samimiyetlerine dünyayı ikna etmeye çabalamıştır. Yine Hatemi amaçlarının güven oluşturucu adımlarla karşılıklı işbirliği ortamını hazırlayarak, bölgede kalıcı işbirliğini gerçekleştirmek olduğunu ortaya koymuştur. (Moshaver; 2003, s:290) Bu bağlamda çok taraflı işbirliği girişimlerini hızlandırmıştır. 2000’li yıllara gelindiğinde Hatemi 1980’lerin kötü imajını büyük oranda bertaraf etmiş ve ABD ve Ortadoğu’daki Arap devletleri ile olan ilişkilerini önemli oranda geliştirmiştir. (Bellaigue, 2001, s:76)

11 Eylül sonrası dönemde ABD’nin Orta Asya ve Orta Doğu’da askeri varlığını genişletmesi İran’ın güvenlik kaygılarının artmasını da beraberinde getirmiştir. Gittikçe artan güvensizlik ortamı neticesinde İran çok taraflı girişimlerinde “*güvenlik*” söylemini artırmıştır. Bunun en net örneğini, Ekonomik İşbirliği Örgütü’nün 2002 Türkiye Zirvesinde ortaya koymuştur. Nitekim Hatemi’nin EİÖ’nün güvenlik konularında da aktif bir role sahip olması isteğini dile getirmesi, Tahran’ın “*artan*” güvenlik kaygılarını ortaya koymuştur (Afrasiabi ve Maleki; 2003, s: 259).

Eski Cumhurbaşkanı Hatemi’nin değişen dış politikası bölge açısından olumlu bir unsur olmakla birlikte, hala bölge ülkeleri ile İran arasında güvenlik algılamalarında önemli farklılıkların bulunması ilişkilerin geleceğini belirsiz kılmaktadır. Öte yandan İran’da yeni muhafazakâr Cumhurbaşkanı Ahmedinnecad döneminin başlaması da bu belirsizliği körüklemektedir. Şu da bir gerçek ki İran, bölge ülkeleri nezdinde hala Şiiliği destekleyen ülke olarak algılanması sebebiyle ideolojik bir tehdit olarak görülmeye devam etmektedir. Askeri kapasitesindeki artışlar, İran’ın bölgede bir hegemonya kurma çabasında olduğu şeklinde algılanmakta ve doğal olarak da bölge ülkelerinin tepkisini çekmektedir. Yine bölge ülkelerinin ABD ile güvenlik, siyasi ve ekonomik açıdan işbirliği içerisinde bulunmaları ve Amerikan askeri varlığına ev sahipliği yapmaları, İran ile bu ülkeler arasındaki mevcut kuşku ve güvensizlik ortamını daha da pekiştirmektedir. (Arı; 2004, s: 406)

Özellikle ABD’nin 2. Körfez Savaşı sonrası Büyük Orta Doğu Projesi çerçevesinde Orta Doğu’da hayata geçirilen yeniden yapılanma olgusu, İran’ın

tedirginliğinin artmasına neden olmaktadır. Bu itibarla, Suriye ile gittikçe artan bir yakınlaşma içerisine giren İran, Rusya'yla olan nükleer işbirliği ile de güvenlik çerçevesini genişletmektedir. Öte yandan, 1990'larda başlayan İran'ın yumuşama politikası ve bu sayede güvenliğini oluşturması artık yerini yeni bir kutuplaşmaya doğru götürmektedir. Dahası, Kuzey Irak'ta gerçekleşen gelişmeler de İran'ın rahatsızlığını artırmaktadır. Nitekim çoklu etnik yapısıyla Kürt problemi, İran'ı muhtemel bir Kürdistan devleti konusunda tedirgin etmektedir. Son Irak savaşıyla ABD ile direk komşu duruma geçen İran'ın güvenliği tehdit edildikçe, gelecekte daha sert bir yüze bürünme ihtimali de artmaktadır.

Son Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin muhafazakâr aday Mahmud Ahmedinecad'ın zaferi ile sonuçlanması da, İran'ı gelecekte ciddi değişimlerin beklediğini ortaya koymaktadır. 1989 yılında Rafsancani'nin seçilmesinin ardından, Humeyni'den sonra ilk defa koyu muhafazakâr bir Cumhurbaşkanının başa geçmesi, İran'ın hali hazırda karşısında duran baskıların artacağına da sinyallerini vermektedir. Bu da ABD, AB, Rusya gibi devletlerle olan ilişkilerinin seyrini daha da belirsiz kılmaktadır. Nitekim Ahmedinecad'ın ilk açıklamalarında İran'ın dünyaya “*modern, gelişmiş, güçlü ve İslami bir model*” olacağı söylemleri de oldukça dikkat çekicidir. (Washington Post, 26 Haziran 2005) Humeyni'den sonra, ilk defa “*model*” söyleminin kullanılması da İran'ın uluslararası imajının değişme eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Burada İran'ın Soğuk Savaş sonrası dış politikasında çok önemli bir yere sahip olan “*bölgeselleşme ve bölgesel bir güç olma*” anlayışının da değişim sürecinde olduğunu vurgulamak gerekir. Nitekim ABD'nin bölgede artan rolü, İran'ın bölgesel bir güç olma ve işbirlikleri çabalarının önünde büyük bir engel oluşturmaktadır. Bu bakımdan, İran'ın 1990 sonrası dış politikası incelenirken ve gelecekteki muhtemel açılımlar değerlendirilirken İran'ın “*bölgesel politikası*” üzerinde önemle durulması gereken bir konudur.

4. İRAN'IN SOĞUK SAVAŞ SONRASI BÖLGESEL POLİTİKASI

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte “*çift kutuplu*” dünya düzeni sona ermiş ve uluslararası alanda yeni bir dünya düzeni şekillenmeye başlamıştır. Sovyetlerin yıkılmasıyla uluslararası güçler dengesinde ABD tek süper güç olarak ortaya çıkmış ve ekonomiye dayalı uluslararası sistem hızla küreselleşmeye başlamıştır. Ayrıca o döneme kadar daima çatışmaların odak noktasını oluşturan ideoloji, yerini ekonomik çatışmalara, etnik rekabete ve bölgesel çatışmalara bırakmıştır.

Yeni tehdit tanımlamalarıyla şekillenen bu yeni dönemde, devletler gerek siyasi gerekse iktisadi anlamda kıtalararası birleşmelere yönelmiş ve “*bölgeselleşme hareketi*” olarak adlandırılan bir oluşum ortaya çıkmıştır. Bölgeselleşme hareketi, iki veya daha fazla devletin maddi ya da manevi kaynaklarını ortak işlevsel ve kurumsal birliktelik oluşturmak adına bir paydada birleştirmeleri şeklinde tanımlanabilir. Daha açık ifadeyle, belli bir coğrafyada devletlerin, bölgesel kuruluşların, toplumsal örgütlerin ya da diğer devlet dışı örgütlenmelerin belli temel değerler ve normlar çerçevesinde kendi rızalarıyla bir araya gelme süreçlerine bölgeselleşme adı verilmektedir (Mace and Therien; 1996, s: 2). Örneğin, Avrupa Devletleri kendi bölgelerinde bir kıta devleti oluşumuyla *Avrupa Birliği*'ne siyasi bir kimlik kazandırırken, ABD, Meksika ve Kanada ile *NAFTA* (North America Free Trade Area)'yı kurmuş, Uzak Doğu ülkeleri ise *APEC* (*Asia-Pacific Economic Cooperation*) adı altında bir araya gelerek bir bölgesel birliktelik oluşturma sürecine girmişlerdir. Böylelikle dünya, ABD ve Sovyetler Birliği'nin Soğuk Savaşı'ndan, çok kutuplu bir bölgeselleşme hareketine yönelmiştir. ABD, AB ve Japonya 1990'lardan itibaren bu yeni bölgeselleşme hareketinin başını çekmeye başlamıştır.

Bölgeselleşme ekseninde şekillenen yeni dünya düzeninde ABD tarafından dışlanan İran, özellikle 1990'lardan itibaren iktisadi ve siyasi kaygılarla bölgesel işbirliklerinde yer almaya büyük önem vermiş ve buna paralel olarak Orta Doğu ve Orta Asya coğrafyalarında çok taraflı bölgesel işbirlikleri girişimlerinde bulunmuştur. 1988 yılında Irak ile sekiz yıl süren yıkıcı savaşın sona ermesi ve 1989 yılında

Humeyni'nin ölümüyle birlikte, İran'ın dış politikasında bölgesel ilişkilerini güçlendirme olgusu ortaya çıkmıştır. Bu süreçte, yıkıcı Irak savaşı İran'lı liderleri “*toprak bütünlüğü*” ve “*ulusal bağımsızlık*” gibi hayati ulusal çıkarlar konusunda daha hassas bir hale getirmiştir. Ayrıca, Orta Doğu'da ABD'nin üstünlüğü ele almasıyla birlikte, İran komşularıyla işbirliği çabası içerisine girmiştir. Bu bağlamda da, Batı hâkimiyetinde olmayan İslam Konferansı Örgütü gibi oluşumlardaki konumunu sağlamlaştırmayı hedeflemiştir. Dolayısıyla Soğuk Savaş Sonrası İran'ın dış politikasında “*ABD gibi bölge dışı güçleri dışarıda bırakan her türlü oluşumun içerisinde yer almak*” temel parametre olarak ortaya çıkmıştır. (Herzig;2004a, s: 507)

İran'ın bu yeni dış politika açımları kimi zaman “*pragmatizm*”, kimi zaman ise İran dış politikasının “*ekonomikleşmesi*” şeklinde ifade edilmekle birlikte, bütün bunların temelinde İran'ın 1990'larla başlayan ABD'nin başı çektiği dünya düzeninde bölgesel bir güç olma stratejisi olduğu söylenebilir. (Ehteshami; 2004, s: 184)

4.1. İran'ın Bölgesel Güç Olma Hedefi

Bölgeselleşme hareketi başlangıç itibariyle, İran dış politikasında Ali Ekber Rafsancani (1989–97) döneminde önem kazanmıştır. Rafsancani'nin göreve gelmesinden önce radikal ideolojik çıkarlar çerçevesinde şekillenen İran dış politikası “*yumuşama*” dönemine girmiştir. (Herzig; 2004, s: 505) Bu dönemde, ABD'nin İran'ı dışlama girişimi karşısında arayışa geçen Tahran, bir stratejik açılım olarak “*komşu ülkelerle ve Müslüman devletlerle işbirliği*” gayreti içerisinde olmuştur. Bununla birlikte Rusya, Çin, Avrupa ve Hindistan gibi diğer temel güç merkezleri ile ikili ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir. (Sadri; 1999, s: 33)

İran'ın 1990'larda başlayan bölgesel işbirliği girişimleri özellikle Orta Asya'da ağırlığını hissettirmiştir. Sovyetlerin dağılmasını izleyen ilk yıllarda bağımsızlığını yeni kazanmış Türk Cumhuriyetleri üzerinde etkinlik kazanma çabasında olan İran, bu bağlamda, Türkiye ile bir rekabetin içerisine girmiştir. (Herzig; 2004a; s: 507) Orta Doğu coğrafyasındaki “*güvensizlik*” ortamı, İran'ın Orta Asya'ya yönelmesinin önünü açmıştır. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla, bir tampon

ülke olarak önemini kaybettiği iddia edilen İran, Basra Körfezi ile Hazar arasındaki stratejik konumunun avantajını, bu sefer de Sovyet sonrası Orta Asya’da etkinlik sağlayarak sağlanmalaştırmayı hedeflemiştir (Hunter; 2003, s: 137)

İran, 1990’lardan itibaren, jeopolitik konumunu kullanarak Basra Körfezi, Orta Asya ve Hazar Bölgesinde gerçekleşecek bölgesel oluşumlarda öncü bir rol oynamayı amaçlamıştır. Bu bağlamda bölgesel işbirliklerini gerçekleştirebilmek için devrim ihraç politikasından vazgeçmiş ve daha pragmatist politikalar izlemeye başlamıştır. Bölge dışı güçleri dışlayan guruplaşmalarda yer alarak, mevcut uluslararası sistemde gerçekleştiremeyeceği hedefleri gerçekleştirmeyi ve bu bağlamda “*bölgesel bir güç*” olmayı hedeflemiştir. Bu da İran’ın yüzyıllardır süregelen “*Büyük İran*” idealinin bir açılımı olarak değerlendirilebilir. (Caşın, 1999, s: 284) Ekonomik İşbirliği Örgütü, planlanan Hazar Denizi İşbirliği Örgütü ve Farsça Konuşanlar İşbirliği Örgütlenmeleri İran’ın bu hedefini gerçekleştirmeye yönelik işbirliği girişimleri olarak ortaya çıkmıştır. Her ne kadar İran’ın bölgeselleşme hareketinde jeopolitik konumu önemli bir yer teşkil etse de, siyasi ve iktisadi engeller İran’ın bu avantajını kullanmasını engellemektedir. (Herzig; 2004, s: 506)

4.2. İran’ın Bölgeselleşme Hareketini Sınırlandıran Faktörler

Orta Asya ve Orta Doğu’da ABD tarafından dışlanan İran’ın, bölgesel işbirliği girişimleri her dönem ciddi engellerle karşılaşmıştır. Özellikle ABD ambargoları sonrası İran’ın zayıflayan ekonomisi ve bölge devletlerinin güvenliklerini ABD’ye bağımlı bir şekilde oluşturmaları, İran’ın girişimlerinin önündeki en büyük engeli oluşturmaktadır. Bununla birlikte, petrol ve doğalgaz boru hatları projelerine yönelik işbirliği girişimleri de yine ABD’nin bunları desteklememesi dolayısıyla gerçekleştirilememiştir. Dahası, 1990’ların başında İran’ın devrim ihraç politikası ve uzun yıllar süren İran-Irak Savaşının oluşturduğu kötü imaj, bölge devletlerinin işbirliği girişimlerine sıcak yaklaşmamalarının nedenlerinden biri olmuştur. Günümüzde bu imaj yerini ekonomik kaygıların ön planda olduğu bir yaklaşıma bıraksa da, İran’ın uluslararası dışlanışlığı hala bölge

ülkelerinin bu devlete bakışını şekillendirmede önemli bir etkidir. (Herzig; 2004, s: 507)

1990’larda ABD’nin Orta Asya ve Orta Doğu’da gerek ekonomik gerekse siyasi işbirliklerinde İran’ı dışarıda bırakma çabaları ve bu bağlamda Orta Asya Cumhuriyetlerine “*Türkiye Modeli*”ni sunması, İran’ın bölgesel emellerini gerçekleştirmesini engellemiştir. Soğuk Savaş sonrası yıllarda Orta Asya Türk Cumhuriyetleri İran’ı geri kalmış bir ülke olarak algılamış ve daha “*Batı yanlısı*” bir tutum içerisinde olmuşlardır. Ayrıca İran’ı bölgeye yönelik siyasetinde “*lider rol*” oynama ideali de bu devletlerin İran’a bakışını şekillendirmiştir. 2000’li yıllara gelindiğinde İran, Humeyni döneminden beri ilk defa yeni cumhurbaşkanı tarafından zikredilen “*model*” söylemiyle yeni bir yaklaşım içerisine girecek izlenimi vermektedir. Bütün bunların ötesinde İran hala güvenliklerini ve ekonomilerini Batı ve özellikle ABD’ye bağlı olarak şekillendiren devletler için bir “*ortak*” olmaya uzaktır. Özellikle 11 Eylül sonrasında ABD’nin Orta Asya’ya askeri üsleriyle yerleşmesi, İran’ın hareket alanını daha da sınırlandırmıştır. (Olcott; 2003, s: 4)

Bununla birlikte İran bölgede gerek ikili ilişkilerde ve gerekse de çok taraflı ilişkilerde, “*güvenlik, ticaret, enerji, ulaşım ve altyapı*” gibi fonksiyonel alanlarda birtakım başarılar elde etmiştir. Bu istikamette, Ekonomik İşbirliği Örgütü (EİÖ), İran’ın bölgeselleşme hareketindeki kısmi başarısı olarak değerlendirilebilir. (Pahlevan; 1998, s: 87) Ayrıca, devlet destekli altyapı projeleri ve ticaretin desteklenmesi gibi bölgesel girişimler komşu ülkeler tarafından olumlu tepkiler almıştır. (Herzig; 2004 s:509)

İran Basra Körfezi bölgesinde Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) üyesi devletler ile –örneğin Katar ve Suudi Arabistan- genellikle ikili ilişkilere yoğunlaşırken, Orta Asya’da- EİÖ’ de olduğu gibi- çok taraflı işbirlikleri üzerinde durmaktadır. Körfez Bölgesindeki devletlerin Orta Asya ve Kafkaslar enerji pazarına artan ilgileri de, İran’ın bu iki bölge arasında bir geçiş olma özelliğiyle ön plana çıkabileceğinin sinyallerini vermektedir. Fakat ABD ile olan ilişkileri İran’ı bu tarz girişimlerde problemlili bir duruma sokmaktadır.

İran'ın bölgesel politikasının geleceği de değişen dünya düzeninde kendisine biçtiği rol ile yakından alakalı olacaktır. Sahranchubin'in de ifade ettiği gibi İran'ın değişen uluslararası ortamda bir seçim yapması gerekmektedir: “*Ya bu değişime adapte olan devletlere katılmak, ya da bütün sonuçlarını göze alarak tamamen karşı durmak*” (Chubin; 2000, s:13). Bu seçim İran açısından özellikle 11 Eylül sonrası uluslararası ortam ve Orta Doğu'daki Irak rejiminin yıkılması göz önüne alındığında çok daha önemli bir hale gelmektedir. Günümüzün dünya düzeninde gittikçe artan karşılıklı bağımlılık karşısında devletlerin tamamen izole politikalar izlemesi neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Buna paralel olarak İran'ın 11 Eylül sonrası dönemde uluslararası dışlanmışlığı daha da artmış ve Tahran genel itibariyle Rusya ve Suriye'yi kendisine “*stratejik ortak*” olarak seçme eğiliminde olmuştur.

İran günümüzde bir yanda 1990'lı yıllardan itibaren sürdürdüğü pragmatist politikalar, ekonomik işbirliği platformları ve stratejik ortaklıklar ile uluslararası arenada kendisine bir yer edinmiştir. Öte yanda ise Orta Doğu ve Orta Asya coğrafyalarında komşu duruma geldiği ABD tehdidine karşı güvenlik kaygıları ile nükleer silah çalışmalarını sürdürmüş ve bu konuda bölge devletlerinden hem olumlu hem de olumsuz tepkiler almıştır. Gittikçe karmaşıklaşan uluslararası ortamda ABD'nin Orta Asya ve Orta Doğu coğrafyalarında etkinliğini artırmasıyla da İran'ın bölgesel “*sıkışmışlığı*” daha da artmaktadır. Bu paralelde gelecekte oluşturacağı bölgesel açılımlar ve politikalarda daha da önem kazanmaktadır.

İran iki deniz jeopolitiğine dayalı jeopolitik konumuyla hem Orta Asya ve hem de Orta Doğu'da önemli bir ülkedir. İran'ın izlediği politikalar her iki bölge açısından da hayati önem taşımaktadır. Dolayısıyla, İran'ın gerek jeopolitik, gerekse ekonomik öncelikleri göz önünde bulundurularak bölgesel politikası iki ana başlık altında incelenebilir:

- Orta Asya ve Kafkaslar Bölgesi.
- Orta Doğu ve Körfez Bölgesi.

İran'ın bu bölgelere olan ilişkileri ABD, AB, Rusya ve Çin gibi büyük güçlerin politikaları ile beraber şekillenmektedir. Dolayısıyla İran'ın bölgesel politikası incelenirken bu ülkelerin de değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

4.3. İran'ın Bölgesel Politikasında Orta Asya ve Kafkaslar

Harita 4.1: Orta Asya ve Kafkaslar Siyasi Haritası

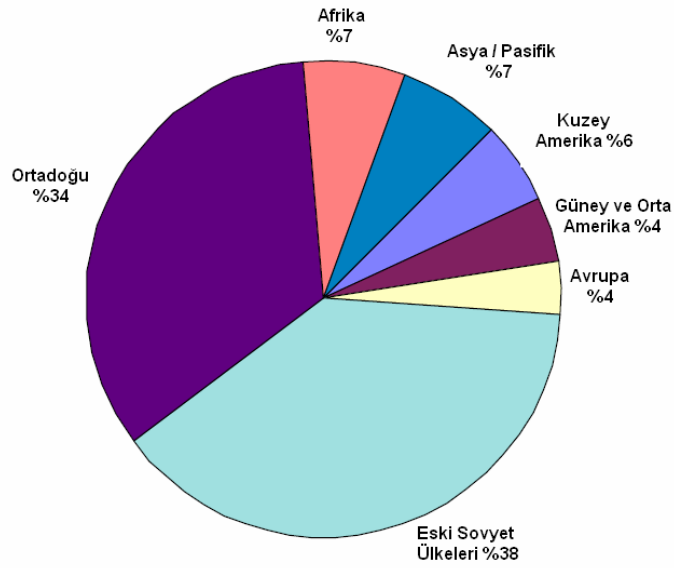

Kaynak: Indiana University, Maps of Central Asia, 2003, www.indiana.edu

İran'ın Orta Asya coğrafyasındaki varlığı ve bu bölgelerle olan ilişkilerinin tarihi çok eski dönemlere kadar gitmektedir. Hunlar zamanından itibaren günümüzde "Orta Asya" olarak ifade edilen Türkistan coğrafyasında İran-Turan savaşları şeklinde başlayan mücadele, bu coğrafyaların kaderini belirlemiştir. Hunlar ve Göktürkler zamanında Sasaniler ile gerçekleşen Türk-İran mücadelesi, İslamiyetten sonra Karahanlılarla başlayan süreçte günümüz İran topraklarının Türk hâkimiyetine girmesiyle birlikte yeni bir döneme geçmiştir. Orta Asya coğrafyasında Timur ve Moğol hâkimiyetlerinin ardından, İran sadece 1736–1750 Nadir Şah döneminde bölgede kısmen hâkimiyet kurmuştur. 19.yy'ın sonlarına gelindiğindeyse bölgede Rusların hâkim oldukları görülür. (Kona; 2002, s: 62)

Uzun bir dönem Rus etkisi altında kendi kimliklerinden koparılmaya çalışılan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte bağımsızlıklarını kazanmış ve İran'ın kuzeyinde bir “güç boşluğu” ortaya çıkmıştır. (Fuller, 1994, s:19) Bu dönemde “enerji”nin devletlerin siyasetinde çok önemli bir meta haline gelmesiyle, bu coğrafyaların önemi daha da artmıştır. Nitekim bölge özellikle sahip olduğu petrol ve doğalgaz potansiyeli ile dünyada önemli bir enerji havzasıdır.

Şekil 4.1: Dünya Doğalgaz Rezervlerinin Bölgelere Göre Dağılımı

Kaynak: Codersman; 1999, International Energy Outlook

1990'larla birlikte, ABD Orta Doğu'da askeri varlığını gittikçe artırmış ve İran Orta Doğu coğrafyasından tam anlamıyla dışlanmıştı. Bundan dolayı, devrim sonrası geçen 10 yıllık dönemde gerek iç dinamikleri, gerekse dış politikasında yaşadığı yıkım, İran'ın ikili ekonomik ilişkiler geliştirmek yoluyla yeni bir yapılanmaya gitmesine sebep olmuştur. Yüksek enerji potansiyeline sahip Orta Asya Türk Cumhuriyetleri İran için jeopolitik hedeflerini ve yeniden yapılanmasını gerçekleştirmek bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. (Menashri;1998, s: 75) İran ayrıca enerji zengini Hazar Bölgesi ile petrole dayalı ekonomileriyle Körfez ülkeleri arasındaki konumunun verdiği avantajı vurgulamış ve bölgede enerji transferi konusunda “*en makul yol*” olduğu gerekçesiyle avantaj elde etmeyi hedeflemiştir (Hunter; 2003, s: 136).

Öte yandan, İran'ın Kuzeyinde oluşan bu “*güç boşluğu*” etkinlik elde etme adına yarattığı fırsatların yanında, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Karabağ sorunu ve Afganistan'daki sivil savaş, bölgesel bir istikrarsızlığı da beraberinde getirmiştir. Bütün bu gelişmeler, İran'ın 1989 yılında Cumhurbaşkanı Rafsancani ile başlayan ve 1997 yılında Hatemi ile devam eden “*pragmatik bölgesel politikası*”nın oluşumuna sebebiyet vermiştir. (Hunter; 2003, s: 133)

Ancak devrim sonrası dönemlerde dış politikasını “*İslami rejimi yayma*” şeklinde ortaya koyan İran'ın sonraki dönemlerde Orta Asya'da izlemiş olduğu daha yumuşak politikalar birbiriyle çelişmiştir. Dolayısıyla, İran'ın dengeli bir siyaset izleyemediği ve bunun da bölgede “*güvenilirliğini*” azalttığı söylenebilir. Ayrıca günümüzde Orta Asya'da ABD'nin artan etkinliği ve İran-ABD ilişkileri, İran'ın Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yönelik ticari ve iktisadi girişimlerini olumsuz etkilemektedir. Güvenlik ekseninde de ABD'ye karşı Rusya ile bir yakınlaşma içerisine giren İran, bölgedeki konumunu sağlamlaştırma arayışındadır. (Olcott; 2003, s: 4)

Bu anlamda İran'ın Orta Asya coğrafyasında ekonomik ve ticari ilişkileri ön plana çıkaran pragmatist politikaları ile güvenlik anlamında Rusya ile olan ilişkileri temel parametrelerini oluşturmaktadır.

4.3.1. İran'ın Orta Asya'da Ekonomi ve Enerji Politikaları

İran, Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından Orta Asya'da bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetlerine karşı ekonomik ilişkileri ön plana çıkaran bir yaklaşım geliştirmiştir. Ayrıca, Orta Asya coğrafyasında kendisini doğal bir “*enerji taşıma yolu*” olarak ön plana çıkarmayı hedeflemiştir. İran'ın bu bölgedeki temel ekonomik çıkarları; Hazar Enerji kaynakları, ikili ticari ilişkiler, çok taraflı işbirliği oluşumları, petrol ve doğalgaz boru hatları gibi konulara odaklanmaktadır.

4.3.1.1. Hazar Denizi ve Petrol-Doğalgaz Boru Hatları

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile şekillenen yeni dünya düzeninde devletlerarası rekabet giderek artmış ve buna paralel olarak da yeni mücadele alanları ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, Hazar bölgesi, sahip olduğu enerji kaynaklarıyla gerek bölgesel ve gerekse uluslararası güçlerin en çok nüfuz mücadelesine giriştiği bölgelerden birisi haline gelmiştir. Bir başka deyişle, Hazar Denizi, Soğuk Savaş döneminin iki yönlü ilişkiler dengesinden çok yönlü bir ilişkiler denizine çevrilmiştir. (Ogan; 2005; s:1)

Avrasya coğrafyasının kalbinde, yaklaşık 376 bin km²'lik bir sahada yer alan Hazar Denizi, Kazakistan ile 2.340 km, Rusya Federasyonu ile 1.930 km, Türkmenistan ile 1.200 km, Azerbaycan ile 800km ve İran ile 740 km uzunluğunda kıyıya sahiptir. (Ogan; 2005, s:1) Hazar Denizi bir etki alanı olarak "*Hazar Denizi Bölgesi*" adıyla, günümüz uluslararası ilişkilerinde bir denizden çok bir bölgeyi ifade etmekte ve kıyı devletler olan Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, İran ve Rusya'yı içine alan bir bölgeyi kapsamaktadır. (Country Analysis Brief, 2004; www.eia.doe.gov)

Şekil 4.2: Hazar Denizi Petrol-Doğalgaz Alanları

Kaynak: Britannica Ansiklopedisi, (<http://www.britannica.com/>)

Hazar Denizi'nin bilinen ham petrol rezervleri değişik kaynaklarda farklı şekillerde ifade edilmektedir. Kıyı devletler yatırımı özendirme adına bölgenin enerji potansiyelini artırma eğiliminde olmakla birlikte, yabancı petrol şirketleri de pazarlık paylarını artırmak için rakamları düşürme eğilimindedirler. (Hober; 2003, s:11) ABD'nin resmi Enerji İstatistik Ajansı'nın (EIA) tahminlerine göre, bölgenin petrol potansiyeli 17–33 milyar varil arasında değişmektedir. Doğalgaz potansiyeliyse 232 trilyon kubik feet olarak tahmin edilmektedir. (Country Analysis Brief, 2004; www.eia.doe.gov) Petrol rezervleri dünyanın %25'ine, doğalgaz ise %12'sine tekabül etmektedir. (Özalp; 2004, s:2)

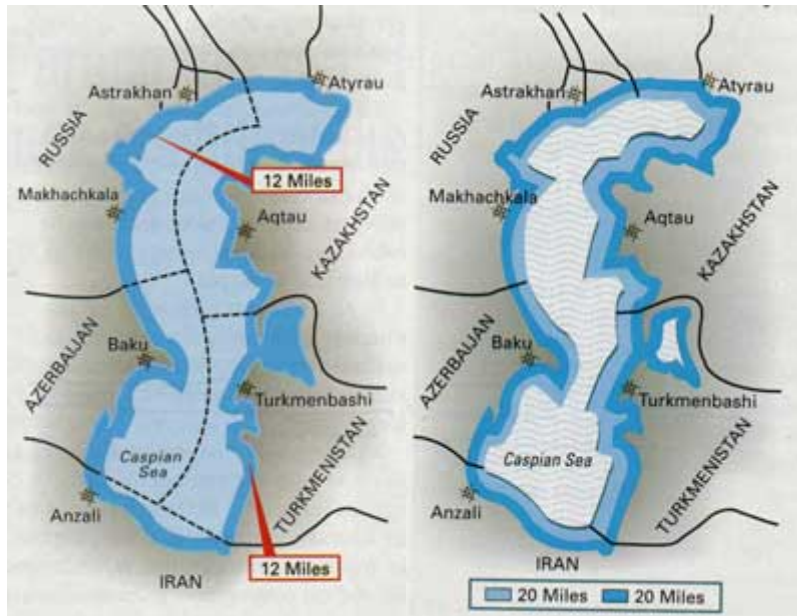
Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar Hazar Denizi Bölgesi, mevcut askeri güç ve petrol sanayisi ile tam anlamıyla bir Sovyet denizi niteliğindedir. İran, Hazar'ın sadece güneyinde küçük bir kısmını kontrol eden bir ortak durumundaydı. Bu itibarla, 1990'lara kadar İran ve Sovyetler Birliği arasındaki ikili ilişkilere dayanan Hazar Denizi, bu tarihten sonra bağımsızlığını kazanan kıyıdaş Türk Cumhuriyetleriyle çok yönlü ilişkilerin hâkim olduğu bir bölge haline gelmiştir. Dahası, Çin, ABD, Avrupa Birliği gibi diğer uluslararası aktörlerin de katılımıyla “*Hazar'ın statüsü*” sorunu ve geleceği ciddi bir konu haline gelmiştir (Ogan; 2005, s:2).

Hazar'a kıyıdaş bir devlet olarak İran, Sovyetlerin yıkılmasıyla birlikte, Hazar Denizi konusunda daha aktif bir siyaset izlemeye başlamıştır. İran, Hazar'ın Batılı ülkelerin ve uluslararası petrol şirketlerinin inisiyatifinde bir statüye kavuşmasını istememektedir. Bu da İran'ın 1990'larla başlayan bölgesel politikasının bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. Nitekim İran, sadece Hazar Denizi'nin statüsü değil, diğer bütün mevzularda bölge dışı güçlerin katılımına karşı çıkmaktadır. Özellikle 2000'li yıllarla birlikte, bölgede Batı sermayesinin artışı, İran'ın temel endişelerinden birisidir. Ayrıca İran, Azerbaycan'ın bölgede etkinliğinin Hazar yoluyla artmasından çekinmekte ve bu durumun kendi topraklarındaki Azeri nüfus için bir cazibe merkezi haline gelmesinden endişe etmektedir. Dolayısıyla İran'ın Hazar'ın Statüsü ya da paylaşımı konusuna yaklaşımının ekonomik kaygıların yanında -hatta daha çok- siyasi kaygılar çerçevesinde şekillendiği söylenebilir. (Ogan; 2005, s:2)

Bütün bu siyasi kaygıları neticesinde İran, Hazar'ın statüsünün bölge devletleri tarafından belirlenmesi gereği üzerinde durmakta ve Hazar'ın bir göl olduğu tezini savunmaktadır. Nitekim Hazar Denizi konusunda 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesine göre nehir ve kanallar yoluyla uluslararası sulara açılan bir deniz olduğu kabul edilirse, “*sektörel paylaşım ilkesi*” de kabul edilmiş olacaktır. İran uluslararası aktörlerin –ABD gibi- soruna taraf olmasını arzu etmediğinden, sektörel paylaşım tezine karşı çıkmaktadır. (Nugman; 1998, s: 87)

Fakat bugün İran, Rusya'nın sorunun başında “*ortak paylaşım*” ilkesine verdiği desteği çekmesiyle ve 2002 yılında Kazakistan ve Azerbaycan ile sektörel paylaşım çerçevesinde anlaşmalar imzalaması ile iddialarında yalnız kalmış durumdadır. Buna ilaveten, 2003 Mayıs ayında Hazar'ın deniz dibinin sektörel paylaşımı ve suların ortak yönetimi konusunda Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan'ın ortak bir anlaşmaya varmalarına rağmen, Türkmenistan ve İran'ın bu anlaşmaya karşı çıkmaları nedeniyle hala Hazar konusunda net bir çözüme ulaşılabilmiş değildir. (Country Analysis Brief, 2004, www.eia.doe.gov)

Şekil 4.3: Hazar'ın Statüsü, Deniz ve Göl Bölüşümü

BM Deniz Bölüşümü

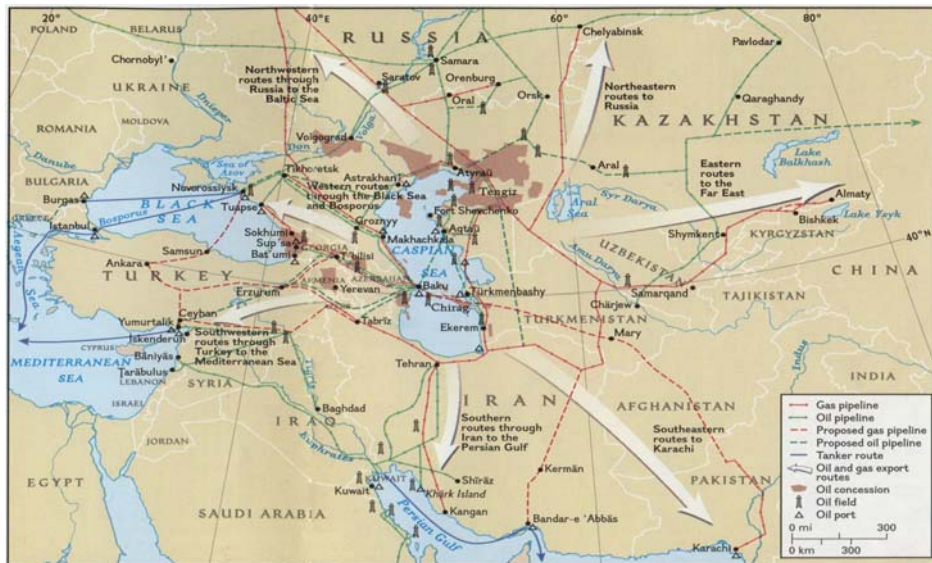
Uluslararası Göl Bölüşümü

Kaynak: Şenkaya; 2001, s: 8

Günümüzde İran sektörel bölünmeye karşı çıkan politikasını sürdürmektedir. Bu konuda da Batılı ülkelerin ve uluslararası petrol şirketlerinin konuyu siyasallaştırdığı gerekçesiyle ABD'nin çözüm önerilerini reddetmektedir. Rusya ile de bu konuda bir çıkar çatışması içerisindedir. İran'ın Rusya ile Hazar konusunda ortak bir payda da birleştikleri tek mevzu, Türkmenistan doğal gazının doğu-batı istikametinde Bakü-Ceyhan yoluyla aktarılmasına karşı çıkmalarıdır. Ancak diğer boru hatları üzerinde de ihtilafları mevcuttur. (Roy; s: 5, www.soros.org/ceneurasia/royonira.html)

Orta Asya'da Hazar Denizi'nin statü sorunu kadar Kazakistan ve Azerbaycan'ın büyük petrol potansiyellerini ve Türkmenistan'ın ise doğalgaz kaynaklarını dünya pazarına ihraç etmek için kullandıkları boru hatları da son derece büyük önem taşımaktadır. Enerji zengini Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin sıcak denizlere çıkışlarının olmayışı göz önünde bulundurulduğunda, bu kaynakların ABD, AB gibi bölgelere taşınmasında hangi yolların kullanılacağı konusu önem kazanmaktadır. İran, hem Hazar Denizine hem de Basra Körfezine kıyısı olmasının avantajını kullanmak istemekte ve “doğal bir enerji yolu” olduğunu ileri sürmektedir. Ancak bölgede boru hatlarının güzergâhlarının belirlenmesinde siyasi yaklaşımlar temel bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla ABD ile ilişkileri problemlili olan İran'ın projeleri çok fazla kabul görmemektedir. (Hunter; 2003, s: 143)

Şekil 4.4: Hazar Denizi Petrol ve Doğalgaz Boru Hatları

Kaynak: (Maleki; IPIS, Tahran, 2004)

Hazar Bölgesinde üretilen petrolün dünya piyasalarına ihraç edilmesi için mevcut durumda Bakü-Grozni- Novorossiysk, Tengiz- Novorossiysk- Atyrau-Samara, Bakü-Supsa, Neka-Tahran-Mohoçkale- Novorossiysk boru hatları kullanılmaktadır. Bu hatlardan ihraç edilen petrolün miktarı 90 milyon tondur. Hazar Bölgesindeki petrol ihracının 2010 yılındaki potansiyeli 140 milyon, 2015'te 215 milyon ton olarak öngörülmektedir. Öngörülen bu artış neticesinde gelecek yıllarda mevcut boru hatlarının ihracatı karşılamada yetersiz kalacağı ve yeni hatlara ihtiyaç duyulacağı tahmin edilmektedir. (Özalp, 2004; s: 4)

Bölgenin enerji kaynaklarının taşınacağı güzergâhlar hususunda ABD, Rusya ve İran arasında ciddi görüş ayrılıkları mevcuttur. ABD'nin İran ile olan mevcut ilişkileri de projelerde belirleyici bir rol oynamaktadır. Nitekim ABD'nin bölgede İran'ı dışarıda tutan hatlara destek vererek Pakistan, Hindistan, Çin ve Türkiye çıkışlarını desteklemesi, İran'ın boru hatlarıyla ilgili girişimleri konusundaki en büyük engeli oluşturmaktadır. Bu projeler arasında İran'ın özellikle karşı çıktığı proje 2005 yılında faaliyete geçen Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı projesidir. Sadece Azeri değil, Kazak petrollerinin de Batı'ya taşınmasını Türkiye üzerinden gerçekleştirecek bu hattın açılması İran'ın karşı çıktığı “doğu-batı” hattının gerçekleşmesi anlamına gelmektedir (www.ntvmsnbc.com; 29 Mayıs 2005). Bu projenin hayata geçmesi aynı zamanda Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz hattı ve Hazar geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa doğalgaz hattı gibi diğer Doğu-Batı eksenli projelerin ilk ayağını oluşturmaktadır. Bilindiği gibi Orta Asya sahip olduğu doğal gaz kaynakları ile de önemli bir potansiyele sahiptir. Dolayısıyla doğalgaz hatlarının da ABD'nin desteklediği doğu-batı ekseninde taşınması İran'ı bölgede daha da zor bir durumda bırakmaktadır. (Meriç, 2005, www.aktifhaber.com)

Azerbaycan ve Gürcistan'ın uluslararası toplumda her açıdan daha fazla bütünleşmelerine özel önem veren Türkiye, Bakü-Tiflis-Ceyhan projesini bu ülkeleri Batı'ya bağlayacak bir köprü olarak değerlendirmekte ve boru hattının Kafkasya'da bölgesel işbirliğinin en somut örneği olduğunu ifade etmektedir. Projenin hayata geçirilmesiyle Türkiye'nin petrol ve doğalgaz zengini komşu ülkelerle tüketici pazarları arasında transit ülke ve enerji ticaret merkezi olması yolundaki stratejik önemi de bir kez daha kanıtlanmıştır. Boru hattının bölge ülkelerinden özellikle Azerbaycan ve Gürcistan'da ekonomik büyümeye ve istikrarın korunmasına

otoriteler tarafından önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Azerbaycan başta olmak üzere Hazar Havzası petrollerinin Batı'ya açılmasının önemli ayağı olacak olan Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) hattının, ABD ve AB'nin çıkarlarıyla projeye ortak ülkelerin çıkarlarını kesiştirmesinin de bölgesel güvenliğin kurulmasını beraberinde getirdiği ifade edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Güney Kafkasya ülkelerinden Azerbaycan ve Gürcistan akılcı politikalar sonucunda içinde buldukları bu projelerin siyasi, ekonomik ve stratejik kazanımlarını tecrübe etmektedirler. İran'ın ise bu projelerin dışında kalarak bölgesel dışlanmışlığı artmakta ve ekonomisi zayıflamaktadır. (Dünya Gündemi Gazetesi, 3–10 Temmuz 2005, s:14)

Bölgede boru hatları girişimleriyle de gündeme gelen İran, 1992 yılında ilk adımları atılan ve 2006 yılında bitirilmesi planlanan İran-Ermenistan doğalgaz boru hattı ile bölgede aktif rol almayı hedeflemektedir. 141 km'lik ve 220 milyon dolar değerindeki hat, birçok bakımdan Bakü-Tiflis-Ceyhan ham petrol boru hattı ile Kars-Ahalkalek-Bakü demiryolu projelerinin İran, Rusya ve Ermenistan'ın milli menfaatlerine vereceği ağır hasarı telafi etme hedefindedir. Tahran'daki Ermenistan büyükelçisi Garipchanyan, Enerji konusunda işbirliği kapsamında sınırda bir tünel açılacağını ve hidro enerji konusunda da ortak projeler gerçekleştireceğini açıklaması İran ile Ermenistan arasındaki ikili ekonomik ilişkilerinin gelişeceğini göstermektedir. Bu da gelecekte Azerbaycan-ABD yakınlaşmasına karşı Ermenistan-İran birlikteliğinin güçleneceğini ortaya koymaktadır. (Dünya Gündemi Gazetesi, 3–10 Temmuz 2005, s:14)

4.3.1.2. Çok Taraflı İşbirliği Girişimleri

İslam Devrimi sonrasında ABD tarafından dışlanan ve ambargolarla ekonomisi zayıflatılan İran stratejik bir açılım olarak Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile karşılıklı ilişkilerini geliştirme arayışına girmiştir. Bu amaçla bölge devletleri ile çok taraflı işbirliklerine önem veren İran, bölgesel politikasında özellikle Cumhurbaşkanı Rafsancani ve 1997'den itibaren onun yerine görev yapan Hatemi ile ciddi girişimlerde bulunmuştur. Nitekim Hatemi'nin Dış İşleri Bakanı Harazi, Birleşmiş Milletler Genel Konseyinde 1997 yılındaki konuşmasında en büyük dış politika önceliklerinin komşu ülkelerle karşılıklı güven, barış ve işbirliği içerisinde olmak olduğunu ifade etmiştir (Herzig; 2004a, s: 506). Bu bağlamda Tahran, Batı'nın

hâkimiyeti altında olmayan bölgesel organizasyonlar yoluyla bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeyi amaçlamıştır (Sadri; 1999, s: 30).

İran-İrak savaşını takiben İran'ın, yeniden yapılanma ihtiyacı ve sosyo-ekonomik olarak genç bir nüfusun ihtiyaçlarını karşılama gereksinimi, bu ülkeyi, tüm alanlarda daha realist ulusal çıkarlara odaklanmaya sevk etmiştir. Bu noktada dış politika çok kritik bir rol oynamış ve özellikle ticaretin geliştirilmesi, devletlerarası ilişkilerin karşılıklı fayda esasına dayalı bir şekilde yürütülmesi yoluyla küresel ekonomiye uyum bir hedef olarak ortaya konmuştur (Herzig; 2004a, s: 507). Ayrıca İran ekonomik ilişkilerini geliştirmek yoluyla siyasi ve güvenlik anlamında da bölgede bir yer edinmeyi hedeflemiştir. (Herzig; 1995b, s: 32)

Bu noktada İran, Orta Asya Cumhuriyetleri ile çok taraflı işbirlikleri çerçevesinde Ekonomik İşbirliği Örgütünü, planlanan Hazar Denizi İşbirliği Örgütünü ve Farsça Konuşanlar Birliğini bölgesel politikasının önemli bir açılımı olarak geliştirmiştir.

- **Ekonomik İşbirliği Örgütü (EİÖ)**

İran 1990'ların ilk yıllarında Moskova ile olan ilişkilerini bozmamak adına 1991 yılı Aralık ayına kadar Türk Cumhuriyetlerini resmen tanımamıştır. (Menashri, 1992, s: 82) Orta Asya Cumhuriyetleri ile ekonomik ilişkilerini geliştirme çabası içerisindeki İran, bu anlamda ilk ciddi adımını 1992 yılında Ekonomik İşbirliği Örgütünün Tahran Zirvesinde altı Orta Asya Türk Cumhuriyetinin ve Afganistan'ın örgüte katılması ile gerçekleştirmiştir. 1985 yılında İran, Türkiye ve Pakistan'ın bir uluslararası organizasyon çerçevesinde ekonomik, teknik ve kültürel işbirliğini desteklemek adına kurmuş oldukları Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne, Orta Asya Cumhuriyetlerinin katılımı, İran açısından bulunduğu bölgede nüfuz elde ederek kendi ulusal ekonomik ve siyasi çıkarlarını gerçekleştirmesi için bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Nitekim 1992 yılında Rafsancani Tahran Zirvesinde örgütün *bölge için çok stratejik ve önemli bir rolü olduğunu ve bunun da ancak bütün üye ülkelerin yüksek seviyedeki işbirlikleri ile başarılabileceğini* ileri sürmüştür. Buna paralel olarak 1999 yılında Dış İşleri Bakanı Kemal Harazi, örgütün gelecek adına

çok umut vaat ettiğini ve karşılıklı ilişkileri geliştirdiğini ileri sürmüştür. (Herzig; 2004a, s:512)

Ekonomik İşbirliği Örgütü birçok sektörde direktörlüklerden oluşan, pek çok özelleşmiş kurum ve kuruluşlara sahip, sürekli sekretaryasının Tahran'da olduğu bir yapılanmadır. Ekonomik İşbirliği Örgütü, Dünya Ticaret Örgütünde ve Birleşmiş Milletler (BM) Genel Sekreterliğinde gözlemci statüsüne sahiptir. Bununla birlikte, diğer birçok uluslararası ve bölgesel örgütlerle- Birleşmiş Milletler Kurumları, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF), Avrupa Birliği (AB) ve ASEAN gibi işbirliği içersindedir. Örgüt içersinde Pakistan, Türkiye ve İran nüfusları itibariyle en kalabalık ülkelerdir. Aşağıdaki tabloda EİÖ üyesi devletlerin nüfuslarını göstermektedir. (Herzig, 2004a, s:512)

Tablo 4.1: Ekonomik İşbirliği Örgütü Üyesi Devletlerin Nüfusları

Ülkeler	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Afganistan	19,875	20,287	20,570	20,896	21,391	22,500	23,300
Azerbaycan	7,763	7,838	7,913	7,983	8,049	8,111	8,172
Iran	60,055	60,938	61,836	62,745	63,664	64,604	65,540
Kazakistan	15,578	15,334	15,073	14,927	14,869	14,846	14,863
Kyrgyzstan	4,657	4,725	4,797	4,865	4,915	4,955	4,993
Pakistan	127,510	130,560	133,610	136,690	139,960	142,860	145,960
Tajikistan	5,769	5,823	5,939	6,064	6,188	6,313	6,441
Turkey	62,873	64,015	65,157	66,293	67,420	68,529	69,626
Turkmenistan	4,710	4,779	4,920	5,097	5,285	5,505	5,788
Uzbekistan	23,224	23,561	23,954	24,312	24,650	24,964	25,272

Kaynak: ECO Resmi İnternet Sitesi (www.ecosecretariat.org)

2003 yılı Temmuz ayında Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün genel öncelikleri şu şekilde ortaya konmuştur:

- Bölge içersinde karşılıklı ticaretin geliştirilmesi.
- Doğrudan ticaret ve ulaşım problemlerine sebep olan engellerin ortadan kaldırılması.
- Kara içersine sıkışmış ülkelerin küresel pazarlara açılımının ve entegrasyonunun arttırılması.

- Tarım, enerji, uyuşturucu denetimi ve bölgeler arası turizm gibi konularda bölgesel işbirliğinin artırılması. (Herzig; 2004a, s: 513)

EİÖ üyesi ülkeler uluslararası yaklaşımları ve çıkarları perspektifinde çok farklı özellikler taşımaktadırlar. Örneğin İran'ın sınırı olan tek Orta Asya ülkesi Türkmenistan çok taraflı gruplaşmalarda isteksiz görünmektedir. Öte yandan, bütün ulaşım ve ticaret girişimlerinde anahtar bir bağlantı ülkesi olan Özbekistan daha ılımlı bir yaklaşım içerisinde olmuştur. Tacikistan ve Afganistan ise yıllarca diğer üye devletlerin karşıt grupları desteklediği sivil savaş ile karşı karşıya kalmışlardır. Azerbaycan'ın İran ve Türkiye ile olan temel ulaşım bağlantısı, Karabağ sorunu yüzünden Ermenistan üzerinden geçmek zorunda kaldığı için kullanılamaz durumdadır. Bununla birlikte Rusya bu örgütü 1998 yılında bir gazete başlığında da açıkça ifade edildiği gibi “ölü bir örgüt” olarak değerlendirmiştir. (Herzig, 2004a, s: 514)

Bütün bunların yanında, Ekonomik İşbirliği Örgütü bölgesel anlaşmazlıkların üyeler arasında işbirliği yoluyla çözülmesine katkıda bulunan bir forum niteliğindedir. İran örgütün başarılarının sınırlı olduğunu kabul etmekle birlikte, örgütün şimdiye kadarki deneyiminin bir kurumsallaşma süreci olduğunu ileri sürmektedir. Öte yandan, Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün, İran ile Orta Asya devletlerini birbirine bağlayan projelerde çok ciddi faydalar sağladığı da bir gerçektir. Nitekim 1996 yılında İran'ın Horasan bölgesinin başkenti Meşet ile Türkmenistan'ın Tejen bölgelerini birleştiren demiryolu projesi, İran ile Orta Asya arasındaki demir yolunda ilk doğrudan bağlantıyı oluşturmuştur. Ayrıca 2002 yılında demir yolu ağının Almaatı, Taşkent, Aşkabat, Tahran ve İstanbul'u birleştirmesi örgütün bir başka başarısı olarak değerlendirilebilir. Bir başka proje de Türkmenistan'ın Körpece bölgesi ile İran'ın Kürt Köy bölgeleri arasında 200 kilometre uzunluğundaki bir boru hattı ile İran'a gaz ağının bağlanma projesi olmuştur. İran bu projeyi 160 milyon dolar ile finanse etmiştir. İran buradan sağlayacağı Türkmen gazını Türkiye ve Avrupa'ya İran yoluyla taşınmasını hedeflemiştir (Herzig; 2004a, s: 514). 2000 yılında İran ve Türkmen elektrik şebekeleri arasında bir bağlantı gerçekleşmiştir. Son zamanlarda ise İran kuzey batı Afganistan bölgesinde yol yapım çalışmalarında bulunmakta ve bu kapsamda Özbekistan ve Tacikistan'a yeni yollar arayışı içerisinde. (Afrasiabi and Maleki;2003, s: 258)

İran, Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün 2002 yılında Türkiye'deki Zirvesinde, Hatemi'nin ağzından bu organizasyonun güvenlik konularına da değinmesini talep etmiştir. 11 Eylül sonrası gelişmelerin İran'ın bölgedeki güvenliğini tehdit etmesi ve Orta Asta Türk Cumhuriyetlerinin ABD ile güvenlik ekseninde ilişkilerinin genişletmeleri, İran'ın bu önerisinde etkili olmuştur. İran'ın bu girişimi Ekonomik İşbirliği Örgütü'nden fonksiyonel beklentilerinin genişlediğini göstermesi bakımından önemlidir. (Afrasiabi and Maleki;2003, s: 258)

- **Hazar Denizi İşbirliği Örgütü**

1992 yılında İran, bir taraftan Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün genişlemesini desteklerken, aynı zamanda yeni bir çok taraflı uluslararası girişimde bulunmanın fırsatını arayarak Hazar Denizi İşbirliği Örgütü'nün (CASCO) kurulması girişimlerinde bulunmuştur. Bu girişimde İran Hazar'a kıyısı olan Azerbaycan, Rusya, Kazakistan ve Türkmenistan'ın desteğini almıştır. Bu proje bugüne kadar uygulamaya tam olarak geçmemiş ve resmi kurumlarının oluşması tam anlamıyla gerçekleşmemiştir. 1992 yılında “varsayılan” üyeler Hazar'ın yasal statüsü, çevre, biyolojik kaynakların kullanımı, mineral kaynakların kullanımı, denizcilik ve Ar-Ge gibi konularda altı adet komite oluşturma kararı almışlardır. (Aras, 1998a; s: 69)

1993 yılında bu devletler bir ortak Hazar Denizi Araştırma Merkezi kurma konusunda anlaşmaya varmışlardır. Özellikle Bakanlar seviyesinde çok sık ve ciddi görüşmeler gerçekleştirmek yoluyla çevresel koruma, biyolojik kaynaklar ve seyir konularında uzlaşmalara varılmıştır. Bunların arasında en fazla bağlayıcı nitelikteki girişim, Tahran'da 2003 yılında çevresel korumayla ilgili imzalanan anlaşma olmuştur. Ancak günümüzde Hazar Denizinin yasal statüsü, petrol ve doğalgaz gibi mineral kaynakları kullanımı konusunda ortak bir anlaşmaya varılabilmiş değildir. Tahran açısından Hazar Denizi İşbirliği Örgütü her biri kıyı devleti olan diğer dört devletle arasındaki ilişkilerinin gelişimi açısından çok kritik önemdedir. İran batılı güçlerin -özellikle ABD'nin- enerji zengini bu devletler ile siyasi ve ekonomik girişimlerine bir cevap olarak böyle bir işbirliğine destek vermektedir. (Herzig; 2004a, s:515)

İran, bugün, Basra Körfezindeki Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) deneyiminden sonra gelecekteki bir Hazar Denizi bölgesel guruplaşmasının dışında kalma tehlikesi konusunda hassas davranmaktadır. Öte yandan, Hazar'ın silahlandırılması ve dış güçlerin bölgede bu yolla kendilerine yer bulması tehlikeleri konusunda endişelidir. Bu anlamda İran, Hazar'da dönemin Dışişleri Bakanı Harazi'nin de üzerinde ısrarla durduğu kıyı devletlerin bölge dışı güçlerin dayatmaya çalıştığı rejimlerden kaçınarak kendi aralarında uygun bir yasal rejim kurmalarını desteklemektedir. Tahran açısından CASCO girişimi, İran'ın Hazar'da bir güce sahip olma ve buradaki rolünü garanti altına alma çabasıdır. (Ramazani; 1998, s: 180)

Ancak, Hazar işbirliği senaryolarının üzerinde her zaman siyasi engeller var olagelmıştır. Bölgede her geçen gün etkinliğini artıran ABD, İran'ı dışlamakta ve bu da İran'ın arzuladığı gibi bir işbirliğinin gerçekleşmesini engellemektedir. (Amirahmadi; 2000, www.iranian.com)

4.3.1.3. Ticari İlişkiler

İran 1990'larda devrimden ve çok uzun süren bir savaştan çıkmış bir ülke olarak Orta Asya'da petrol dışı ihraç pazarları ve enerji gelişimi için ortaklar arayışına girmiştir. Buna ilaveten, Batıda Türkiye ve Irak; Doğuda Güney Asya; Kuzeyde Kafkaslar, Hazar Denizi ve Orta Asya; Güneyde de Basra Körfezi ile sınırlandırılmış stratejik konumunun avantajını ticari ilişkilerinde de kullanabilecek bir altyapı oluşumunu hedeflemiştir. Bu bağlamda devlet destekli ticaret ve altyapı projeleri İran'ın bölgesel politikasında çok temel bir rol oynamıştır. Bu politika açılımıyla, bölgesel ticareti geliştirmek adına bir dizi serbest ticaret bölgelerinin oluşturulması ve modern İran tarihinde ilk kez bölgesel otoritelere diğer ülkelerdeki bölgesel eş kurumlarıyla ilişkiler kurma yetkisi verilmesine karar verilmiştir. Aynı zamanda İran bağımsız bir ekonomik, sosyal ve kültürel ilişki ortamında bölgesel barış ve istikrarın ortak çıkarlar içerisinde gelişeceğini iddia etmiştir. (Herzig, 2004a; s: 509)

İran'ın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ticari ilişkiler geliştirmesi özellikle 1990'lı yılların başında mevcut altyapının olmayışı nedeniyle gerçekleşmemiştir. Ayrıca İran ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin ekonomilerinin rekabet içerisine

girmesi, ekonomik reforma ve dış yatırıma aç olması da ticaretin önünde önemli bir engel teşkil etmiştir.(Pomfret, 1999, s: 43) Bütün bunların ötesinde İran'ın “İslami model” olma girişimleri de bu devletlerin İran'a bakışını şekillendirmiştir.

Buna rağmen İran, Orta Asya coğrafyasında ticari ilişkilerini geliştirme çabası içerisinde olmuş ve Türkmenistan'a, kendisinin sınırı olmayan diğer dört Orta Asya ülkesine ulaşmasında bir köprü vazifesi görmesi bakımından özel bir önem vermiştir. Bu itibarla, Ekim 1991'de serbest ticarete açılan İran-Türkmenistan sınırı İran'ın Orta Asya Cumhuriyetleri ile ticari ilişkilerindeki en ciddi adımdır. Bu yıllarda Türkmenistan sınırında birçok yeni geçişler açılmış, serbest ticaret bölgeleri oluşturulmuştur. Ancak bu girişimler genelde Türkmenistan ile sınırlı kalmıştır. 1990'larda gerçekleşen iki büyük altyapı projesi 300 km'lik demiryolu ağıyla Horasan-İran ve Kejen (Türkmenistan) bölgelerini 1996 Mayıs'ında birleştiren proje ve Türkmenistan'ın Körpece bölgesi ile İran'ın Kurt Köy bölgesini 200 km'lik bir boru hattı döşemek olmuştur. Son zamanlarda da Afganistan ile ticari engellerin ortadan kaldırılması ve çevresel koruma gibi alanlarda gelişen ilişkiler genelde hep Ekonomik İşbirliği Örgütü bünyesinde gerçekleştirilmektedir (Herzig; 2004, s: 509). Aşağıdaki tablo İran'ın yıllar içerisinde Ekonomik İşbirliği Örgütü üyesi devletler ile olan ticari ilişkilerini ortaya koymaktadır.

Tablo 4.2: İran'ın EİÖ Üyesi Devletler ile olan İthalat ve İhracatı (1998 2002)

Yıllar	Türkiye		Afganistan		Azerbaycan		Kazakistan		Kırgızistan	
	IHR	ITH	IHR	ITH	IHR	ITH	IHR	ITH	IHR	ITH
1998	271.0	158.0	0.0	3.0	38.0	120.0	87.0	29.0	14.0	12.0
1999	227.0	183.0	0.4	11.0	25.0	119.0	131.0	24.0	10.0	18.0
2000	233.0	165.0	1.0	41.0	24.0	248.0	344.0	333.0	20.0	20.0
2001	266.4	61.4	0.7	35.8	20.4	208.4	270.0	31.6	14.8	16.4
2002	337.2	84.3	0.1	125.0	21.3	251.5	240.0	47.5	9.4	21.1
Yıllar	Pakistan		Tacikistan		Türkmenistan		Özbekistan			
	IHR	ITH	IHR	ITH	IHR	ITH	IHR	ITH		
1998	27.0	35.0	4.0	25.0	5.0	102.0	27.0	53.0		
1999	23.0	50.0	2.0	22.0	13.0	122.0	20.0	49.0		
2000	40.0	64.0	1.0	32.0	10.0	87.0	50.0	81.0		
2001	58.7	78.7	1.2	38.4	10.8	73.0	51.1	81.2		
2002	70.4	123.7	3.7	52.8	20.2	89.1	40.2	76.6		

Kaynak: EİÖ Resmi İnternet Sitesi (www.ecosecreteriat.org)

İran'ın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ticari ve ekonomik ilişkileri ABD'nin bölgedeki varlığı ile de doğrudan ilişkili bir seyir içerisinde. 1990'lardan sonra bölgede ABD'nin artan varlığı, 11 Eylül sonrasında etki alanını genişleterek sürmektedir. (Maynes, 2003, s: 129) ABD özellikle 11 Eylül sonrası dönemlerde Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine “*terörizmle mücadele*” sloganı altında daha çok mali yardım teklifinde bulunmuş, birçok Orta Asya lideri de “*Afganistan'ın yeniden yapılanması*” olarak başlayan sürecin kendi iktisadi ve siyasi gelişmelerine katkıda bulunmasını ummuştur. Ayrıca bölgede Kırgızistan'ın Bişkek ve Özbekistan'ın Habad-Karsi bölgelerinde açılan ABD üsleri de ABD'nin bölgedeki artan hâkimiyetini ortaya koymuştur. Bu şekilde gerek iktisadi ve gerekse savunma ve güvenlik anlamında ABD ile yakınlaşan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin İran ile olan ilişkileri problemlili olmuştur. (Olcott; 2003, s: 4) Bu durum da İran'ı bölgedeki diğer devletler olan Rusya ve Ermenistan ile dengeleyici ilişkiler içerisine sokmuştur. İran özellikle güvenlik ekseninde Rusya ile yakınlaşmasını sürdürmektedir.

4.3.2. İran'ın Orta Asya'da Tehdit Algılamaları ve Güvenlik Politikaları

1979 İran İslam Devrimi ile Ortadoğu Bölgesinde ABD'nin “*jandarması*” rolüne son vererek Batı ve İsrail karşıtı bir devlet haline gelen İran, bu tarihten günümüze dek bölgesinde sürekli “*güvensizlik*” içerisinde olmuştur. ABD'nin 1990'lardan sonra Ortadoğu ve Körfez bölgesinde varlığını artırmasıyla daha da pekişen bu güvensizlik ortamı, bir yanda İran'ın dış politika tercihlerini yumuşatması, öte yanda ise “*caydırıcı*” bir güç olarak nükleer politikalarına devam etmesi neticesini doğurmuştur. İran güvenlik bağlamında ve nükleer programı konusunda Rusya ile olan ilişkilerine “*özel*” bir önem vermiştir.

11 Eylül sonrası dönemde Afganistan'da Taliban rejiminin yıkılıp yerine, ABD varlığının ortaya çıkmasına son Körfez Savaşı ve İran'ın yeniden yapılanması süreci de eklenince İran'ı çevreleyen “*güvensizlik*” ortamı daha da genişlemiştir. Bu da İran'ı, Orta Asya'da özellikle Hazar ve boru hatları konusunda çıkar çatışmaları olsa da Rusya ile yakınlaştırmıştır. İran bölgede ABD'ye karşı Rusya ile bir denge

unsuru oluşturmayı hedeflemiştir. 1990'lı yıllarda doruk noktasına çıkan İsrail-Türkiye stratejik ortaklığına karşılık Rusya ile olan askeri ilişkilerini geliştirmiştir. 11 Eylül sonrası Rusya'nın NATO ile yakınlaşan ilişkileri İran'ı endişelendirmiş, buna Orta Asya'da ABD üslerinin artması da eklenince İran'ın bölgesel dışlanmışlığı 2000'li yıllarda hızla artmıştır. (Afrasiabi and Maleki; 2003, s: 256)

İran günümüzde, Kuveyt, kısmen Türkiye, Afganistan, Azerbaycan, Özbekistan ve Irak ile ABD'ye yakın bir güvenlik çemberiyle çevrilmiş bir görüntü sergilemektedir. 11 Eylül saldırılarının hemen ardından İslam Konferansı Örgütü'nü toplantıya çağıran Tahran'ın terörizme karşı "*cihat*" çağrısı, bugün kendisinin de bir hedef olarak ortaya atılmasıyla sertleşme eğilimindedir. Orta Asya'da ekonomik işbirliğini ön planda tutan ve bu yönde politika izleyen İran, Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün 2002 yılı İstanbul zirvesinde dönemin Cumhurbaşkanı Hatemi'nin ağzından örgütün güvenlik konularına da yoğunlaşmasını talep etmiştir. (Afrasiabi and Maleki, 2003 s:257) Dolayısıyla İran'ın EİÖ'ye bir güvenlik boyutu eklemek istemesinde Kırgızistan ve Özbekistan'da açılan ABD üsleri ile oluşan güvensizlik ortamının etkisinden söz edilebilir. (Olcott; 2003, s:4)

İran'ın bölgede yakın durduğu bir diğer devlette Ermenistan'dır. Erivan için İran Türkiye'ye karşı bir soluk borusu niteliğindedeyken, Tahran için Erivan da Türkiye'nin bölgedeki ticari iktisadi ve siyasi tesirini sınırlama adına bir kilit ülke konumundadır. Erivan'ın saldırgan politikaları, Ermenistan'ın çıkarlarına hizmet etmemekle birlikte, Tahran'ın çıkarlarına olumlu katkıda bulunmuştur. Bu sayede Türkiye-Ermenistan ve Azerbaycan-Ermenistan ilişkileri normalleşmemiş ve bu nedenle Türkiye Doğu'ya ihracatını İran üzerinden nakletmek durumunda kalmıştır. Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ı destekleyen bir konumda olan İran, burada Ermenistan-Rusya-İran üçlüsünden oluşan bir birlikteliği tercih etmiştir. Bu istikamette, İran-Rusya-Ermenistan hattının altında yer alan İran-Ermenistan dayanışması doğası itibariyle saldırgan bir ittifak kimliği taşımaktadır. İran, Kuzey ve Güney Azerbaycan'ın siyasi bakımdan birleşecekleri kaygısıyla, Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ı desteklemiştir. Azerbaycan'a karşı iyi komşuluk ilişkilerine ters bir siyasi yaklaşım içerisinde bulunan Tahran, Hazar'da Azerbaycan ile bir askeri gerginlik yaşarken, Ermenistan'ın enerji açığını kapatmasına hizmet edecek projeler üretmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, İran Ermenistan'ı Türkiye-Azerbaycan ve

Türkiye-Gürcistan ilişkilerinin dengeleyici unsuru olarak görmektedir. (Dünya Gündemi Gazetesi, 3–10 Temmuz 2005, s:14)

Harita 4.2: Güney Kafkasya Haritası

Kaynak: <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/images/Caucasus-map.jpg>

Ermenistan günümüzde hem Türkiye hem Azerbaycan hem de Gürcistan'dan toprak taleplerini sürdürmektedir. Türkiye ile ilişkilerinin normalleşmesini engellemek için çaba harcayan Erivan, Rusya'ya bağlılığını sürdürerek kendisini güvenceye almak, diaspora'nın bir gün yardım elini uzatacağı umuduyla içinde olduğu kronik ekonomik krizden çıkacağı zamanı beklemektedir (Dünya Gündemi Gazetesi, 3–10 Temmuz 2005, s:14). Ancak Ermenistan'ın Batı'ya yakın bir tutum içerisinde yer aldığı da üzerinde durulması gereken bir noktadır. Ermenistan hem İran hem de İsrail ile dengeli ilişkiler içerisinde olmayı seçmektedir. (Aras, 1999b, s: 92).

Tahran açısından Ermenistan'ın kuvvetlenmesi ve Batı'dan gelen yenileşme ve serbestleşme baskılarına karşı durması çok önemlidir. Bu nedenle 2005 yılında İran'ın Ermenistan'daki büyükelçisi Ali Rıza Hagigiyani, ülkesinin Ermenistan'ın kalkınmasıyla yakından ilgilendiğini ifade etmiştir. Büyükelçi Hagigiyani'ye göre ikili ilişkilerde bilhassa “savunma” konusu önem kazanmaktadır. Hatta Ermenistan Vasgen Sarkisyan Harp Okulunda Farsça eğitimine Tahran'dan destek alınacağını açıklaması da Ermenistan'ın İran ile olan ilişkilerinin geleceğinin nasıl değerlendirdiğinin ortaya koymaktadır (Dünya Gündemi Gazetesi, 3–10 Temmuz 2005, s:14).

1990'ların başında Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Karabağ sorunu İran'ı kendi topraklarına da sığrama endişesi dolayısıyla ciddi derecede rahatsız etmiştir (Cornell; 2003, s:2). İran kendi toprakları içerisinde yaşayan Azeri nüfusun Azerbaycan'ın iki katı civarında olması itibariyle Azerbaycan'ın 1991 yılında tanıdığı bağımsızlığından itibaren sürekli olarak güçlenmesini engellemeye çalışmıştır. Bu itibarla, Ermeni-Azeri çatışmasında sıcak savaşın sona ermesini ancak soruna kalıcı bir çözüm getirilmemesini tercih etmiş ve bu sayede de Azerbaycan'ın siyasi enerjisini bu alanda tutarak gelişimi engellemeyi hedeflemiştir. Ancak Elçibey döneminden sonra Aliyev'in başa geçmesiyle, İran Azerbaycan konusunda daha yumuşak bir siyasi tavır sergilemeye başlamıştır (Akdevelioğlu, s:4, www.stradigma.com). Aliyev'in statükocu yaklaşımları İran'ın politikalarında önemli bir rol oynamıştır. İran'ın güvenlik kaygıları dolayısıyla özellikle Kafkaslarda rejimlerin devamlılıklarını ve siyasal istikrarı desteklediği söylenebilir. (Menashri,1998, s: 80)

Bununla birlikte, Orta Asya'da Fars kültürüyle İran'a yakın bir diğer ülke Tacikistan'dır. Tacikçe Farsçaya yakın bir dil olması itibariyle İran için önemli bir dilsel yakınlık oluştursa da nüfusunun çoğunluğunun Sünni olması bu iki ülkeyi dinsel açıdan ayırmaktadır. Tacikistan iç savaşında (1992–97) İran Rusya'yla ortak bir politika izlemiş ve İslami muhalif güçleri desteklememiştir. (Afrasiabi and Maleki, 2003, s: 257)

Ancak İran'ın Tacikistan ile "*dil*"i, Azerbaycan ile ise "*din*"i öne çıkaran politikalar izlemesi bölgede "*güvenilirliği*"ni azaltmıştır. Buna karşılık, İran'ın Tacikistan'daki İslamî muhalif güçleri desteklememesi Orta Asya'ya yönelik politikasında ideolojik öncelikleri arka plana atabildiğinin de bir göstergesi olmuştur. (Hunter; 2003, s: 56)

İran'ın Orta Asya güvenlik politikası değerlendirilirken doğu komşusu Afganistan'ın da ele alınması yerinde olacaktır. Afganistan'da 1989 yılında Sovyetlerin çekilmesiyle ortaya çıkan ortam barıştan çok sivil savaşın devamı şeklinde kendini göstermiş ve bu da Taliban'ın gücünü arttırması ile sonuçlanmıştır. İran'ın Şii ve Taliban karşıtı guruplara verdiği gizli destek, bir de çok büyük

miktardaki göçmen sorunu ile birleşince İran, 1990'larda kendini uyuşturucu trafiğinde bir transit yol olma ve bu sorundan çok büyük maddi kayıp alma riskiyle karşı karşıya bulmuştur. (Akdevelioğlu; www.stradigma.com, s: 4)

11 Eylül sonrası dönemde ABD'nin Taliban rejimini yıkararak İran'ın bir anlamda doğu komşusu haline gelmesi, Orta Asya politikalarını doğrudan etkileyen bir faktör olarak değerlendirilebilir. Bir başka ifadeyle 11 Eylül dünyadaki hiçbir bölgeyi Orta Asya kadar etkilememiştir. (Cornell, 2003, s:2) Bunun en büyük örneği de ABD'nin bölgeye tamamen yerleşmeye başlaması olmuştur. İran açısından Taliban tehlikesi ortadan kalkmış, ancak bunun yerine ABD tehdidi ortaya çıkmıştır. İran'ın Afganistan ile karşılıklı ilişkilerinde ABD'nin bölgedeki varlığının söz konusu olması, İran'ın savunma stratejisinde daha hücumu dayalı bir dış politika izlemesine yol açabilecektir. Bu da *“güvenlik ikilemi”* literatürünün belirttiği gibi *“güvensizlik arttıkça yayılma daha çekici hale gelir”* teorisine dayandırılmaktadır (Jervis, 1999, s: 52). Nitekim İran'ın son seçimleri de bu eğilimin izlerini taşımakta ve daha sert bir dış politika sergileyeceğini göstermektedir.

İran'ın Orta Asya'da güvenlik politikalarında Rusya'nın önemi göz ardı edilemeyecek derecede yüksektir. Orta Asya'da siyasi ve iktisadi anlamda etkinlik kaygısında olan İran, jeopolitik konumunun avantajlarını her zaman vurgulamaktadır. (Hunter; 2003, s:143) Hazar Denizi kaynakları ve boru hatları konusunda çıkar çatışmaları içerisinde olsa da, güvenlik kaygılarından dolayı ABD'ye karşı bir denge unsuru olarak Rusya ile yakınlaşmaktadır. Özellikle nükleer teknoloji konusunda Rusya ile ilişkileri olan İran, son dönemlerdeki tüm sert açıklamalarına karşı, bölgede *“caydırıcılık”* (deterrence) unsuru olarak nükleer çalışmalarına devam etmektedir. Ancak AB'nin de ABD'ye kısmen destek vermesi sonucu, İran'ın nükleer konularda yalnızlığı iyice artmıştır. (IRNA, 22 Mayıs 2005)

Ayrıca İran 1996 yılında sınır problemleri çözmek üzere kurulan, Rusya, Çin, Kazakistan, Türkmenistan ve 2001 yılında da Özbekistan'ın katılımıyla oluşan Şangay İşbirliği Örgütü gibi alternatif güvenlik oluşumları içerisinde yer almayı hedeflemektedir. İran son dönemde bu örgüt içerisinde gözlemci statüsüne yükselmiş ve üyelik yolunda önemli bir adım atmıştır. İran için bir güvenlik açılımı olarak önemli olacağı düşünülen bu örgüt, Çin ile ilişkilerini geliştirmesi bakımından da

İran için bir fırsattır. Çin de ABD'ye karşı bölgede bir denge unsuru olarak her geçen gün önemini artırmaktadır. (Afrasiabi and Maleki, 2003, s: 263)

4.3.3. İran'ın Orta Asya'da Geleceği

İran'ın Orta Asya politikaları 1992 yılında Ekonomik İşbirliği Örgütü ile başlayan süreçte ideolojiden çok iktisadi çıkarlar etrafında şekillenmiştir. Ancak ABD'nin İran'ın bölge devletleri ile ekonomik ilişkilere girmesini istemediği düşünüldüğünde ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin ABD ile olan yakınlığını sürdürmesi ve bölgede ABD etkisi devam etmesi durumunda, İran'ın Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yönelik girişimlerinin ciddi sonuçlar vermesini beklemek güçtür.

Bununla birlikte, son dönemlerde İran ABD'nin Irak'taki Saddam rejimine son vermesinin ardından Ortadoğu'da artan güvensizlik ortamı içerisinde Orta Asya ve Kafkaslardaki girişimlerine hız vermiş gözükmektedir. 2003 yılında Ermenistan ziyaretinde İran Dışişleri Bakanı Kafkas Devletleri Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan ile Rusya'yı içeren bir güvenlik girişimi içerisinde olmayı hedeflediğini belirtmiştir (Cohen, 2003, s:2). Ancak böyle bir senaryo günümüz dengeleri açısından gerçekçi görünmemektedir. Nitekim Azerbaycan da ABD ile ilişkileri dolayısıyla böyle bir girişime sıcak yaklaşmamıştır. Yine Gürcistan'da NATO entegrasyonu yönünde bir yaklaşım sergilemiştir.

İran günümüzde mevcut rejimini dahi muhafaza etmekte güçlük çekmektedir. Özellikle halk desteğini yitiren Tahran, bir taraftan ABD'nin daha baskıcı davranmasını engellemeye ve bunun için AB ülkeleri ile uyumlu politikalar izlemeye çalışmakta, diğer taraftan Rusya Federasyonu ile uyumlu bir Kafkas politikası izleyerek bölgesel gelişmelerin Moskova-Tahran cephesinde şekillenmesine gayret göstermektedir. Bir İslam rejimi olan İran, Müslüman devletler olan Türkiye ve Azerbaycan konusundaki kaygıları nedeniyle Karabağ başta olmak üzere tüm bölgesel anlaşmazlıklarda Ermenistan'ı desteklemektedir. İran ABD ile arasında ihtilafa neden olan Saddam sonrası Irak senaryoları ve nükleer enerji konularındaki her türlü gerginlikten kaçınırken, aynı zamanda Kafkasya'da mevcut istikrarsızlığı desteklemektedir. Bölgenin gelişmemesi için Rusya ile beraber Hazar konusunda

aynı tezi savunan İran bölgedeki mevcut durumun devamı için çabalamaktadır. Bunun temel sebebi de bölgede yaşanacak bir değişim İran'ı doğrudan etkileyecek olmasıdır. (Dünya Gündemi; 3–10 Temmuz 2005, s:14)

Ayrıca İran'ın nükleer politikaları ve ABD'nin İran'a karşı olan tutumu İran'ın Rusya ile ilişkilerinin geleceğini daha belirsiz ve belirsiz olduğu kadar önemli bir hale getirmektedir. Özellikle Rusya'nın İran'ın nükleer çalışmalarına destek vermesi ancak bununla birlikte Yugoslavya'daki Putin-Bush görüşmesinde Rusya'nın nükleer silahlanma konusunda ABD'yi tam olarak desteklemese de yakın bir yaklaşım sergilemesi, gelecekte Orta Asya coğrafyasında nükleer politikalar konusunda ciddi gerginliklerin hatta çatışmaların sinyallerini vermektedir. İran'a bölgede yakın duran ve önemli ticaret ortağı olan AB'de İran'ın nükleer çalışmaları konusunda son zamanlarda ABD'ye hiç olmadığı kadar destek vermektedir. Bu noktada İran'ın alacağı tutum daha da önem kazanmaktadır. Buradaki temel sorunsal İran'ın artan dışlanmışlığı neticesinde daha sert bir tutum mu yoksa taviz şeklinde bir yaklaşım mı sergileyeceğidir. Sünni Arap dünyası içerisinde Şii bir devlet olan İran'ın Hindistan, Pakistan, Rusya, Çin, İsrail gibi nükleer güce sahip ülkeler tarafından çevrelendiği ve ABD'nin de giderek artan etkisi dolayısıyla, nükleer çalışmalarına devam edeceği düşünülebilir. Ancak AB'nin artan baskısı İran'ın ticari kaygılarla geri adım atmasıyla da sonuçlanabilir.

Mevcut konjonktürde de İran'ın gelecekteki politikalarının Kafkaslar ve Orta Asya Bölgesine yönelmeye devam edeceği tahmin edilmektedir. Ancak son dönemlerde Gürcistan, Ukrayna, Lübnan ve son olarak Kırgızistan'da yaşanan muhalefetlerin gerçekleştirdiği devrimler İran'ı bu bölgelerde de ciddi bir yalnızlığın içerisine sürüklüyor görünmektedir. Dünya siyasetinde gelişmeler gün geçtikçe İran'ın aleyhinde bozulmaktadır. Eski Yugoslavya, Ukrayna, Gürcistan ve Kırgızistan'daki rejim değişiklikleri, Azerbaycan'ın Batı yanlısı yaklaşımları, son Irak Savaşı ve Suriye'nin ABD baskısının altında kalması ve İsrail-Filistin anlaşmazlığındaki son durum gibi gelişmeler sonucu, İran gibi uluslararası toplum ile doku uyumsuzluğu yaşayan rejimlerin sahip olduğu seçenekler gün geçtikçe azalmaktadır. (Dünya Gündemi Gazetesi; 3–10 Temmuz 2005, s:14) Böyle bir ortamda İran'ın “pragmatik” söylemini çok da uzun süre devam ettiremeyeceği

kanaatindeyiz. Dolayısıyla bölgede daha da sert bir yüze bürünen “nükleer bir İran” ve “nükleer bir İsrail” bu bölgenin geleceği açısından endişe verici görülmektedir.

4.4. İran’ın Bölgesel Politikasında Ortadoğu ve Körfez Bölgesi

Harita 4.3: Ortadoğu Bölgesi Siyasi Haritası

Kaynak: <http://www.defenselink.mil/news/Jan2003/200301094a.jpg>

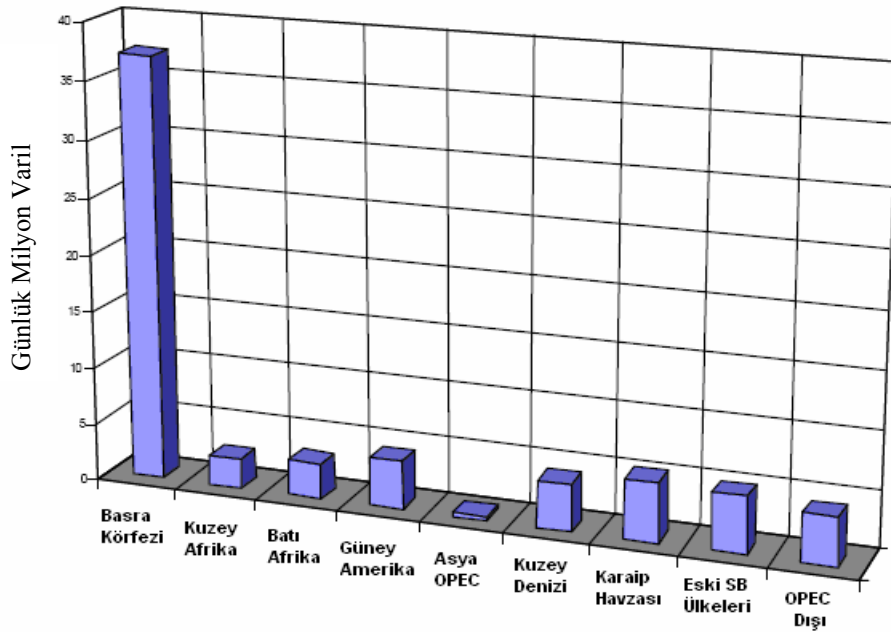
Tarihin en eski uygarlıklarının kurulduğu Ortadoğu coğrafyası 20. yüzyılda iki dünya savaşı geçirmiş, Soğuk Savaşın çift kutuplu düzeninde ABD ve Sovyetler Birliği'nin etki alanı içinde çatışmalara sahne olmuş, Arap-İsrail savaşları, İran-İrak Savaşı ve Körfez Savaşı gibi kritik dönemlerden geçmiştir. Tarihte Ortadoğu coğrafyasında dengeler ya bölge dışı güçlerin inisiyatifinde belli bir gücün otoritesi altında şekillenmiş, ya da istikrarsızlık ve savaş ortamı süregelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde istikrarlı bir yapıya sahip olan bu coğrafyadaki barış ve huzur ortamı, o dönemden itibaren bir daha tam olarak tekrar sağlanamamıştır. İngiltere ve Fransa gibi bölge dışı güçlerin Birinci Dünya Savaşı sonrasında çizdikleri

sınırları bu bölge bir türlü benimseyememiştir. Dolayısıyla da petrol kavgaları, ihtilaller, darbeler bölgenin “doğal sorunları” haline gelmiş ya da getirilmiştir.

Bölge dışı güçlerin Ortadoğu’ya olan ilgilerinde bölgenin enerji kaynakları her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Özellikle İkinci Dünya Savaşını takiben petrolün, 1990’lardan sonra da artan bir şekilde doğalgazın ülkelerin kritik maddesi haline gelmesi, bu kaynakların yer aldığı coğrafyaların önemini daha da arttırmıştır. Bu kaynakların dünya tüketicilerine kesintisiz ulaşımı vazgeçilmez bir unsur ve bölgenin geleceğinde belirleyici bir faktör haline gelmiştir. Keza, ABD Enerji Bakanlığı’nın tahminlerine göre Ortadoğu ve Körfez Bölgesi’nin Enerji İhracatının önemi gelecek yıllarda da hızla artmaya devam edecektir.

Şekil 4.5: 2020 yılı Ortadoğu ve Körfez Bölgesi Tahmini Enerji İhracatı

Kaynak: (Codersman; 1999, International Energy Outlook)

1990’ların başında İran-İrak Savaşı’nın sona ermesi ve Irak’ın, Kuveyt’i İşgali ile Ortadoğu’nun en sıcak bölgesi Körfez Bölgesi haline gelmiştir. Soğuk Savaş’ın bitmesiyle beraber Sovyetler Birliği’nin bölgedeki etkisi sona ermiş, yerine ABD “tek güç” olarak ortaya çıkmıştır. (Çeçen, 2002, s: 36) Körfez ülkelerinin

bölgede güvenliklerini sağlamak adına ABD “yardımına” sıcak yaklaşımları ve zengin petrol kaynakları, bölgede ABD varlığının giderek genişlemesini sağlamıştır. Bu itibarla bölge 1990’larda büyük bir değişimin içerisine girmiştir. (Rubin; 1999, s:3)

Bu değişim içerisinde Ortadoğu coğrafyasında önemli konumu, demografik yapısı, siyasi sistemi ve enerji potansiyeliyle İran tarih boyunca çok çeşitli ittifakların içerisinde bulunmuş, sonu olmayan savaşlara girişmiş ve Ortadoğu’nun geleceğinde her dönem belirleyici bir aktör olmuştur. İran 1979 İslam Devrimi’ne kadar Ortadoğu’da ciddi bir askeri güç, ABD’nin en sadık ortağı ve Irak’ın düşmanı olarak kendine yer bulmuştur. Ancak bu görüntü 1979 yılında Humeyni önderliğinde gerçekleşen İslam devrimi ile sona ermiştir. Bu tarihten sonra bölgede yeni bir “İslami kutup” olarak ortaya çıkan İran, günümüze dek Ortadoğu’da ABD ve İsrail’in düşmanı olarak yerini almıştır. İran’ın bu dışlanmışlığı 11 Eylül sonrası dönemde ABD’nin Ortadoğu ve Orta Asya coğrafyalarında gerçekleştirdiği harekâtlarla daha da artmıştır. (Arı; 2004b, s: 545)

Günümüzde nükleer silah çalışmaları iddialarıyla daha da güvensizlik içerisine girmiş olan İran, İsrail’in bundan rahatsızlığı neticesinde bölgede daha da sıkışmış bir görüntü sergilemektedir. Afganistan ile başlayan ve Irak ile devam eden bu jeopolitik “sıkışmışlık” İran’ı kuzeye yöneltse de, kısa ve uzun vadede Ortadoğu coğrafyasındaki bu açmazdan kurtulamayacağı tahmin edilmektedir. Bir başka deyişle, Ortadoğu’nun geleceğinde ana sorun “İsrail’in geleceği” ekseninde şekillenmeye devam ettiği sürece, İran’ın bölgesel dışlanmışlığının ve sıkışmışlığının daha da genişleyeceği tahmin edilmektedir. İran’ın bu noktada izleyeceği bölgesel açılımlar daha da önemli bir hal almaktadır.

4.4.1. Ortadoğu Coğrafyasında Güvenlik ekseninde İran ve İsrail

İslam Devrimi öncesinde İran, ABD’nin bölgedeki temel müttefiki olarak “Batı Kampında” yer almıştır. ABD’nin dış politikasında İsrail’in her zaman “önemli” bir konumda oluşuyla da, İsrail ile İran arasındaki ilişkiler dostluk ekseninde devam etmiştir. ABD’nin dış politikasında İsrail’in önemi Amerikan Kongresinin daha 1922 yılında aldığı bir kararla Balfour Deklarasyonuna -ki

Yahudilerin Filistin topraklarında yurt edinmelerini vadeden bir belgedir- destek vermesiyle ortaya çıkmıştır. ABD yine İkinci Dünya Savaşında kurulan İsrail devletini de Arapların bütün karşı çıkışlarına rağmen derhal tanımıştır. Bu tarihten sonra da “İsrail’in güvenliği” kavramı ABD dış politikasını şekillendiren temel parametrelerden biri haline gelmiştir. Bu dönemde Şah yönetimi altında İran, dış politikalarını belirlerken ABD ile İsrail arasındaki bu ilişkiden ciddi derecede etkilenmiştir. (Arı; 2004, s: 198)

İran 1950’li yıllardan itibaren ABD’nin savunma eksenine girmiş ve ülkede birçok üs inşasına girişilmiştir. Meşhed hava üssü, Sovyetlerin güneyini dinlemek için kurulan Buşehr’deki gelişmiş radar tesisleri ve Tebriz hava üssü bu amaca yönelik oluşturulmuş askeri merkezler olarak ortaya çıkmıştır. 1960’lı yıllarda Arapların ortak düşmanı İsrail iken İran, Batı cephesinde yer aldığı için İsrail karşıtı bir tutum sergilememiştir. Buna paralel olarak, İsrail’in ilk Başbakanı David Bengurion “*ikincil*” devletler kavramını geliştirmiş ve hemen yanı başındaki hiçbir komşusu ile ilişkisi olmadığından, “*komşusunun komşusu*” ile yakınlaşmaların yolunu araması gerektiğinin altını çizmiştir. Bu bağlamda, İsrail için Şah yönetimindeki İran bölgedeki stratejik konumu, ekonomik potansiyeli ve Arap olmayan Müslüman nüfusu ile uygun bir devlet olarak algılanmıştır. (İzzeti; 2005, s:155)

İngiltere’nin 1968 yılında Süveyş Kanalı’nın doğu yakasından çekileceğini açıklaması ile bölgedeki güç tamamen ABD’nin eline geçmiştir. İran bu dönemde ABD ile yakın ilişkiler neticesinde bölgedeki etkinliğini genişletmeyi hedeflemiş ve ABD’nin en sadık müttefiki olarak yerini almıştır. İran’ın bu dış politika yaklaşımıyla elde ettiği en önemli avantajlardan biri, bölge ülkeleriyle kıyaslandığında ciddi deniz gücüne sahip olmak olmuştur. Dolayısıyla 1979 devrimine kadar geçen dönemde İran, ABD ve İsrail ile olan yakın ilişkileri neticesinde askeri kapasitesini güçlendirmiştir. (İzzeti; 2005, s:157)

1979 İslam Devrimi sonrasında İran ile İsrail ilişkileri tamamen bir kopuş dönemine girmiştir. İsrail’i düşman ilan eden İran, Ortadoğu coğrafyasında yeni İslami ideolojisi ile lider bir konuma gelmeyi hedeflemiştir. İsrail bu dönemde sonra dahi İran ile ilişkilerinin kısmen de olsa devam edebileceğini ummuştur. Bölgenin

Arap olmayan iki devleti olarak Arap karşıtı politikaların bu iki ülkeyi tekrar bir araya getirebileceği beklemiştir. Ancak iki ülke arasındaki ilişkiler bir daha tekrar kurulmamıştır. Bu tarihten itibaren İran ve İsrail bölgede iki düşman halini almıştır. Buna ilaveten, 1990'lardan sonra ABD'nin de bölgede varlığını artırması ve ABD'nin 1979 yılı sonrası İran'a yaklaşımlarında "*İsrail faktörü*"nün önemini sürdürmesi, İran'ı bölgede yalnızlığa sürüklemiştir. İran, İsrail ve ABD'ye karşı bir denge unsuru olarak Rusya ile askeri yakınlaşma içerisine girmiştir. 1990'lı yıllarda Türkiye ve İsrail arasında askeri ittifak İran'ın temel rahatsızlığı olmuş ve bu iki ülkenin ABD ile yakın ilişkileri İran'ın Rusya, Ermenistan ve Suriye gibi devletlerle yakınlaşarak bir "*karşı ittifak*" içerisine girmesine sebebiyet vermiştir. İsrail, Pakistan gibi nükleer teknolojiye sahip devletlerle çevrelenmiş olması da eklenince, İran Rusya ile nükleer teknolojisini geliştirmek adına yakınlaşmayı tercih etmiştir. Bugün İran'ın nükleer çalışmaları Ortadoğu'daki geleceğini belirleyecek temel parametrelerden birisi olarak değerlendirilebilir. (Mizin; 2004, s: 4)

Günümüzde İran'ın nükleer çalışmaları İsrail'in temel kaygısıyken, İran'da muhtemel bir İsrail saldırısını güvenliğine karşı tehdit olarak algılamaktadır. (Jones, 1998, s:6) Ayrıca İran İsrail devletini tanımamakta ve İsrail'de İran'ı bölgede düşman olarak algılamaktadır. Öte yandan İsrail'in İran'ın nükleer çalışmalarıyla ilgili açıklamalarına Tahran sert tepkiler vermektedir. Öyle ki, 16 Nisan 2005 tarihinde İran Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Hamid Rıza Asifi, İsrail rejiminin buhran ve karmaşa çıkarmak üzerine kurulduğunu ve İran'ın kesinlikle işgalci İsrail rejimini tanımayacağını söylemiştir. Asifi ayrıca İsrail yetkililerinin bölge güvenliğiyle ilgili sözlerinin "*karşılık vermeye değmeyecek kadar önemsiz olduğunu ve İsrail'in bölgede güvensizlik kaynağı olarak başkalarının ne yapmasını gerektiği belirleyecek konumda olmadığını*" (Dünya Gündemi Gazetesi, 24 Nisan 2005, s: 10) vurgulamıştır. İsrail ise İran'ın nükleer çalışmalarının bölge adına ciddi bir tehdit olduğunun sürekli altını çizmekte ve İran'a yakın duran Rusya'ya ciddi mesajlar vermektedir. Keza, İsrail Dışişleri Bakanı Silvan Şalom, Rusya'nın Ortadoğu'da önemli bir rol almayı istiyorsa İran ve Suriyeli radikallere karşı mücadele vermesi ve ılımlı siyasi şahısları desteklemesi gerektiğini belirtmiştir. (Dünya Gündemi Gazetesi, 24 Nisan 2005, s: 10)

Buna ek olarak, son Cumhurbaşkanlığı seçimleri de Ortadoğu'da İran ve İsrail'in geleceğini temelden etkileyecek bir gelişme olmuştur. Nitekim İsrail Başbakan yardımcısı Şimon Perez'in İran'da muhafazakâr aday Mahmud Ahmedinnecad'ın Cumhurbaşkanlığına seçilmesinin uluslararası toplum açısından ciddi sorunlara neden olacağı yönündeki açıklamaları, bölgedeki gerilimin artacağına sinyallerini vermektedir. (Dünya Gündemi Gazetesi, 3–10 Temmuz 2005, s:14)

4.4.2. İslam Devrimi Sonrası Ortadoğu'da Değişen Dengeler ve Irak

İran'ın Ortadoğu coğrafyasında siyasetini belirleyen kilit ülkelerden birisi de Irak'tır. 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi ile İran'ın Ortadoğu politikalarında ciddi bir değişim dönemine girilmiş ve İran'ın İslam Cumhuriyeti kimliğiyle karşı karşıya kaldığı ilk kriz Irak Savaşı olmuştur (Ehteshami; 2003, s:116). Saddam Hüseyin'in 17 Eylül 1980 yılında televizyonların önünde 1975 tarihli Cezayir Anlaşmasını yırtarak bu anlaşmayı tanımadığını ilan etmesinin ardından Irak, İran'a karşı geniş bir harekât başlatmıştır. Bu gelişmelerden sonra iki ülke "*kazananı olmayan*" sekiz yıllık bir savaşın içerisine sürüklenmiştir. (İzzeti; 2005, s: 160)

Dolayısıyla İslam Devrimi İran'ın sınır komşusu Irak ile olan ilişkilerini ciddi derecede etkileyen bir gelişme olmuştur. (Ehteshami; 2003, s: 116) Ancak İran ile Irak arasındaki sorunlar Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar gitmektedir. 19. yüzyılda Türk-İran sınırını belirlemek için 1823 ve 1847 Erzurum anlaşmaları yapılmış, fakat sınır anlaşmazlıkları ortadan kalkmamıştır. Osmanlı Devletinin yıkılmasının ardından İngiltere'nin bölgenin kontrolünü eline geçirmesi sırasında da anlaşmazlıklar sürmüştür, ancak 1937 yılında iki devletin de Sadabat Paketi'ne katılımıyla iki ülke ilk kez aynı çatı altında bir araya gelmişlerdir. (Arı; 2004a, s: 153)

1950'li yıllarda ABD'nin Soğuk Savaş stratejisi çerçevesinde oluşturulmuş Bağdat Paketi'nde her iki devletin yer alması çok da uzun sürmemiş ve 1958 yılında Monarşi'nin devrilmesi ile Irak Bağdat Paketi'nden ayrıldığını açıklamış ve 1968 darbesiyle yönetime Baas partisi gelmiştir. Bu tarihten sonra iki ülke arasındaki ilişkiler gittikçe kötüleşen bir sürece girmiştir. Baas partisinin iktidarı İran'ın

Kuzistan bölgesinde bulunan Araplar arasında milliyetçilik duygularını ateşleyerek ayaklanmaların çıkması neticesini doğurmuştur. İran’da bu dönemde Irak’a karşı Kürtlere destek vererek Irak’ı anlaşmaya zorlama yolunu seçmiştir. Bu dönemde, İran ve Suudi Arabistan ABD Başkanı Nixon tarafından oluşturulmuş “*iki ayaklı politika*” çerçevesinde ciddi silah alımlarına gitmiştir. 1970’lerde İran’ın askeri gücü kendi savunması için gerekli olan miktarın çok üstünde olmuştur. 1975 yılında Cezayir’de OPEC ülkelerinin yaptıkları Zirve toplantısında, İran ile Irak birbirlerinin toprak bütünlüklerine ve içişlerine karışmama prensibine dayalı Cezayir Protokolünü imzalamışlardır. Ancak 1980 yılında başlayan İran-İrak Savaşı bu protokolün geçerliliğine de son vermiştir. (Arı; 2004a, s: 154) Kişisel hırslar, jeopolitik rekabet, rejim çatışmaları bu iki devleti büyük bir savaşa sürüklemiştir. Temelinde iki ülkenin Körfeze hâkim olma arzularının bir neticesi olan bu savaş sona erdiğinde bölgeye gerçek anlamda hakim olan güç ABD olmuştur. (Ehteshami; 2003, s: 117)

Bununla birlikte, 1989 yılında İran-İrak Savaşı sona erdiğinde dünya düzeni de tamamen değişmeye başlamıştır. Irak’ın Kuveyt’i işgali ile başlayan dönem ABD’nin Körfeze aşırı derecede asker yığması ile sonuçlanmıştır. İran, ülkesine kazançlardan çok kayıplar getiren bu savaş neticesinde Ortadoğu’ya yaklaşımlarında daha “*yumuşak*” bir söylem içerisine girmek zorunda kalmıştır. Her ne kadar Irak ile olan problemler devam etmişse de İran Ortadoğu politikalarında bölge ülkeleri arasında işbirliği anlayışını benimsemiş ve Körfez ülkeleri ile olan ilişkilerini yeniden tanımlamıştır. (Arı, 2004b, s: 568) Özellikle 1997 yılında Hatemi’nin başa geçmesiyle İran “*medeniyetler arası diyalog*” anlayışıyla yumuşayan siyasetini Ortadoğu bölgesinde de ortaya koymuştur. İslam Konferansı Teşkilatı’nın sekizinci Zirve Toplantısı’nın 1997 yılında Tahran’da gerçekleştirilmesi İran’a yeni bölgesel vizyonunu açıklama fırsatı da vermiştir. (Arı, 2004a, s: 403) Karşılıklı işbirliğinin altını çizen bu yeni vizyon 1990’larda olumlu tepkiler olsa da İran, rejimi ve ABD ile olan ilişkileriyle bölgede güvenlik oluşumlarında tam olarak yer almayı başaramamıştır.

Günümüzde İran 2000’li yıllara gelindiğinde hala bölgede kendisinin de bulunduğu bir güvenlik şemsiyesi oluşturmayı başaramamıştır. Bunda bölge ülkeleri ile İran arasında güvenlik algılamalarında ciddi ayrımların bulunmasının etkisi büyüktür. İran bu itibarla Orta Asya’da başka platformlarda-örneğin Şanghay

İşbirliği Örgütü gibi- güvenlik oluşumları içerisinde yer almanın yollarını aramaktadır. (Afrasiabi and Maleki; 2003, s: 263) Buna ilaveten, Güney Kafkasya bölgesinde Ermenistan ile yakınlaşmasını genişletmekte ve doğuda da Hindistan ile ortak çıkarlarını vurgulamaktadır. (Dünya Gündemi Gazetesi, 3-10 Temmuz 2005, s:14) Bir başka deyişle, İran Ortadoğu coğrafyasındaki “*güvensizliği*” neticesinde Orta Asya’ya yönelmektedir. Öte yandan, ABD’nin son Körfez Savaşı sonrasında ise Saddam rejiminin ortadan kalkması, İran’ı Irak ile olan ilişkileri konusunda çok daha farklı bir noktaya getirmiştir. Irak’ta Şiiilerin ağırlıkta olduğu bir yönetimin kurulması İran’ın hedefiyken, ABD’nin artan etkisi de temel endişesidir.

4.4.3. Son Körfez Savaşı Sonrası Ortadoğu ve İran

ABD’nin son dönemde gerçekleştirdiği Irak Savaşı ile Saddam rejiminin ortadan kalkması bölgede yeni bir “*istikrarsızlığın*” kapılarını açmıştır. Bölgede yaşanan bir istikrarsızlığın kendi topraklarına da yansımalarından her zaman çekinen bir devlet olarak İran için bu olumsuz bir gelişme olmuştur. Irak gibi farklı etnik grupları bünyesinde barındıran İran, Irak’taki “*kaos*” ortamına karşı son derece endişeli bir tutum içerisinde. 1958 devrimiyle başlayan süreçte, Irak ile sürekli “*bölge liderliği*” yarışında olan İran böylelikle önemli bir rakibinden ve düşmanından kurtulmuştur. Öte yandan, Saddam’ın yerine ABD’nin bölgeye gelişi, Afganistan’dan sonra Ortadoğu’da da İran’ı ABD ile komşu hale gelmiştir. ABD’nin baskısıyla “*demokratik Irak’ın oluşturulması*” sürecinde İran’ın ciddi endişeleri mevcuttur.

İran’ın buradaki temel yaklaşımı Irak’ın toprak bütünlüğünün devamı, temel endişesi ise Irak’taki muhtemel bir bölünmenin kendi sınırları içerisinde yaşayan Kürt nüfus arasında bir “*domino etkisi*” yaratmasıdır. Bu konuda Suriye ve Türkiye’nin de aynı paralelde hassasiyetleri vardır. Ayrıca İran sadece Irak’ın bölünmemesi değil, aynı zamanda bu ülkedeki ABD varlığının da ortadan kalkmasını istemektedir. Bu şekilde Irak, İran için bir pazar olabilecek ve ikili ilişkiler geliştirilebilecektir. Bütün bunların ötesinde İran’ın en büyük hedefi İran yanlısı bir Irak devletinin oluşturulmasıdır. Böylelikle, ülkedeki %60 civarındaki Şii nüfus yönetimin üst kademelerinde yer alacaktır. Nitekim son Irak seçimlerinde Şiiilerin

birinci parti olarak çıkmaları da İran'ın bu hedefinin gerçekleştiği anlamına gelmektedir. Saddam rejiminin ortadan kalkmasıyla İran bölgede önemli bir konuma yükselmiştir (Mc Millian, Sodorsky and Winner, 2003, s: 162).

Ancak Irak'taki kaos ortamı süregelmektedir. Dolayısıyla İran'ın batı sınırındaki istikrarsız ortam kendisini endişelendirmektedir. Bunun yanında Irak'ın gelecekte ABD yanlısı ve ekonomik açıdan güçlü bir devlet haline dönüşmesi İran'ın Ortadoğu'daki konumu açısından bir tehdit oluşturma potansiyelindedir. Bu durumda Amerika ile Irak ortaklığı İran'daki Pehlevi dönemindeki İran-ABD ortaklığına benzeyecektir. Böyle bir senaryoda İran bölge içerisinde daha fazla sıkışacaktır. (Ansari; 2003, s:12)

En olumlu senaryo dahi -yani günümüzdeki gibi Şiiilerin ağırlıkta olduğu bir Irak'ın kurulmasında- İran'da rejimin geleceği açısından birtakım riskler taşımaktadır. Necef'in önemini artırmasıyla, Irak'ın Lübnan'dan Yemen'e kadar Şii nüfus üzerindeki etkisi de güçlenebilecektir. (Nasr, 2004, s:17) Daha da önemlisi bu yeni yapılanma İran'daki "velayet-i fakih" sistemini sorgulayan güçlere de "model" teşkil etmesi bakımından entelektüel bir destek anlamına gelecektir. Böyle bir gelişme de İran'da rejimin geleceğini daha da belirsiz bir duruma getirecektir. (Ehteshami; 2003, s:125)

ABD'nin Irak'taki hedefi ise üniter ve demokratik bir Irak'ın kurulmasıdır. Bu sebeple kuzeyde Kürtler'in tek başına hareket etmesini tercih etmemektedir. Şayet Kürtler kendi başlarına hareket ederlerse güneydeki Şiiiler kendileri için İran ile daha yakın ilişkiler kurarak güçlenebileceklerdir. (Borchgrave, The Washington Times, 1 Nisan 2005) Ancak Şiiilerin ağırlıkta olduğu bir Irak hükümeti de rahatlıkla İran ile ilişkilerini geliştirebilecektir. Bugün ABD, Irak'ta İran ile işbirliği içinde dini temelli bir Şii ittifakı riski ile karşı karşıya gelmiş durumdadır.

Nitekim Irak Savunma Bakanı Sadun El Dulaymi'nin İran Savunma Bakanı Ali Şamdaki ile Temmuz 2005 tarihli ortak açıklamaları İran ile Irak arasında yeni bir döneme girileceği izlenimini vermektedir. Keza, İran Savunma Bakanı iki ülke arasında askeri işbirliğine gidileceğini ve işbirliği dâhilinde ülkesinin Irak birliklerinin eğitimine, mayın tarlalarının temizlenmesine ve savaşta kaybolan

askerlerin davalarının soruşturulmasına yardımcı olacaklarını açıklamıştır. ABD'nin bu işbirliğine muhalefet edip etmeyeceği yönünde bir soruya karşılık olarak İran Savunma Bakanı, Irak ile bir anlaşmaya varılmasını kimsenin engelleyemeyeceğini söylemiştir. (www.ntvmsnbc.com, 10 Temmuz 2005) Ayrıca iki ülke siyaset, yeniden yapılanma, ekonomi, ticaret ve terörle mücadele alanlarında karma komitelerin kurulmasını kararlaştırmışlardır. Ayrıca İran ile Irak, Irak'ın Basra şehri ile İran'ın Abadan şehri arasında 40km uzunluğunda iki petrol boru hattının inşa edilmesini de karara bağlamışlardır (Dünya Gündemi Gazetesi, 24–31 Temmuz 2005, s: 4). Kısacası İran Irak ile ilişkilerini geliştirerek ABD'nin yarattığı tehditten kurtulmanın yollarını aramaktadır. İran'ın buradaki ana endişesi Washington'un Irak'tan sonra “*ikinci hedef*” ülkesi olmasıdır.

Öte yandan, Irak'ta Saddam rejimini ortadan kalkması, bazı düşünürlere göre, İran'ın Körfez ülkeleri ile olan ilişkilerinin önündeki önemli bir engelin ortadan kalkması anlamına gelmektedir. Keza, Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) üyesi devletler Irak baskısından korkmaları neticesinde İran ile olan ilişkilerine mesafe koyma durumunda kalmayacaktır. İran'ın Körfez güvenliği konusunda ABD ile ilişkilerini geliştirerek ulusal anlamda da çıkar sağlayacağını iddia etmektedirler. (Ehteshami; 2003, s: 127) Ancak İran'ın ABD ile olan ilişkileri değerlendirildiğinde Körfezde İran'ın da içinde bulunduğu bir güvenlik yapılanmasında yakın zamanda yer alması muhtemel gözükmemektedir.

4.4.4. Basra Körfezi Bölgesi Ve İran

Harita 4.4: Basra Körfezi Siyasi Haritası

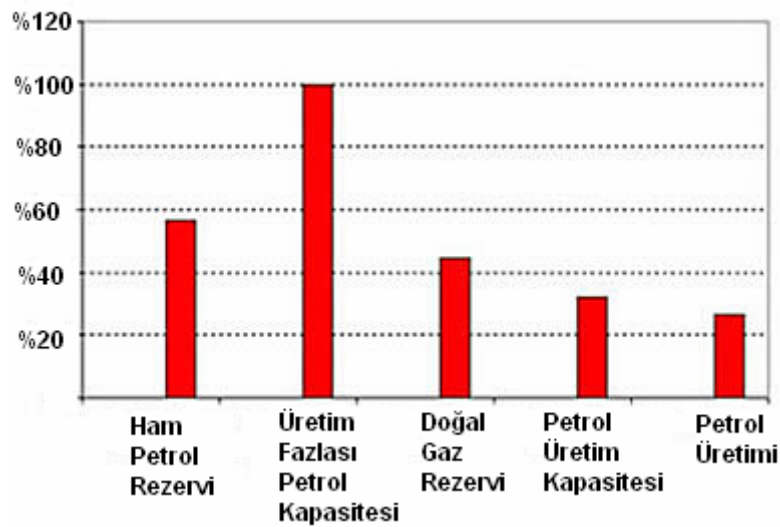

Kaynak: CIA World Factbook, www.cia.gov

Basra Körfezi, İran yarımadasının bir kısmını ve özellikle Körfez'e kıyısı olan ülkeleri içine alan İran, Irak, Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Katar ve Umman gibi yaklaşık beş milyon km²'lik bir alanda bulunan sekiz ülkeyi kapsayan bir bölgedir. Basra Körfezi, İran Körfezi, Fars Körfezi ve Arap Körfezi gibi çok çeşit adlarla anılan bölge, batılı yazarlar tarafından genellikle Fars Körfezi (Persian Gulf) şeklinde ifade edilmektedir. Bu tanımlamada İran'ın İslam Devrimine kadar ABD'nin önemli bir müttefiki olmasının payı vardır. (Arı; 2004, s:68)

Yaklaşık 120 milyon insanın yaşadığı Basra Körfezi dünyanın önemli petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olmasıyla da bölge içi ve bölge dışı güçlerin her zaman gündeminde olmuştur. Dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %68'ine ve doğal gaz rezervlerinin de %40'ına sahip Ortadoğu bölgesinde Körfez Bölgesi olarak adlandırılan bu coğrafya, bu kaynakların %95'inin bünyesinde barındırmaktadır. Günlük petrol üretimi 2000'li yılların başında 28 milyon varil olan bölgede, bu rakamların 2020 yılında 42,2 milyon varile çıkacağı tahmin edilmektedir. Ayrıca bu oranlarla 2020 yılında bölgeden yapılan petrol ihracatının dünya petrol ihracatı içerisinde payının %56'ya yükseleceği öngörülmektedir. (Arı; 2004, s: 68)

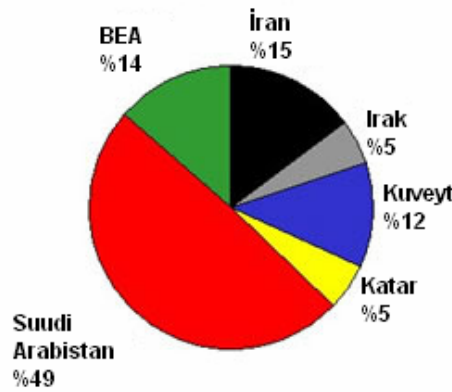
Şekil 4.6: Basra Körfezi Dünya Petrol ve Doğalgaz Oranları (2003)

Kaynak: Iran Country Analysis Brief, 2003 (www.eia.doe.gov)

Buna bağılı olarak, başta sanayileşmiş Batı ülkeleri olmak üzere genel olarak dünya ekonomisinin petrol bağımlılığı dikkate alındığında, uluslararası politika açısından bölgenin önemi ortaya çıkmaktadır. Japonya, AB ve ABD gibi devletler yıllık petrol ithalatının büyük bir kısmını bu bölgeden karşılamaktadırlar. Öte yandan, Basra Körfezi ülkelerinin petrol ihracatları da kendi aralarında farklılıklar göstermektedir. Aşağıdaki şekil 2003 yılı itibariyle ülkeler bazında petrol ihracat kapasitesini yansıtmaktadır.

Şekil 4.7: Basra Körfezi Ülkelerinin Petrol İhracatı (2003)

Kaynak: Iran Country Analysis Brief, 2003 (www.eia.doe.gov)

Bölge ülkeleri genel itibariyle Müslüman devletler olarak bilinmelerine rağmen ideolojik sorunlar, mezhepler arası farklılaşmalar, siyasi tercih farklılaşmaları, Batılı güçlerle olan ilişkileri gibi birçok konuda çok farklı siyasi tercihleri olagelmıştır. Ayrıca Körfez devletlerinin çoğunda azınlık haklarının tanımlanabileceği yazılı bir kanun ya da anayasanın yer almayışı, bu devletlerin her zaman problem yaşadığı bir iç sorunu ortaya çıkarmıştır. (Whitney; 1993, s: 28)

Buna ek olarak, din unsurunu kendi çıkarları adına kullanan iktidarlar kendi anti-demokratik rejimlerinin devamlılığını sağlama hedefiyle hiyerarşik bir sultanlık, emirlik sistemiyle devletleri yönetmektedirler. Körfez ülkelerinin hemen hemen hepsi otoriter monarşiler ile yönetilmekte ve devletlerin başında sürekli aynı aileler yer almaktadır. Nitekim Suudi Arabistan'da Suud ailesi 1902'den, Bahreyn'de Halife ailesi 1783'ten, Katar'da Tani ailesi 1878'den, Umman'da Said ailesi ile Kuveyt'te Sabah ailesi 18. yüzyıldan ve Birleşik Arap Emirliklerindeki Emirlikler 19. yüzyıldan beri siyasi iktidarda bulunmaktadır. (Arı; 2004, s:68)

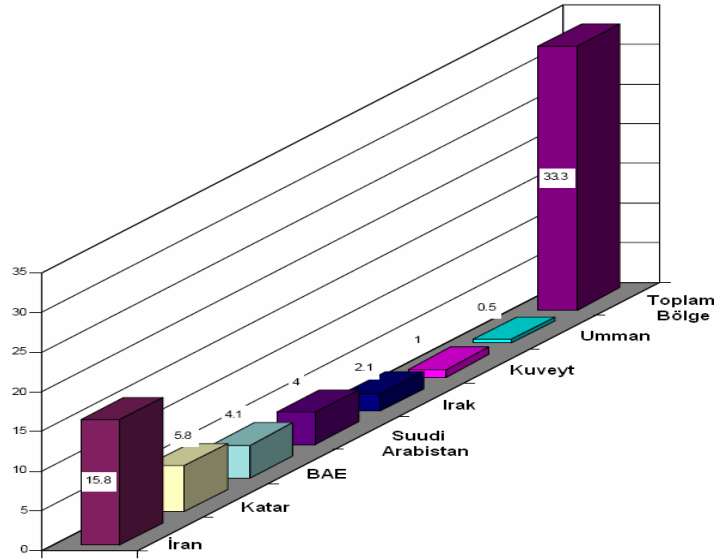
1918 yılında Körfez ülkeleri arasındaki “*devletleşme*” süreci başladığından beri bölgedeki çatışma ortamı süregelmektedir. Birbirleriyle benzer nitelik taşıyan bu monarşilerin hiç denilecek kadar az ortak birliktelikler kurmaları da üzerinde durulması gereken bir noktadır. Dünyanın en stratejik bölgelerinden biri olan Körfezin genel olarak çatışmalara sebep olan problemleri Ortadoğu’nun tipik “*yapay sorunları*” ile benzerlik gösterir. Bu çatışma noktaları genel hatlarıyla yedi ana başlık altında toplanabilir:

- Sınırlar.
- Etnik ve dini azınlıklar.
- Petrol.
- Silahlanma.
- Dış politika açılımları.
- Devletlerin birbirlerinin iç işlerine karışması.
- Dış güçlerin bölge üzerindeki çıkarları’dır.

Bütün bu çatışma ortamı devletlerin her biri için bir istikrarsızlık ortaya koysa ve gerek ekonomik gerek siyasi anlamda problemlerin çözülebileceği bir ortam mevcut olsa da, bu devletler genellikle ortak bir çözüm çerçevesinde buluşma eğiliminde olmamışlardır. Burada da iktidarları kendi siyasi ve iktisadi hedeflerini gerçekleştirmeye yönelik kullanan dış güçlerin etkisinden bahsedilebilir. Devletlerarası siyasette karşılıklı kazan-kazan (win-win) anlayışının bir ürünü olarak bu monarşiler iktidarlarının devamı için mevcut statükoyu sorgulamamaktadırlar. Öte yandan, halk ile yönetim arasında gün geçtikçe artan ekonomik uçurum bu iktidarları tehdit etmeye başlamıştır. Bu durum da Körfez devletleri üzerinde ciddi çıkarları bulunan ABD gibi güçleri “*Körfezin güvenliği*” konusunda yeni birtakım düzenlemelere gitmeye zorlamaktadır. Nitekim ABD’nin, son Irak Savaşına kadar Körfez Bölgesindeki jeopolitik gelişmeler bölgenin en güçlü üç devleti olan İran, Irak ve Suudi Arabistan arasındaki çatışmalar tarafından şekillenmiştir. Ancak bu dönemden sonra Irak’ın sahneden çekilmesiyle güçler dengesinde önemli bir değişiklik ortaya çıkmıştır (Halliday, 1996, s: 5).

Bütün bu jeopolitik dengeler içerisinde İran, Körfez’de Orta Asya’ya çıkışı olan tek ülke olma özelliğiyle çok önemli bir konumundadır. Enerji zengini Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine komşu olmasıyla, Körfez ülkelerinin bu bölgelere açılan kapısıdır. Öte yandan, ABD yanlısı bu monarşiler içerisinde “*haydut devlet*” tanımlamasıyla dışlanmış ve 1979 İslam devrimini takiben hiçbir güvenlik oluşumu içerisinde kendisine yer bulamamıştır. İran sadece ABD ile ilişkileri noktasında değil aynı zamanda bölgenin Arap olmayan tek devleti olması ve sahip olduğu doğalgaz potansiyeliyle de diğer ülkelerden ayrılmaktadır.

Şekil 4.8: Basra Körfezi Doğalgaz Rezervleri ve İran (kubic feet)

Kaynak: Codersman; 1999, International Energy Outlook

İran sahip olduğu jeostratejik avantajı kullanarak tarihin her döneminde bölgede baskın güç olma siyaseti gütmüştür. Ancak 18. yy’da Nadir Şah dönemi ve Pehlevi Hanedanlığı dönemi dışında Körfez’de hiçbir zaman tek güç olmayı başaramamıştır. Soğuk Savaş döneminde Körfezde önemli bir güç olan İran, ABD’nin Soğuk Savaş stratejisine paralel olarak silahlandırılmıştır. 1958’de Irak’ta gerçekleşen ihtilal ile birlikte değişen dengeler, 1979 İran İslam Devrimine dek devam etmiş ve o tarihten itibaren de İran’ın Körfez politikaları ABD ile yollarının ayrılmasına paralel olarak tamamen baştan yazılmıştır (Rubin; 1999, s: 65).

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Rafsancani ve 1997 Hatemi'nin Cumhurbaşkanlığı dönemi ile başlayan “*bölgesel işbirliği*” söylemleri ekseninde süregelen dönem, son cumhurbaşkanlığı seçimleri ile birlikte belirsiz bir hal almıştır. 1990'lardan itibaren genel olarak ABD ekseninde şekillenen Körfezin güvenlik yapısı, günümüzde özellikle Körfez ülkelerinin iç dinamiklerinde meydana gelen değişimler, gelir dengesizlikleri, son Irak savaşı ve artan Anti-Amerikan düşünüş, ABD'yi Körfez politikalarını yeniden gözden geçirmeye itmektedir. Bu bağlamda İran'da bu “*yeniden tanımlanan*” güvenlik yapılanması içerisinde kendisine yer bulma çabasıdır. Bütün bu tarihsel kırılma noktaları içerisinde Körfez Bölgesinin modern tarihini ve bu bölgedeki İran etkisini beş ana dönemde incelemek mümkündür.

4.4.4.1. Körfez'de Devletleşme Süreci ve İran (1921–1958)

Körfezde devletler arasındaki sitemin ve bu sistemin kendi içinde barındırdığı çelişkilerin temel çıkış noktası bu döneme rastlar. Bir başka deyişle, modern anlamda devlet oluşumunun empoze edilmesi ve buna bağlı olarak milliyetçi ve devrimci ideolojilerin oluşumu bu dönemde gerçekleşmiştir. Sınırlar 15. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar süren emperyalist devlet oluşum sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Ruslar İran'ın Transkafkasya'daki topraklarını alırken, İngilizler doğu'yu -günümüzdeki Pakistan ve Afganistan arasındaki bölge-hedeflemişlerdir. 19. yüzyılın sonlarından itibaren de İngilizler Körfezin güneyindeki Arap topraklarına kadar ilerlemiştir. (Halliday, 1996, s: 7)

I. Dünya Savaşı sonrasında İran'ın Rusya ve İngiltere'nin hâkimiyetinde olan sınırları değişmemiş, ancak batısında Irak'ın oluşumuyla yeni bir jeopolitik ortam doğmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra, Orta ve Doğu Arabistan'da Vahabi Mezhebine bağlı Suud ailesi tarafından 1926 yılında Suudi Arabistan krallığı oluşturulmuştur. Dolayısıyla Rıza Han'ın 1925 yılında İran'da yeni bir Şah dönemi başlatmasından bir yıl sonra Arap yarım adasında Suudi Hanedanlığı başa geçmiştir. O zaman bu durum Tahran için çok fazla bir önem taşımamış, ancak daha sonraları bu iki devlet Körfez'de birbirleri ile çatışan iki temel güç haline gelmiştir. (Halliday, 1996, s: 7)

1925 yılını takip eden kırk yıl boyunca Körfezdeki baskın güç Irak'ın resmi kontrolünü ve bütün yarım ada boyunca Kuveyt'ten Aden'e kadar bölgeyi kontrol altında tutan İngiltere olmuştur. Dolayısıyla, İngiltere bölge devletleri üzerinde - İran'da dahil- askeri ve siyasi hakimiyet sağlamıştır. Buna paralel olarak da bölge devletleri ilişkilerinin büyük bir kısmını İngiltere ile gerçekleştirmişlerdir. Bu dönemde bölge devletleri arasında çok sınırlı bir etkileşim olmuştur. İran ve Suudi Arabistan resmi olarak birbirlerini tanımışlar ancak İran, Irak'ı tanımayı reddetmiş bunu da Bağdat'ın kendi sınırları içerisinde yaşayan Farslarla ilgili yeterli güvenceyi vermemesine bağlamıştır. Bununla birlikte, İran ilerleyen dönemlerde, Irak ve Afganistan ile ilişkilerini geliştirmiş ve 1937 yılında Sadabat Paktının oluşumu gerçekleştirmiştir. Ancak bu ilişkiler ikincil derecede kalmış ve İran öncelikli olarak İngiltere gibi büyük güçler ile yakın etkileşim içerisinde olmuştur. (Nakash, 1994, s: 102)

Bu dönem içerisinde bölge devletlerinin kendi iç gelişmeleri diğerleri üzerinde çok büyük bir etkiye sahip olmamıştır. Örneğin İran'da Musaddık'ın Başbakanlığı zamanında İran'ın Batıya ve petrol şirketlerine olan başkaldırısı, Filistin'deki iç savaşın hemen ertesine ve Mısır'daki 1952 Devrimiyle aynı döneme rastlamasına rağmen, Arap dünyası üzerinde ciddi bir yankı uyandırmamıştır. Aynı zamanda, Arap dünyasındaki gelişmelerde İran üzerinde herhangi bir ciddi etki yaratmamıştır. Hepsinin ötesinde, bölge devletlerinin karşılıklı etkileşimleri genel itibariye olumsuz olmuştur. Örneğin, İran'ın petrol şirketlerini ulusallaştırması ve Batı devletlerince petrol ihracatına ambargo koyulması Arap dünyasının kendi çıkarları için bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Kuveyt İran'ın oluşturduğu bu boşluğu doldurmak için üretimini arttırmıştır. Bu da İran ile Arap dünyası arasındaki uçurumun derinleşmesine sebep olmuştur. (Halliday, 1996, s: 9)

1953 yılında İran'da Şah'ın başa geçmesiyle ABD bölgede bir askeri bloğun gerçekleşmesini arzu etmiş ve bu istikamette 1955 yılında Bağdat Paktı oluşturulmuştur. Bu gelişme her ne kadar Batılı dış güçlerin bölge üzerindeki stratejik çıkarları doğrultusunda olsa da, aynı zamanda İran ve Irak monarşilerinin bölgedeki yükselen milliyetçi hareketlere karşı ortak çıkarlarının da bir göstergesi olmuştur. Musaddık'ın yarattığı havanın etkisinde olan Şah ve Irak'taki Haşemilerin

Mısır'dan gelecek bir tehdide karşı hassasiyetleri bunda rol oynamıştır. Böylelikle ilk resmi Körfez Birlikteliği oluşturulmuştur. (Halliday, 1996, s: 9)

4.4.4.2. Irak'ta Baas Devrimi ve Soğuk Savaş

Irak'ta 1958 yılında gerçekleşen devrim Körfez politikaları açısından bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Irak'taki Haşimi monarşisinin devrilmesi Körfezde İngiliz etkisinin sona erdiğini göstermiştir. Bir yıl önce Süveyş Kanalı Krizi'nde İngiltere'nin aldığı darbe henüz etkisini sürdürürken, Bağdat monarşisinin sona ermesi İngiltere'nin bölgedeki saygınlığına gelen ikinci büyük darbe olmuştur. Irak'ın istikrarsız bir sürece geçmesi ve milliyetçi askeri rejimlerin başarısı İran'ın siyasi sistemi ve bölgesel konumu itibariyle bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu dönemde Rıza Han Arap bölgeleri üzerinde baskısını artırırken, Bağdat'ta Irak'taki Fars kökenli nüfusa baskı uygulamıştır. İran bu dönemde Pehlevi rejimi altında İslam öncesi geçmişinin parlaklığını vurgulayarak, devletin kimliğini Araplardan farklı olduğu yönündeki söylemlerle tanımlamıştır. (Halliday; 1996, s: 9)

Irak devrim ile birlikte Körfez monarşilerinin güvenliklerini tehdit eden temel bölgesel güç halini almıştır. Irak Devrimini 1961 yılında Kuveyt, 1967'de Güney Yemen, 1971 yılında Bahreyn, Katar ve Emirlikler, 1977'de ise Umman'ın İngiliz hegemonyasından çıkması izlemiştir. Buna karşılık olarak da ABD'nin bölgede aktif rol oynama süreci bu tarihlerde başlamıştır. Şöyle ki, Körfez ülkeleri güvenliklerini sağlamak adına yüzlerini ABD'ye dönmüşlerdir. Bu dönemde ABD'nin Körfez politikalarında İran'ın çok kritik bir rolü olmuş ve 1940'lardan itibaren bu bölgede etkinliğini arttıran ABD, İran'daki krizlerden faydalanarak Şah'ın ana müttefiki haline gelmiştir. (Hooglund, s: 158) ABD Başkanı Nixon'un güvenlik danışmanı Henry Kissenger'in Şah'a bütün istediği silahları satma ve askeri eğitim desteği vereceğini açıklamasıyla Şah'ın bölgede ABD'nin jandarması rolünü üstlendiği kesinleşmiştir. (Rubin; 1999, s:65)

Bu yıllarda gittikçe güçlenen İran, Körfezde baskın bir güç haline gelmeye başlamıştır. Ordusunu geliştirmiş ve 1971'den itibaren de Körfez'in adının "*Fars Körfezi*" olarak adlandırılması konusunda ısrarcı olmuştur. ABD'nin o dönemde

İran'a en son teknoloji silahları satmasının İran'ın önemli bir güç haline gelmesindeki rolü çok büyüktür (Hooglund, s: 158). 1970'lerde İran'ın bu hegemonya kurma çabaları Şah'ın İran'ı "*İkinci Japonya*" haline getirmek kaydıyla ekonomik bir güç olması ideallerinin bir sonucudur. Bu projede İran, Arap dünyasına karşı Arap olmayan Türkiye, Pakistan, Afganistan, Hindistan ile ekonomik ve askeri ilişkilerini geliştirmeyi hedeflemiştir. İran sürekli olarak Irak'tan gelebilecek bir tehdide karşı Körfez bölgesindeki varlığını arttırmaya devam etmiştir. Soğuk Savaşın yarattığı çift kutuplu düzende Irak'ın Sovyetlerin müttefiki, İran'ın da ABD'nin müttefiki durumunda olması çatışma ortamında belirleyici bir unsur olmuştur. (Halliday, 1996, s: 11)

4.4.4.3. İran İslam Devrimi ve Körfezde Değişen Dengeler

Uluslararası siyaset açısından İran İslam Devrimi'nin etkisini en çok hissettirdiği bölgelerden birisi Basra Körfezi olmuştur. Devrim o döneme kadar bölgede sürekli olarak statükoyu savunan İran'ı bir anda "*devrim ihracı*" siyaseti ile statüko karşıtı devlet haline getirmiştir. (Hooglund; s: 157)

İran İslam Devrimi ile birlikte Körfezde üstünlüğünü ele geçirip etkinlik sağlama hareketine girişmiştir. Humeyni'nin İslam'ın monarşi kurumlarıyla uzlaşma içerisinde yaşayamayacağı ve Körfez ülkelerinin ABD emperyalizminin birer aracı haline geldiğini açıklaması Körfezdeki dengeleri tamamen altüst etmiştir. İran'ın 1980 yılında iç işlerinde "*rehineler krizi*" dolayısıyla yaşadığı kargaşayı fırsat bilen Irak, 1980 Eylül'ünde İran'a saldırmış, bu da iki devlet arasında sekiz yıl sürecek savaş başlamıştır. Saddam bölgede hegemon güç olmayı hedeflemiş, İran ise devrimsel ideolojisini Irak ve diğer Arap dünyasına yayma amacı gütmüştür. Ayrıca İran açısından bu savaş kendi yeni devrimsel ideolojisinin içerde kabulü için de önemli bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. İran-Irak savaşında Körfez ülkeleri İran'ın yayılmacı siyasetine karşı Irak'ın yanında yer almışlardır. (Rubin;1999, s:65)

Ancak, Körfez ülkelerinin İran-Irak savaşındaki tutumu konusunda sadece Irak'ı desteklediklerini söylemek pek de doğru sayılmaz. Irak ile ilgili kaygıları olan Körfez ülkeleri İran ile de ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Suudi Arabistan ve Kuveyt Irak'a en yakın ülkeler olmuş ve Bağdat'a savaş sona erdiğinde yaklaşık 30 milyar

dolarlık finansal destek vermişlerdir. Dubai ve Umman gibi diğer Körfez ülkeleri de Tahran ile ticari ve diplomatik ilişkiler kurmuşlardır. (Milani, 1996, s: 87)

1981 Mart ayında Arapların -özellikle Suudi Arabistan'ın- İran'ın baskısından duydukları rahatsızlık sonucu ABD destekli Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) kurulmuştur. Zengin ve az nüfusa sahip Körfez monarşilerinin, nüfusu fazla ancak bunun yanında petrol kaynakları sınırlı ülkelerden çekinmeleri KİK'in oluşumuna sıcak yaklaşımlarını sağlamıştır. ABD bu dönemde KİK üyesi devletlerin askeri anlamda yetersiz oluşları ile bölgede kendi askeri gücünü artırma yoluna gitmiştir (Rathmell, Karasik, and Gompert;2003, s:3). 1980 yılında ABD Başkanı Carter'in "*Körfez Bölgesinde hâkimiyet kurmaya çalışan herhangi bir dış gücün müdahalesi, bölgedeki ABD çıkarlarına karşı tehdit olarak değerlendirilecektir*" açıklaması ile ABD'nin "*müdahaleci*" doktrini işleme konulmuştur. (Peterson; 2002, www.JEPeterson.net)

Bu dönemde Irak askeri açıdan güçlü olmuş ve İran ile olan savaşını kazanacağı yönünde bir görüntü çizmiştir. Körfez ülkeleri bu durumdan rahatsız olmuş, ancak 1982 yılının ortalarından itibaren de savaş İran yönünde gelişim göstermeye başlamıştır. (Halliday, 1996, s: 13) Bu dönemde ABD İran-Irak Savaşı'nın Körfez Devletleri üzerindeki etkinliğini artırmak için bir fırsat olarak değerlendirmiştir. (Ehteshami, 2003b, s:118) 1988 yılında İran ile Irak arasındaki ateşkes Körfez bölgesindeki istikrarın gerçekleşmesini sağlayamamıştır. Bu sekiz yıl süren "*kazananı olmayan*" savaş sonucunda ne Saddam Hüseyin bölgede hâkimiyet kurabilmiş, ne de Humeyni devrimi Körfez ülkelerine yayma girişimini gerçekleştirebilmiştir. Savaş, ABD Başkanı Henry Kissenger'in hayal ettiği gibi sonuçlanmıştır: Kazananı olmayan bir savaş. Ancak İran-Irak Savaşı'nın etkileri tazeyken Körfez, Irak'ın 1990 yılında Kuveyt'i işgali ile yeni bir krizle karşı karşıya kalmıştır. (Milani, 1996, s: 87)

4.4.4.4. Soğuk Savaş Sonrası Körfez'de ABD Hâkimiyeti ve İran

Dünyanın belki de en değişken bölgelerinden biri olan ve küresel ekonomik çıkarların bölgesel siyasi baskılarla iç içe girdiği Körfez Bölgesinde Soğuk Savaşın bitimiyle birlikte oluşmaya başlayan yeni dünya düzeninde İran kendisine bir yer

edinmeyi hedeflemiştir. Bu istikamette, 1990'larda geliştirdiği “bölgesel işbirliği” siyaseti çerçevesinde KİK üyesi devletler ile ilişkilerini geliştirmeyi hedeflemiştir. İran'ın 1991 yılındaki Körfez Krizi'nde tarafsızlığını açıklaması Arap Monarşilerinden olumlu bir tepki almış ve İran açısından bu yaklaşımın en büyük faydası Körfez İşbirliği ülkelerinin en büyüğü olan Suudi Arabistan ile diplomatik ilişkilerin yeniden başlaması olmuştur. (Milani, 1996, s: 91)

İran'ın Körfez ülkeleri olan ilişkilerinde 1990'dan itibaren bir yakınlaşma görülse de KİK üyesi altı ülke -Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Umman ve Birleşik Arap Emirliklerinin- ABD ile yakın ilişki içinde olması ve ABD'nin bölgedeki rolü ve varlığı İran'ın bu ülkelerle ilişkilerini geliştirmesini engellemiştir. Bununla birlikte, ABD'de İran'ı Körfez Bölgesindeki çıkarları için en büyük tehdit olarak yorumlamıştır. Bütün bu karşılıklı güvensizlik ortamında ABD Mayıs 1993 yılında “ikili kuşatma” (*dual containment*) adıyla bilinen İran ile Irak'ı çevreleme politikasını açıklamıştır. (Arı, 2004; s: 205)

1990'lı yıllarda Körfez ülkeleri arasındaki genel eğilim aşırı miktarda silah alımları olmuştur. Bölgedeki iki güvenlik oluşumu olan Arap Ligi ve KİK her ne kadar güvenlik konularının tartışılması için bir forum niteliği gösterse de, “krizlerin yüzyılı” olarak nitelendirebileceğimiz 1990'larda, kriz yönetimi mevzuunda yapıcı bir rol oynayamamışlardır. Dolayısıyla Körfez ülkeleri ABD gibi bölge dışı güçleri içeren güvenlik oluşumları içerisinde yer almayı sürdürmüşlerdir. (Aras ve Okumuş, 2000, s:85)

1997 yılında Hatemi'nin Cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte İran'ın Körfez İşbirliği Konseyi ülkeleri olan ilişkileri daha hızlı bir gelişim içine girmiştir. Bunun en önemli örneğini de 1999 yılında Hatemi'nin Katar ve Suudi Arabistan ziyaretleri oluşturmuştur. Özellikle Suudi Arabistan ziyareti bu ülkenin İran'ın bölgedeki statükoyu bozmaya yönelik düşüncelerini ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Ancak 1995-96 yıllarında Suudi Arabistan'daki ABD askeri tesislerine yapılan bombalı saldırıların İran tarafından yapıldığına yönelik görüşlerin sürmesi ikili ilişkilerde problem yaratmıştır.

Son olarak, ABD'nin Irak'ta Saddam rejimine son vermesi İran'ın bölgede etki sağlamak adına karşısında duran ciddi bir engelin de ortadan kalması anlamına gelmiştir. (Ehteshami; 2003, s: 125) Ancak, İran'ın KİK üyesi devletler ile güvenlik anlamında bir yakınlaşma içerisine girebilmesi günümüz dengelerinde ABD ile ilişkilerinin seyrine bağlıdır. Nitekim Körfez ülkeleri üzerindeki ABD hâkimiyeti sürmekte ve bu ülkeler güvenliklerini ABD'ye bağlı olarak şekillendirmektedirler. (Afrasiabi and Maleki; 2003, s: 263) Öte yandan ABD'nin son dönemde Körfez'deki askeri birliklerini azaltma kararı Körfez politikalarında bir değişime gideceğinin sinyallerini vermektedir. Fakat bazı analistler, ABD'nin bölgedeki askeri varlığını sınırlandırmasının, bölgede etkinlik kurma hedefinde olan devletleri- İran gibi- harekete geçirebileceğini iddia etmektedirler. (Pollack; 2003, s:10)

Kısacası, Körfezi gelecekte bekleyen temel sorunsallar; Irak'ın güvenlik ikilemi, İran'ın Nükleer Politikaları, KİK üyesi devletler içerisindeki iç karışıklıklar şeklinde özetlenebilir. Özellikle Körfez ülkelerinin geleceği konusunda birçok uzman yakın gelecekte devrim ya da iç savaştan bahsetmese de, böyle bir senaryonun gerçekleşmeyeceğini de eskisi kadar net ifade edememektedirler. Buna ek olarak Körfez Monarşilerinin liderleri de ülke içindeki huzursuz ortamdan endişeli görünmekte ve bölge de Ortadoğu'nun genelinde gerçekleşmeye başlayan değişim rüzgârının belirsizliğine sürüklenerek gibi görünmektedir. (Pollack; 2003, s:10)

4.4.5. İran'ın Ortadoğu'da Geleceği

İran bugün Orta Doğu'nun karmaşık bölgesel sisteminde Mısır dışında ki Arap Liginin yirmi bir üyesi ile kısmen de olsa iyi ilişkilere sahip olmasına rağmen sadece Suriye'yi bir müttefik olarak algılamaktadır. (Ramazani; 1998, s: 180). Yine, Avrupa Birliği İran'ı Soğuk Savaş sonrası çok kutuplu uluslararası sistemde stratejik bir devlet olarak değerlendirmiştir. Ancak Avrupa Birliği günümüzde Saddam sonrası Ortadoğu'da ABD'nin baskılarıyla yeni bir yaklaşım içerisine girmiştir. Dolayısıyla Tahran, Soğuk Savaş sonrası oluşturduğu AB ile yakın ilişkiler içerisinde bulunma siyasetini ve AB'nin bu yeni düzendeki siyasi gücünü yeniden değerlendirmek durumundadır.

Rusya'nın yokluğunda ve AB ile ilişkilerin İran'ın ihtiyaçlarını karşılamaması durumunda, İslam Cumhuriyetinin kendisini Washington'dan korumak adına bir nükleer tercihi gözden geçirmesi sürpriz olarak karşılanmamalıdır. İran'ın dışlanmışlığı ve bu konudaki duyarlılığı devam ettiği sürece, taktik açılım olarak nükleer politikaları değerlendirmesi mümkün olabilecektir. Günümüzde ABD'nin olası bir İran müdahalesi karşısında Irak'tan farklı olarak İran, bu nükleer tercihi işleme koyma potansiyeline sahip bir ülke olarak görülmektedir. Ancak Rusya'nın İran yanlısı açıklamaları ve son zamanlarda Suriye olan yakınlaşmalar ve birlikte hareket etme yönünde alınan kararlar İran'ın "*henüz*" böyle bir yalnızlığın içine sürüklenmediğini ortaya koymaktadır. Bütün bunların ötesinde, Pakistan ve İsrail gibi nükleer silaha sahip potansiyel tehditlerin ve ABD gibi bir "*düşmanın*" varlığı devam ettiği sürece güvenliği açısından nükleer çalışmaları sürdürmeye devam edeceği görülmektedir. (Schake and Yaphe; 2001, s: 180) Bütün bu realist senaryoların ötesinde, İran'ın İran-Irak Savaşı'ndan sonraki 15 yıllık deneyimi ve pragmatist bölgesel politikaları göz önünde bulundurulduğunda nükleer potansiyelini işleme koymayı tercih etmeyeceği düşünülmektedir. Dolayısıyla İran'ın AB ülkeleri gibi ticaretinde çok temel unsurların da tepkisiyse güvenlik politikalarında dahi geri adım atabileceği iddia edilebilir.

1997 yılında Hatemi ile başlayan süreçte İran'ın Körfez ülkeleri ile olan ilişkilerinde gelişmeler kaydedilmiş olsa da İran bölge ülkeleri açısından hala Şiileri destekleyen bir ülke olarak algılanmaktadır. Ayrıca bölge ülkelerinin ABD ile güvenlik, siyasi ve iktisadi konularda yakın işbirliği içerisinde olmaları da İran ile ilişkilerini etkilemektedir. (Arı; 2004, s: 405)

Aynı şekilde İran da bu bölgedeki ABD'nin askeri varlığını temel istikrarsızlık unsuru olarak algılamaktadır. Her ne kadar Soğuk Savaş sonrası dönemde Arap Monarşileri İran ile olan ilişkilerini geliştirseler de, ABD'nin bölgedeki askeri varlığı nedeniyle güvenliklerini bu çerçevede oluşturmakta ve gelecek dönemlerde de ABD varlığını bölgeden uzaklaştırma yönünde bir çabada bulunacakları düşünülmemektedir. İran'da son Cumhurbaşkanlığı seçimlerini aşırı muhafazakâr Mahmud Ahmedinnecad'ın kazanmasının ardından, ABD ile Tahran arasındaki mevcut anlaşmazlıkların hızlanacağı öngörülebilir.

Burada İsrail'in de ciddi bir yere sahip olduğu düşüldüğünde ve İran ile İsrail arasındaki ilişkilerin mevcut durumu göz önünde bulundurulduğunda, bölge içerisinde daha da artan gerilimlere sebep olacağı düşünülmektedir. Özellikle İsrail başbakan yardımcısı Şimon Perez'in İran'da muhafazakâr adaya Mahmud Ahmedinnecad'ın Cumhurbaşkanlığına seçilmesinin uluslar arası toplum açısından ciddi sorunlara neden olacağı yönündeki söylemi, bölgedeki gerilimin artacağına sinyallerini vermektedir. Perez, Ahmedinnecad'ın cumhurbaşkanlığına gelmesiyle İran'da aşırı görüşlüler, konvansiyonel olmayan silahlar, Batı'dan dışlanma bileşiminin tehlike oluşturmaya devam edeceğini ileri sürmüştür. Perez'in açıklamalarının ardından Avrupalı liderler İran'ın nükleer programının barışçıl olduğunu kanıtlamak için Ahmedinnecad'ın bir an önce adım atması gerektiğini belirterek İran'ı baskı altına almaya çalışmaktadır. Buna karşın İran Dışişleri Bakanlığı ise yeni Cumhurbaşkanı programını açıklayana kadar Avrupalı liderlerin hoşgörülü ve sabırlı olmasını ve Ahmedinnecad'a güvenmeleri gereğinin altını çizmektedir. (Dünya Gündemi, 3–10 Temmuz 2005, s: 1)

Yeni Cumhurbaşkanı Ahmedinnecad'ın İran'ın dünyaya “modern, gelişmiş, İslami ve güçlü bir model” (Washington Post, Temmuz 2005, www.washingtonpost.com) olacağını dile getirmesi de İran'ın bölgesel politikalarının bir değişime gireceğini göstermektedir. 1979 İslam Devriminden beri ilk kez telaffuz edilen “model” tanımlaması İran'ın üzerindeki tepkileri artıracaktır. Özellikle nükleer politikaları konusunda baskı altında olduğu bir dönemde böyle bir yaklaşım İran'ı bölgede zor bir duruma sürüklenme potansiyelindedir. Bölge ülkeleri açısından da “model” söyleminin destek görmeyeceği hatta ciddi tepkiler alacağı düşünülebilir.

Son dönemlerde İran-Suriye ilişkilerinin yakınlaşması ve Suriye'nin ABD karşıtı tutumunun daha da netleşmesi ortamın daha da gerginleşeceğinin sinyallerini vermektedir. Ancak Suriye'nin Lübnan'dan yavaş yavaş çekilişi bu gerginliğin daha da tırmanmasını engellemiştir. Bütün bunlara rağmen, mevcut güvensizlik ortamında Körfez Ülkelerinin ABD yanlısı politikalarından farklı bir açılıma yönelmeleri mümkün görülmemektedir.

4.5. İran'ın Bölgesel Politikasını Etkileyen Dış Güçler

İran'ın bölgesel politikası sadece bulunduğu bölgenin dinamiklerinden değil, aynı zamanda bölge dışı devletlerin yaklaşımlarından da etkilenerek şekillenmektedir. Öyle ki, tarihin her döneminde gerek bölge içi, gerekse bölge dışı güçlerin mücadelesine sahne olmuş bir jeopolitik alanda konumlanmış İran, bu konumun kendisine sağladığı avantajların yanında, bunları hayata geçirme hususunda sürekli olarak birtakım engellerle karşı karşıya kalmıştır.

İran'ın 1979 İslam Devrimine kadar olan dönemde bölge siyaseti doğrudan bölge dışı güçler (ABD, İngiltere) tarafından yönlendirilmiştir. İran 19.yy'ın ortalarından başlayarak bölgede Rusya ve İngiltere'nin baskılarıyla karşı karşıya kalmış ve Birinci Dünya Savaşı esnasında bu iki devlet İran'ı işgal ederek etki alanlarına bölmüşlerdir. 1925 yılında Rıza Şah Pehlevi ile başlayan dönemde İran "Batılılaşma ve Reform" olarak adlandırdığı bir değişim sürecine girmiştir. 1945 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte de ABD ekseninde şekillenen bir İran bölge siyaseti süreci başlamıştır. (Dedeoğlu, 2002 s:37)

İran İslam Devrimi ile birlikte "Ne Doğu Ne Batı" söylemiyle "bağımsız" bir yaklaşım içerisine girse de ABD ambargoları, haydut devlet tanımlamaları İran'ın siyasi tercihlerinde karşısına çıkan engeller olmuştur. 1990'lı yıllarda başlayan bölgesel işbirliği girişimleri İran'ın sadece siyasi imajından değil, devletlerin ABD ile olan yakın ilişkilerinden de önemli derecede etkilenmiştir. Gerek Orta Asya, gerekse Orta Doğu bölgesinde günümüze dek süren bu durum, son dönemde AB'nin de tabloya eklenmesiyle daha da karmaşık bir hale gelmiştir. Rusya ve Çin gibi güçleri de kendi ekseninde tutmaya çabalayan İran'ın günümüz dengelerinde dış politikasının bu büyük güçlere bağlı şekillendiği ortadadır.

4.5.1. Amerika Birleşik Devletleri ve İran

Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin Ortadoğu ve Orta Asya coğrafyalarına olan ilgisi bu devleti her zaman İran ile karşı karşıya getirmiştir. Keza, ABD, Jeopolitiğin kurucusu sayılan Sir Halford John Mackinder'in ortaya kattığı "kalpgah" teorisini bugün hala stratejilerini belirlerken kullanıyor görünmektedir. Nitekim Mackinder'in "merkez bölge" (heartland) olarak isimlendirdiği Doğu Sibiryaya ile Volga havzası arasında uzanan ve Orta Asya'yı da içeren geniş ova, Asya Avrupa ve Afrika kıtalarından oluşan "dünya adasını" denetleyebilmek için mutlaka elde tutulması gereken bir bölgeydi. Mackinder'in 1904 yılında ileri sürdüğü bu görüşler, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği'ne karşı oluşturulan politikalarda Amerikalı strateji uzmanları için hareket noktası olmuştur. George Kennan, 1947'de ABD Dışişleri Bakanlığı için hazırladığı bir raporda, ABD'nin tüm gücünü Avrupa ve Asya'da güç dengesini tekrar tesis etmeye yoğunlaştırması gerektiğini ifade etmiştir. Bu paralelde, Amerikalı jeopolitikçi Spykman'ın, "İç Hilal Avrasya'yı denetler. Avrasya dünyayı denetler" denklemine uygun biçimde 1950'lerdeki ABD dış politikası, Türkiye, İran, Irak, Pakistan, Hindistan, Çin, Kore ve Doğu Sibiryadan oluşan "İç Hilali" denetleme üzerine odaklanmıştır. (Erhan, 2003, s:9)

İran Soğuk Savaş döneminde ABD'nin Ortadoğu siyasetinde önemli bir ülke olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Eisenhower Doktrini çerçevesinde Orta Doğu ülkelerine askeri yardım hareketi içerisine girmiştir. Takiben ABD Başkanı Nixon'un "iki ayaklı" politikası ile Suudi Arabistan ve İran'a muazzam miktarda silah satımı yapılmıştır. 1979 yılında Şah'ın ortadan kalkmasıyla birlikte ABD Carter Doktrinini işleme koymuştur. Nitekim 23 Ocak 1980 yılında ABD Başkanı Carter Kongredeki konuşmasında Basra Körfezi'ndeki çıkarlarına karşı oluşabilecek herhangi bir tehdit durumunda güç kullanabileceğini açıkça belirtmiştir. ABD'nin askeri gücünün Ortadoğu ve Körfez bölgelerine "yerleşmesi" nin ilk adımları bu dönemde atılmıştır. (Arı, 2004a: s:226)

1990 yılında Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte ABD'nin Ortadoğu bölgesindeki askeri ve siyasi kimliği daha da önem kazanmış ve bölgede tek güç haline gelmiştir. Dahası, Orta Asya'da bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri de sahip oldukları enerji kaynakları ve yeni sistem arayışlarıyla ABD'nin ilgi odağı

haline gelmiştir. 11 Eylül 2001 yılında gerçekleşen gelişmeler neticesinde ABD Başkanı Bush tarafından “her türlü kaynakların kullanarak küresel terör şebekesini mahvedilmesi” üzerine kurulu Bush Doktrini işleme konmuştur. Daha sonra 2002 Eylülünde kamuoyuna açıklanan bu yeni Ulusal Güvenlik Stratejisi “önceden vurma ve önleyici savaş” olarak adlandırılmıştır. (Arı, 2004a, s: 495)

Bu çerçevede gerçekleşen Afganistan ve Irak Savaşları ile İran ile komşu duruma gelen ABD, Körfez Ülkelerinden sonra Orta Asya’da oluşturduğu askeri üsler ile de İran’ın bölge politikalarında etkinliğini artırmıştır. ABD bugün dünyada enerji tüketicisi konumunda bir ülke olarak, “müdahaleci” dış politika açılımıyla kıtasının dışına çıkmış ve enerji zengini Orta Doğu ve Orta Asya coğrafyalarında yerleşmiş bir görüntü sergilemektedir. Ayrıca Orta Doğu coğrafyası söz konusu olduğunda “İsrail’in güvenliği” kavramı ABD politikalarında daima temel bir yer teşkil etmiştir ve etmeye de devam etmektedir. Buna ilaveten, “kitle imha silahları” gerekçesiyle başlattığı Irak Operasyonu ile de ABD İran’ın nükleer çalışmalarına karşı bir caydırıcılık oluşturmayı hedefler görünmektedir. Öte yandan, Orta Asya ve Kafkaslar’da gerçekleşen halk hareketleri ve devrimler ile “Batı yanlısı” hükümetlerin başa gelmesi ya da “getirilmesi”, İran’ın bölgedeki güvenliğini daha da problemlili bir noktaya taşımaktadır. Kısacası, Hazar Havzası ile Basra Körfezi arasındaki stratejik konumuyla İran bölgede ABD ile karşı karşıya gelmiş ve gerek siyasi, gerekse iktisadi anlamda ABD’nin bölge siyaseti, her dönemde olduğu gibi bugün de, İran’ın bölgedeki geleceğini belirleyici niteliktedir. (Ehteshami; 2000c, s: 172)

4.5.1.1 İran’da Şah Dönemi ve ABD-İran Ortaklığı

ABD’nin İran ile ilişkiler geliştirmesi Pehlevi Hanedanlığı dönemine kadar gitmektedir. İran 15 Aralık 1925’te Kaçar Hanedanlığı’nın sona ermesi ve yerine Rıza Han’ın geçmesiyle birlikte Batılı anlamda bir modernizasyonun gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Ancak bu dönem ülkenin daha da istikrarsız bir sürece girmesine neden olmuştur. 1941 yılında Muhammed Rıza Pehlevi’nin iktidara gelmesi ülkedeki siyasi istikrarsızlık ve karmaşaya bir çözüm getirememiş ve halkın tepkisi 1950’li yıllarda giderek artmaya başlamıştır. Yabancılara verilen imtiyazların ülkeyi aşırı miktarda dışa bağımlı hale getirmesi, bu tepkinin oluşmasına neden

olmuş ve bunun sonucunda da 1949 yılında ülkedeki tüm siyasi partiler ve çıkar grupları Şah'a karşı güçlerini bir araya getirmişlerdir. İran'ın petrol sanayisinin millileştirilmesi hareketi olarak başlayan süreçte, bu *Ulusal Cephe* Musaddık önderliğinde iktidara çıkmıştır. Ancak daha da kötüleşen mali durum sonucu İran'da 1953 yılında yapılan darbeye Musaddık düşürülerek yerine tekrar Şah getirilmiştir. (Arı, 2004, s: 262)

ABD'nin İran ile olan ilişkileri ve İran iç işlerine direk müdahil olması 1953 yılında Başbakan Musaddık'ın devrilmesiyle gerçekleşmiştir. Bu dönemden sonra, Sah Rıza Pehlevi ile birlikte İran ABD'nin bölgedeki müttefiki haline gelmiştir. ABD-İran ilişkileri İslam Devrimine kadar dostluk ve karşılıklı çıkar ilişkisi ortamında varlığını sürdürmüştür. Nitekim devrim öncesi dönemde ABD, İran'ı Sovyet tehdidine karşı tampon bir ülke ve bulunduğu kırılgan coğrafyada kendisine yönelebilecek tehditlere karşı güvenilir bir müttefik olarak algılamıştır. Buna bağlı olarak ABD, İngiltere'nin çekilmesi ile birlikte bölgede ortaya çıkabilecek güvenlik sorunlarını İran'a yapılacak askeri ve ekonomik yardımlarla çözmeyi hedeflemiştir. Bu strateji İslam devrimine kadar geçerliliğini sürdürmüştür. İran açısından ise gerek iç politika, gerekse dış politika açılımlarında ABD gibi güçlü bir müttefike sahip olmak son derece olumlu karşılanmıştır. Şah döneminde güvenliğini ABD ekseninde tanımlayan İran, bu sayede bulunduğu coğrafyada güçlü bir devlet olmayı hedeflemiştir. (Zunes; 1999, s: 23)

ABD 1950'lerden sonra Soğuk Savaş stratejisi çerçevesinde bir Ortadoğu Savunma Örgütünün kurulmasını amaçlamıştır. Bu çerçevede 24 Şubat 1955'te Türkiye ve Irak arasında oluşturulan Bağdat Paketi'na daha sonra İngiltere, Pakistan ve İran'da katılmıştır. Buna ilaveten, 5 Ocak 1957'de Eisenhower Doktrinin çerçevesinde Ortadoğu ülkelerine ekonomik yardım yapılması yoluyla komünizm tehlikesinden korunmaları amaçlanmıştır. Dolayısıyla ABD Ortadoğu'da daha etkin bir konuma yükselmiştir. (Arı, 2004b, s: 228)

ABD açısından değerlendirildiğinde, İran bölgede "*sadık*" bir müttefik olmakla birlikte aynı zamanda iyi bir ticaret ortağı olarak da algılanmıştır. İran 1970'li yıllarda ABD'nin en büyük silah alıcısı konumuna gelmiştir. Amerika Başkanı Nixon'un 1972'de Moskova Zirvesi sonrası Tahran'a isteği silahları alması

konusunda sınırsız imkân tanınması bu bağlamda değerlendirilebilir. Ayrıca ABD Başkanı Nixon'un "iki ayaklı politikası" çerçevesinde İran ve Suudi Arabistan ile olan ilişkilerini geliştirmiş ve Ortadoğu politikalarını bu iki devlet üzerinden yürütmüştür. Bu dönemde, ABD'nin İran'a yönelik silah satışı 1950'den sonraki yirmi yılda 1,2 milyar dolar iken 1971–76 döneminde bu rakam 12 milyar dolara yükselmiştir. Buna paralel olarak, çok sayıda Amerikalı askeri ve sivil uzman Tahran'a gelerek ABD çıkarlarına paralel olarak İran'ın gelişimine katkıda bulunmuştur. Öte yandan İran da bölgede ABD'nin müttefiki olarak güvenliğini sağlamayı hedeflemiştir. İran'ın gözünde ABD bölgede kendisine silah sağlayan ve güçlü bir devlet olmasına katkıda bulunan bir müttefik olarak değerlendirilmiştir. (Arı; 2004b, s: 260)

Şah döneminde ABD tüm dünyada olduğu gibi Ortadoğu'da da Soğuk Savaş çerçevesinde Sovyetler'in etkinlik kurmasını engellemek istemiştir. (Kissenger, s:196) ABD'nin bu dönemde çeşitli güvenlik oluşumları ve silah satışlarıyla bölge ülkelerini "komünizm tehlikesinden" korumaya çalıştığı görülmüştür. Burada vurgulanması gereken bir diğer önemli nokta da, İran'ın 1970'li yıllarda nükleer silah programını hayata geçirebilmek adına ihtiyaç duyduğu teknolojinin ABD'den çıkarılmaya başlamış olmasıdır. Dahası biyolojik silahlar konusunda da İran'ın politikaları yine Şah döneminde başlatılmıştır. (İzzeti, 2005, s: 150) Öyle ki, İran 1970'lerde- ABD hariç- dönemin en modern Gruman F-14A füzelerine sahip tek ülkesi olmuştur. (Nigoul and Waechter; 2001, s: 12) 1950 ile 1977 yılları arasında ABD İran'a toplam 20 milyar dolar tutarında askeri malzeme, eğitim ve teknik destek yardımında bulunmuştur. (<http://www.irvl.net/USMI.htm>)

Dolayısıyla, 1979 İran İslam Devrimi'ne kadar olan dönemde ABD İran'ın Bölgesel politikalarında temel aktör olarak yerini almıştır. 1979 İslam Devrimine kadar İran ile ABD arasındaki ilişkiler tam bir stratejik ortaklık olarak değerlendirilebilir. Bu "ortaklık" sayesinde de Şah, Ortadoğu ve Körfez Bölgesi'nin lider devleti olma idealini gerçekleştirmeye çalışmış ve kısmen de başarılı olmuştur. (Kemp; 2001, s: 109)

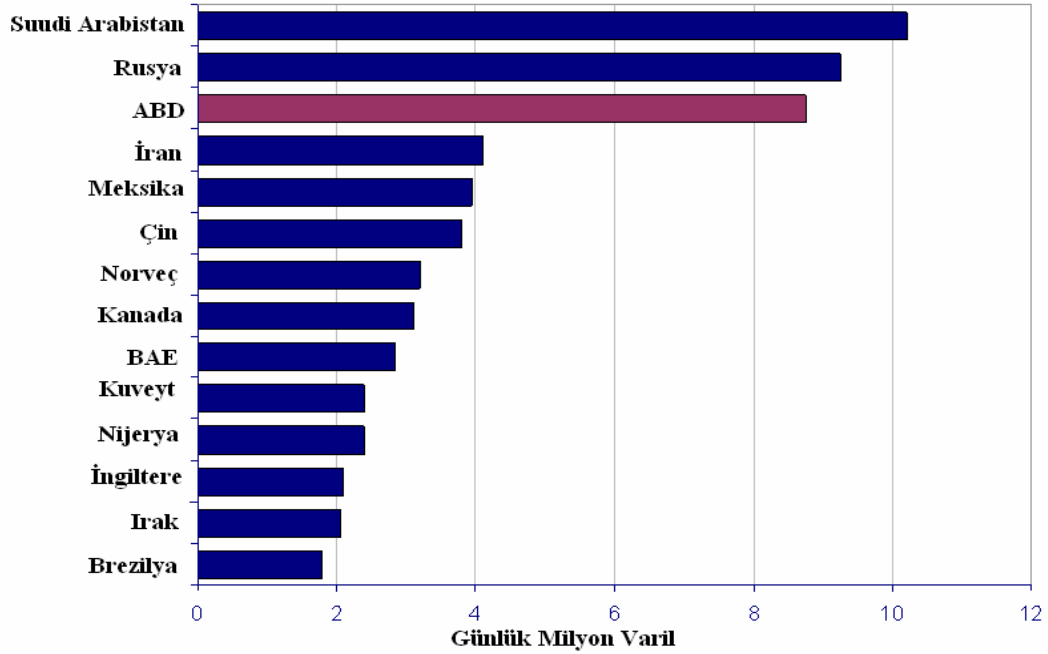
4.5.1.2 İslam Devrimi Sonrası ABD Yaptırımları ve İran

1979 İslam Devrimi ve Şah'ın devrilmesi ile birlikte ABD-İran arasındaki stratejik ortaklık tamamen sona ermiştir. Bundan sonra, ABD ve İran bölgede “iki düşman ülke” haline gelmiştir. Dolayısıyla, ABD İran'daki çok sayıdaki askeri üs ve tesisinden de mahrum kalmıştır. ABD Başkanı Carter'in ifadesiyle 1979 Devrimi İran'ı “dünyanın en problemlili bölgelerinden birindeki bir ‘istikrar adası’ndan bölgedeki statükoya karşı en büyük tehdit” durumuna getirmiştir. (Maloney; 2001, s:1)

1979 yılında İslam devrimi ile birlikte İran aynı zamanda bölge devletleri için de “devrim ihracı” düşüncesiyle ciddi bir tehdit unsuru olarak algılanmıştır. Bölge devletleri güvenliklerini koruma adına ABD ile ilişkilerini geliştirmişler ve ABD'nin bölgedeki askeri gücü artmıştır. Dolayısıyla 1979 öncesi dönemde Ortadoğu siyasetinde İran'ı kullanan İran, bu tarihten sonra Körfez ülkelerine daha da yakınlaşmıştır. Bir başka deyişle, İran'ın ABD'nin güvenlik ekseninden çıkışı, Körfez ülkelerini daha ön plana çıkarmış ve 1980'lerden itibaren ABD Körfeze askeri yığınaklarına başlamıştır. Öte yandan İran, o döneme kadar ABD yardımlarıyla geliştirdiği askeri teknolojisini, 1980'lerden itibaren Rusya ekseninde şekillendirmeye başlamıştır. (Arı; 2004, s: 230)

1979 İslam Devrimi sonrası İran, Bağdat Paketi'nin devamı olan CENTO'dan ayrıldığını açıklamış ve o döneme dek bölgesel politikasının temel taşı olan “Batı” açılımından, Humeyni'nin “Ne Doğu ne Batı, yalnız İslam Cumhuriyeti” söylemiyle yeni bir döneme girmiştir. Şah'ın devrilmesi ABD'nin Ortadoğu'da İran ve Suudi Arabistan'a dayalı siyasetini altüst etmekle kalmamış, aynı zamanda da o döneme değin İran'dan ithal ettiği petrolle ayakta duran ekonomisinin ciddi bir problemle karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur. Bu dönemde “petrol güvenliği” ABD'yi o derece rahatsız etmiştir ki dönemin başkanı Carter “*petrolün savunulmasında ve güvenliğinde gerekirse doğrudan askeri güç kullanılabileceğini*” ifade etmiştir. ABD dünyanın önemli petrol üreticilerinden biri olmasına rağmen, tüketimin inanılmaz miktarlarda oluşu ve kendi petrolünü kullanmamayı tercih etmesi dolayısıyla “petrolün kesintisiz akışı” mevzuunda hassas davranmıştır. (Arı; 2004, s:234)

Şekil 4.9: Dünyanın En Büyük Petrol Üreticileri (2004)

Kaynak: (Dismukes; 2005, Center for Energy Studies, Louisiana State University)

1981 yılında Irak'ın İran'ı işgali sekiz yıl sürecek İran-Irak Savaşı'na sebep olmuş ve bu savaşta ABD'nin iki ülkenin de "gereğinden fazla" güçlenmesini engelleyen siyaseti başarılı olmuştur. Kazananı olmayan bu savaş 1980 yılında sona erdiğinde ABD önemli miktarda silah satışı yapmış, bölgedeki askeri üslerini artırmış, İran'ın yayılcı siyasetinin önüne geçmiş ve Körfez ülkelerinin müttefiki olarak yerini sağlamlaştırmıştır. Bu gelişmeler de İran'ı 1990'lı yıllara gelindiğinde bölgede daha da etkisiz bir konuma taşımıştır. Henüz Soğuk Savaş sona ermeden, ABD'nin 1984 yılında İran'ı terörizmi destekleyen ülkeler listesine alması İran'ın 11 Eylül sonrası dönemde bölgede daha da sıkışmış bir konuma gelmesinin zeminini hazırlamıştır. (ABD Resmi Savunma Ticaret Denetimi Ofisi, İran Raporu, 1984, <https://www.pmdtc.org/country.htm>)

4.5.1.3. Soğuk Savaş Sonrası İran'ın Bölgesel Politikasında Yeni Parametreler ve ABD

1990'ların başında Sovyetlerin yıkılması ve Irak'ın Kuveyt'i işgali ABD'nin bölgedeki askeri gücünü arttırmasına ve Tahran'ın bölgedeki ABD gücüne karşı bölgesel dışlanmışlığının genişlemesine sebebiyet vermiştir. ABD'nin 1979'da İran fonlarını dondurması ve 1980'de iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin kesilmesiyle başlayan gergin dönem, Körfez Krizi sonrasında Clinton yönetimi ile formüle edilen “*çifte çevreleme*” (dual containment), 1995'teki ticaret yasağı ve 1996'daki De'Amato yasası ile İran'a getirilen ekonomik yaptırımlar ile iyice yükselmiştir. İran'a özel yaptırımlara ABD'nin İran ile yakınlaşan ya da yakınlaşma girişiminde olan ülkelere uyguladığı psikolojik baskı da eklenince, İran'ın bölgede hareket alanı büyük oranda daralmıştır. (Chompsky; 2001, s: 123)

Soğuk Savaş Sonrası dönemde ABD'nin İran'a yönelik siyasetini belirleyen üç ana unsurdan bahsedilebilir. Birincisi, ABD 1990'larda İran ve Irak'tan çok az miktarda petrol ithal etmesine rağmen, küresel ekonominin karşılıklı bağımlılığının her geçen gün artması sonucu, AB ve Japonya gibi ülkelere enerjinin ulaşımı konusuna hassas davranmıştır. İkincisi, ABD İran üzerinden geçecek boru hattı projelerine karşı çıkmıştır. Ayrıca İran-Rusya-Çin arasındaki potansiyel stratejik ortaklıkları da engellemeyi hedeflemiştir. İran üzerinden geçecek bir boru hattı projesinin daha az maliyetli olması itibariyle İran'ın jeopolitik önemini arttıracığı endişesi duymuştur. Buna ilaveten, Bakü-Ceyhan projesini destekleyerek bölgede sadece İran'ın değil Rusya'nın da etkinlik sağlamasının önüne geçmeyi amaçlamıştır. Üçüncü olarak da, İsrail ile olan yakın ilişkileri ve ABD'deki İsrail lobisi 1990'lardaki ABD politikalarında önemli bir yerde olmuştur. (Nigoul and Waecher; 2001, s:17) Öyle ki, bazı düşünürlere göre, ABD'deki İran imajını 1979–80 rehine krizinden sonra en çok etkileyen faktör “İsrail Düşmanlığı”dır. (Kemp; 2001, s: 114)

1997 yılında Hatemi'nin Cumhurbaşkanı olarak seçilmesi olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. 1998 yılında CNN ile yaptığı bir röportajda Hatemi, ABD ile İran arasındaki “güvensizlik duvarı”nın kırılmasını temenni ettiğini ortaya koymuştur. Bu çağrıya en üst düzey cevap Dışişleri Bakanı Madeleine Albright

tarafından “İran hazır olduğunda” iyi ilişkiler geliştirmeyi istedikleri şeklinde gelmiştir.(Kemp, 2001, s: 111)

2000 Şubat seçimlerinde Hatemi taraftarlarının zafer kazanması ile ABD ilişkilerini daha da geliştirmek adına İran’ın petrol dışı bazı ihraç ürünleri (halı, kuru meyve, havyar gibi) üzerindeki sınırlandırmaları kaldıracığını açıklamıştır. Ancak 11 Eylül olaylarından 9 ay önce göreve gelen George W. Bush, 11 Eylül’e kadar olan dönemde Clinton’un İran’ı dışlama politikasını sürdürmüş ve 1996 tarihli Iran Libya Sanctions Act (ILSA) ’i 2001 Haziran’ında 5 yıl daha uzattığını açıklamıştır. (Nigoul and Waecher; 2001, s:21)

4.5.1.4. 11 Eylül Sonrası İran’ın Geleceğinde ABD’nin Rolü

İran ile ABD arasındaki gerginlik özellikle 11 Eylül sonrasında gündeme gelen Bush Doktrinine bağlı olarak, kitle imha silahlarını ve uluslararası terörizmi destekleyen ülkeler arasında İran’ın da yer alması dolayısıyla daha da artmıştır. Her ne kadar 11 Eylül olaylarının hemen ardından İran eski Cumhurbaşkanı Hatemi kınama mesajını gönderse de, İran-ABD ilişkilerinin gelecekteki seyri ABD başkanı George W. Bush’un 29 Ocak 2002 tarihinde İran’ı Irak ve Kuzey Kore ile birlikte “Şeytan Üçgeni” içerisine dâhil etmesi ile belirginlik kazanmıştır. Keza, Washington “teröristleri ortadan kaldırmayı, ABD’yi ve dünyayı tehdit eden kimyasal, biyolojik ya da nükleer silah üreten ülkeleri (İran gibi) engellemeyi ve tehdit unsurlarını önceden ortadan kaldırmayı hedeflediğini” vurgulamıştır. (www.cnn.com, Bush Speech, 2002) ABD’nin bu sert tutumu bazı düşünürlere göre İran’daki muhafazakâr kesimin eline önemli bir siyasi koz vermiştir. (Rajee; 2004, s:159) Keza, İran’ın şeytan üçgeni içerisine dâhil edilmesi ve terörist devlet olarak adlandırılmasına tepkisi oldukça sert olmuştur. 2002 Mayıs ayında bir Cuma Hutbesi esnasında eski Cumhurbaşkanı Rafsancani “ABD her hoşuna gitmeyen gelişmeyi terörizm olarak adlandırmakta ve terör ABD için bir ‘bahane’ haline gelmiştir” şeklinde sert bir açıklamada bulunmuştur. (Samii; 2002, s: 55)

ABD, 11 Eylül’den sonra oluşturduğu yeni güvenlik stratejisi kapsamında “terörle mücadele”sloganı altında ilk müdahalesini El-Kaide’yi ve lideri Usame bin Ladin’i sakladığı gerekçesiyle Afganistan’a yapmıştır. Ayrıca ABD Suudi Arabistan

ve Batı'daki birçok teröristin Afganistan'daki Taliban rejimi altında eğitildiğini ileri sürmüş ve daha 11 Eylül saldırıları gerçekleşmeden dahi bu ülkeyi ABD çıkarlarına karşı bir tehdit unsuru olarak ilan etmiştir. (Khalilzad and Byman; 2000, s:66) ABD'nin Afganistan operasyonu sonucu Taliban rejimi ortadan kalkmış ve bu bir anlamda İran açısından olumlu bir gelişme olmuştur. Afganistan ile yaklaşık 930 km'lik bir sınıra sahip olmakla birlikte, Afganistan'ın nüfusunun yaklaşık %20'sinin Şii olması da İran'ın bu ülkeye olan ilgisini şekillendirmiştir. (Rajeev, 2004, s: 165) Uzun yıllardır göçmen problemi, uyuşturucu trafiği ve Şii'lere uyguladığı politikalarla Tahran'ın düşmanı haline gelen bir rejimin yıkılması İran'ı rahatlatmıştır. Bu dönemde İran ile ABD arasındaki ilişkilerin gelişeceği ve yeni bir dönemin açılacağı şeklinde argümanlar ortaya atılmaya başlanmıştır. (Sick, 2003, s:90)

Öte yandan, İran her ne kadar bir “düşman”ından kurtulsa da, ABD'nin Afganistan operasyonu Orta Asya'ya yerleşmesinin zeminini hazırlamıştır. Bush yönetimi bölgedeki askeri varlığının “zamanı geldiğinde sona ereceğini” belirtse de, ABD bölgede gelecek yıllarda da varlığını artırarak sürdürmeye kararlı görünmektedir. (Maynes; 2003, s: 121) Bu gelişmeler de İran'ın Orta Asya söz konusu olduğunda geleceğini belirsizleştirmektedir. Nitekim ABD'nin Azerbaycan'daki deniz kuvvetleri, İran'dan ya da Rusya'dan gelebilecek tehditlere karşı oluşturulmuştur. Ayrıca çeşitli ülkelerde üsler oluşturmak yoluyla da askeri varlığını genişletmektedir.

Bununla birlikte, NATO 2002 Prag zirvesinde Orta Asya ve Kafkaslar bölgesinin artık “bölge dışı” olmadığı vurgulanmıştır. Bütün bu gelişmeler İran'ın Rusya, Hindistan Çin gibi güçlerle stratejik yakınlaşma arayışları içerisine sokmuştur. Öyle ki İran ile Hindistan arasında yapılan bir anlaşma ile Hindistan komşusu Pakistan ile herhangi bir savaş durumunda İran askeri üslerini kullanabilecek ve Hindistan'da İran'a askeri donanım, eğitim ve modernizasyon desteği vermeyi taahhüt etmiştir. Aynı zamanda Çin ABD'nin Orta Asya'daki yerleşim politikalarına güvenliğine tehdit olduğu gerekçesiyle karşı çıkmaktadır. Bu da Çin ile İran'ı bölgede yakınlaştırmaktadır. (Blank; 2003, s: 60)

Şekil 4.10: ABD'nin Orta Asya'daki Askeri Üsleri (2001)

Kaynak: Hansen; 2003, s: 45

İran'ın Hazar Havzası ve Basra Körfezini de içeren çok geniş bir bölgede etki alanına sahip olması ABD açısından İran'ı öncelikli tehdit haline getirmeye devam etmektedir. 11 Eylül olaylarından sonra ABD Hazar Bölgesinde terörizm karşıtı politikasının önemli bir bileşeni olarak Azerbaycan ve Özbekistan gibi Batı yanlısı ve Müslüman nüfusa sahip devletlerle işbirliği içerisinde olmayı çıkarlarına uygun bulmuştur. Bu itibarla bu devletlerle terörizme ve silahlanmaya karşı güvenlik işbirliği çabaları içerisinde olmuştur. Dolayısıyla Washington'un Güney Kafkaslar ve Hazar Denizindeki politika hedefleri kendisini İran ile aynı potanın içerisine sokmaktadır. Şöyle ki, İran'ın Orta Asya ve Kafkaslardaki politikaları genel itibariyle jeopolitik öncelikler etrafında şekillenmekte ve Tahran ekonomik ve güvenlik kaygılarını birinci sıraya koymaktadır. Sınırları içerisinde yaşayan çok ciddi miktardaki Azeri nüfus İran'ın bölgeye karşı olan politikalarında belirleyici bir unsur olmaktadır. (Shaffer, 2003, s:200)

2003 yılında Saddam'ın yıkılmasıyla beraber ABD'nin Bush Doktrini ve önleyici savaş stratejisi çerçevesinde İran doğrudan bir askeri müdahalenin hedefi haline gelmiştir. Saddam Hüseyin'in düşüşü Tahran tarafından bir anlamda soğukkanlılıkla karşılanmıştır. Tahran savaşın ilk günlerinden itibaren kendisini "aktif bir şekilde tarafsız" olarak tanımlamıştır. (Ehteshami; 2003, s: 124) Hatırlanacağı gibi 1980'lerde İran'ın stratejik ve askeri hedefi Saddam Hüseyin ve

rejiminin devrilmesi olmuştur. Ancak uzun süren savaş İran'a çok pahalıya mal olmuştur. Her ne kadar Saddam Hüseyin rejiminin düşmesi İran içerisinde bazı kesimler tarafından çok memnuniyetle karşılanırsa da, sonuçta bunun bir ABD savaşı olması Tahran'ın hoşuna gitmemiştir. Hemen yanı başında ABD ile komşu durumuna gelen İran, kuzeyinde Afganistan ve batısında da Irak ile bir anlamda ABD tarafından çevrelenmiştir. Bu itibarla, Tahran'ın ABD'nin Irak müdahalesi sırasında temel yaklaşımı “tarafsız fakat ilgisiz değil” şeklinde ortaya atılmıştır. (IRNA,2003)

Tahran'ın buradaki esas kaygısı Washington'un kendi ülkesine karşı olan tutumu olmuştur. Nitekim İran, ABD'nin bir sonraki hedefi olma endişesi içerisinde olmuştur. Irak'ın geleceği mevzuunun giderek önem kazandığı günümüz dengelerinde İran açısından Şii ağırlıklı bir yönetimin oluşması olumlu bir tablo olarak değerlendirilmektedir. Öte yandan, Şiilerin ağırlıkta olduğu “demokratik” bir Irak'ın kurulması aynı zamanda İran'daki İslam Cumhuriyeti rejimi için de bir tehdit oluşturabilecek niteliktedir. Buna ilaveten Irak'taki Şii yönetim bölgedeki dinamikleri etkileyerek diğer ülkelere de sıçrayabilme özelliğine sahiptir.(Nasr, 2004, s: 17)

Özellikle 2005 Temmuz ayında gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde muhafazakâr aday Mahmud Ahmedinecad'ın seçilmesi de ülkeyi gelecekte bir kargaşaya götürme potansiyeline sahiptir. Nitekim Hatemi döneminde dahi “iç desteği” tam olarak sağlayamayan rejim, bugün yeni bir dönem içerisine girmiş görünmektedir. Bu yeni dönemde ABD'nin uluslararası toplumu da yanına almaya çalışarak İran üzerindeki baskılarını artıracak tahmin edilmektedir.

ABD'nin bölgedeki konumunun nereye gideceğinin merakla beklendiği günümüzde İran'ın geleceği de bu gelişmelere bağlı olacaktır. Bazı düşünürlere göre ABD ancak ve ancak İran'a karşı olan tutumunu yumuşattığı müddetçe karşılıklı fayda sağlayabilirler. Dolayısıyla Batı'nın bugüne kadar İran üzerinde baskı kurarak birtakım sonuçlara ulaşma stratejisi başarısızlıkla sonuçlanmıştır ve değişmeye mahkûmdur. (Milani; 2005, s: 50) Öte yandan İran'da gerçekleşen son Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve İran'ın nükleer politikalarını sürdürme kararı ABD'nin yaklaşımlarının yumuşama yönünde devam etmeyeceğinin sinyallerini vermektedir. Buna ilaveten, ABD'nin İran'ın nükleer programı konusundaki

baskıları, Rusya'nın İran'ı destekler söylemleri mevcut tabloyu daha da karmaşık hale getirmektedir. (Lewis; 2003, s:12)

ABD karşılıklı diyalog içerisinde sorunların çözülmesine öncelik verdiğini açıklarken her satır arasında da “askeri müdahale seçeneğinin hep mevcut olduğunu” vurgulamaktadır. Irak'ta yaşadığı deneyimin ardından ABD'nin böyle bir müdahale “gerek duyup duymayacağı” bölgenin geleceği açısından çok kritik bir gelişme olacaktır. Önümüzdeki 50 yıl içerisinde Iraktaki gibi gelişmeler domino etkisiyle diğer devletlere de sıçradığında ve İran bu proje içerisinde dâhil edildiğinde, İran ya da Irak devletinden bahsetmenin mümkün olmayacağı bir düzene geçişin yaşanabileceği düşünülmektedir.

Özellikle İran'da son Cumhurbaşkanlığı seçimlerini aşırı muhafazakâr Mahmud Ahmedinnecad'ın kazanmasının ardından, ABD ile Tahran arasındaki mevcut anlaşmazlıkların hızlanacağı öngörülebilir. Mahmud Ahmedinnecad'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi İran'a karşı sert politikalar izleme eğilimindeki Bush yönetiminin argümanlarına bir destek elde ettikleri görülmektedir. Bir başka deyişle, ABD'de İsrail lobisinin de etkisiyle sert yaklaşım içerisinde bulunan Şahinler kendilerine siyasi anlamda yeni bir cephe kazanmışlardır. Bu konuda başkan yardımcısı Dick Cheney ve savunma bakanı Rumsfeld gibi Şahinler, İran'da kısa sürede aşırı muhafazakârlara karşı muhalefetin yükselmesini beklemektedirler. Bir başka deyişle, ABD İran'da yakın gelecekte bir “karşı devrim”i beklediğinin sinyallerini vermektedir. Yine Şahinlere göre Ahmedinnecad'ın seçilmesiyle birlikte nükleer anlaşmazlık konusunda İran ile Avrupa Birliği arasında yürütülen görüşmeler zarar görecektir. Bunun gerçekleşmesi halinde ise, ABD İran'a karşı yaklaşımını Şahinlerin istediği şekilde sertleştirebilecek, hatta askeri seçeneği de göz önüne alabilecektir. (Dünya Gündemi Gazetesi, 3–10 Temmuz 2005, s:1)

4.5.2. Rusya, Çin ve İran

İran için Rusya bölgesel politikalarını şekillendirirken her dönem stratejik bir ülke olmuştur. Bu iki ülke buldukları coğrafyada birçok çelişen çıkarlara sahip olsa da genellikle İran “güvenlik kaygıları” neticesinde Rusya ile yakınlaşma içerisine girmiştir. Rusya açısından da İran hem iyi bir “ticaret” ortağı hem de “güneye açılan kapı” niteliğinde olmuştur. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya İran’ın Orta Asya’ya yönelik politikalarında belirleyici bir rol oynamıştır. İkili ilişkiler Sovyetler Birliği dönemine dek uzansa da, asıl itibariyle 1990 sonrası dönemde güvenlik perspektifinde gelişme göstermiş ve İran ABD’ye karşı caydırıcı bir unsur olarak Rusya kartını kullanmıştır. Özellikle 1990’lardan itibaren İran’ın Nükleer Programı çerçevesinde şekillenen ikili ilişkiler, son dönemde Rusya’nın İran ile olan demiryolu ağını üç katına çıkarma projeleri ve uzay teknolojisi konusundaki anlaşmalar ile daha geniş bir alana yayılmaktadır. Rusya ABD’nin tüm baskılarına rağmen İran’a “barışçıl amaçlar kullanılmak kaydıyla” nükleer desteğini sürdürmektedir.

İran’ın Orta Asya’da ABD’ye karşı yakın durduğu bir diğer ülke de Çin’dir. Çin NATO’nun 2002 Prag Zirvesinin ardından Orta Asya’yı “bölge dışı” olarak algılamadığının altını çizmesi üzerine endişelenmiş ve bölgede 11 Eylül sonrası artan ABD askeri varlığından rahatsızlığını dile getirmiştir. (Blank; 2003, s: 66) Dolayısıyla İran ve Çin özellikle ABD karşıtı olmaları dolayısıyla bir araya gelmektedirler. Bunun yanından iki ülke 2000’li yıllarda enerji anlamında da imzaladıkları anlaşmalarla da gündeme gelmiştir. Nitekim Çin 2004 Mart ayında İran ile 25 yıllık bir dönemde 110 milyon ton sıvılaştırılmış doğalgaz anlaşmasını imzalamıştır. Ayrıca Çin İran’a füze ve füze teknolojisi de satmakta ve bu konuda da ABD’nin ciddi tepkisini çekmektedir. İran açısından da Çin BM’deki veto hakkı ve ABD ile olan problemleri dolayısıyla kritik bir ülke hüviyetindedir. (Gundzik, 2005, s:1, www.atimes.com)

Öte yandan Rusya ile Çin ilişkileri de kendi içinde önemli bir gelişme içerisindedir. Rusya ile Çin yakınlaşmasında ortak çıkarlar önemli bir rol oynamaktadır. Rusya son dönemlerde Çin’in önemli ticari ortaklarından birisi haline gelmiştir. Çin diğer ülkelerden tedarik edemediği modern silah ve teçhizatı

Rusya'dan tedarik etmektedir. Bunların ötesinde ABD'nin tek sesliliğine son verme çabası da iki ülkenin ilişkilerinin gelişmesini sağlamaktadır. (Dünya Gündemi Gazetesi, 3–10 Temmuz 2005, s: 1) Kısacası, Tahran, Beijing ve Moskova arasındaki bu yakınlaşmanın bir üçlü ittifaka dönüşmesi de bölge dengeleri üzerinde ciddi bir etkiye neden olabilecektir. Dolayısıyla İran'ın bölgedeki geleceği bu iki ülke ile ilişkilerinin gelecekte izleyeceği seyir ile yakından alakalı olacaktır.

4.5.2.1 Rusya'nın İran'a olan Tarihsel İlgisi

Soğuk Savaş döneminin süper gücü Sovyetler Birliği'nin İran ile ilişkileri Çarlık Rusya'sı döneminden başlamaktadır. Bu dönemde bölgede İngiltere ile dünya çapında bir rekabet içersinde olan Rusya, daha sonra Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) döneminde ABD'nin bölgede güç dengesini kendi lehine bozması ve bölgeyi denetimi altına alması ile yeni bir rekabet içerisinde girmiştir. Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'ya yönelik politikalarının temeli Batılı devletlerin bölgedeki etkinliğini sınırlandırmak ve bölgenin denetimini eline geçirmek olmuştur. (Arı, 2004a, s:294)

Çarlık Rusya'sının “yayıma alanlarından” biri olan İran, gerek sahip olduğu “doğal” zenginliklerle, gerekse Rusya'ya sınır komşusu olması dolayısıyla önemli olmuş ve Rusya İran'ı bu dönemde kendi güvenliğine yönelik tehditlere karşı tampon bir bölge olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda Sovyetler Birliği 1917 Bolşevik Devrimine kadar İran'ın kuzeyini elinde tutmuş, fakat devrim ile birlikte tüm askeri varlığını İran'dan çekmiştir. 1921 yılında Sovyetler Birliği ile İran arasında bir Dostluk Anlaşması imzalanmış ve sınırlar konusuna çözüm getirilmiştir. Bu tarihten sonra değişim sürecine giren ikili ilişkiler sonucu Hazar Denizini Basra Körfezine bağlayan 900 kilometre uzunluğundaki İran'ın ilk demiryolu Ruslar tarafından yapılmıştır. (Arı, 2004a, s:292)

İran ile Sovyetler arasındaki bu iyi ilişkilere rağmen, II. Dünya Savaşının hemen başında İran toprakları, Sovyetlere gelecek yardımların İran üzerinden geçmesini sağlamak ve İran'ın Almanya ile birlikte savaşa dahil olmasını engellemek adına İngiltere ve Sovyetlerin işgaline uğramıştır. Savaş sonrasında Sovyetler İran topraklarından çekilmeyerek tüm ülkeyi kontrolü altına almayı amaçlamıştır; ancak

1946 yılında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin baskısıyla Sovyetler Birliği İran topraklarından çekilmiştir. Stalin döneminde oldukça düşük seviyelerde süren ticari ve siyasi ilişkiler Stalin sonrası dönemde kısmen iyileşmesine rağmen Sovyetler Birliği 1955'te İran'ın Bağdat Paktına katılımını protesto etmiştir. (Arı, 2004a, s:293)

Sovyetler Birliği ile İran arasındaki ilişkilerde, 1962'de Şah'ın ülkesini Sovyetlere yönelik bir saldırı amacıyla kullanılmayacağını ve yabancı üslere izin vermeyeceğini açıklamasıyla önemli bir dönüm noktası yaşanmıştır. ABD'nin müttefiki olan Şah'ın bu açıklamasında o dönemde Türkiye'nin yaşadığı Küba Krizi ile ABD'nin kendi ulusal çıkarları için müttefiklerini feda edebileceği düşüncesi etkili olmuştur. Bu gelişmelerden sonra Moskova ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesine çalışmıştır. Şah 1967–78 yılları arasında Sovyetlerden 1 milyar dolar değerinde silah satın almıştır. Şah'ın devrilmesinden önceki on yıl iki ülke arasındaki ilişkilerin daha önceki yıllara göre önemli bir gelişim gösterdiği dönemdir. Bütün bunlara rağmen Sovyetler Birliği İran İslam Devrimi memnuniyetle karşılamasının arkasındaki temel neden, İran'ın o dönemlerde Amerika'dan aşırı miktarlardan askeri malzeme alarak Körfez Bölgesinde önemli bir güç potansiyeline yükselmesi olmuştur. (Arı, 2004a, s:293)

Irak-İran Savaşının başında İran'a yakın duran Sovyetler, dengenin 1982 yılında İran lehine değişmesi ile endişelenmiş ve İran'ın savaştan çok güçlü bir şekilde çıkarak bölgede "lider" konuma yükselmesi kaygısını duymuştur. 1988 yılında Sovyetlerin Afganistan'dan çekilmesi ile İran kuzey sınırlarının güvenliği mevzuunda rahatlamış ve buna paralel olarak yeni Cumhurbaşkanı Rafsancani Sovyetleri artık bir tehdit olarak algılamadıklarını belirtmiştir. 1990 yılında Sovyetlerin ortadan kalması ile de ikili ilişkilerde "güvenlik, nükleer politika" gibi başlıklar önem kazanmaya başlamıştır.

4.5.2.2. İran'ın Savunma ve Güvenlik Politikalarında Rusya

Soğuk Savaşın 1990 yılında sona ermesiyle birlikte ABD küresel bir güç olarak ortaya çıkmış ve bu da ABD ile ilişkileri mesafeli olan İran, Rusya, Çin gibi bölge devletlerinin aleyhinde bir gelişme olmuştur. Bu istikamette 1990 sonrası İran

Rusya ile olan ilişkilerini güvenlik perspektifinde geliştirmiştir. Esas itibariyle Gorbaçev döneminin son zamanlarında gelişmeye başlayan yakınlaşma, 1989 yılında İran Cumhurbaşkanı Rafsancani'nin Rusya ziyareti esnasında imzalanan ve askeri işbirliğini de içeren bir dizi anlaşmayla askeri nitelik kazanmıştır. İran'ın Rusya ile olan askeri ilişkileri özellikle 1990–91 Körfez Savaşı sonrası artmış ve bu tarihten sonra ABD'nin bölgedeki askeri varlığını artırması ve Suudi Arabistan gibi müttefiklerine de büyük askeri destek sağlaması, İran'ın güvenlik anlamında Rusya ile daha da yakınlaşmasına sebep olmuştur. (Freedman; 2000, s:69)

Öte yandan, 1990–92 yılları arasında Rusya, İran'a karşı ABD'nin yanında bir siyaset geliştirmiş ve bunu da Orta Asya'daki İran sponsorluğunda oluşabilecek bir radikal İslami hareket dolayısıyla gerçekleştirmiştir. Buna ek olarak, Moskova radikal İslamın kendi ülkesi içerisindeki terörist hareketleri ateşleyeceği düşüncesi ile İran'a karşı durmuştur. Ancak bu yaklaşım fazla uzun sürmemiş ve Rusya Tahran ile stratejik ilişkiler yoluyla bu radikalleşmeyi engelleme stratejisini benimsemiştir. Rusya 1993 yılından itibaren İran'ın silah taleplerini, Tahran'ın Kafkaslar Bölgesindeki İslami hareketleri desteklemesini önlemek adına kullanmaya başlamışlardır. (McFarlane; 2001, www.washingtonpost.com)

Harita 4.5: Rusya Federasyonu Siyasi Haritası

Kaynak: CIA, The World Factbook

Ayrıca 1995 yılında bir Rus gazetesinin de açıkça ortaya koyduğu üzere Rusya'nın İran ile ilişkileri sadece ekonomik kazançlara dayanmamaktadır. Öyle ki, Rusya için stratejik bölgeler olan Kuzey Kafkaslar ve Tacikistan'da muhalif müslümanlarla İran'ın yakınlaşması gelecek adına problem yaratacaktır. Dolayısıyla müttefik bir İran aynı zamanda Rusya'nın bu bölgelerdeki çıkarları açısından da çok önemlidir. Bunun yanı sıra NATO'nun doğuya doğru genişlemesi ile kendi bölgesinde muhtemel bir tehdit algılamasında olan Rusya için İran sahip olduğu jeostratejik konumuyla da bölgede kritik bir ülkedir. (Freedman, 2000, s:71) Bütün bunların ötesinde Rusya her zaman geleneksel müttefiklerine silah satarak ve askeri işbirliği yoluyla bölgesel konumunu güçlendirmeyi hedeflemiştir. (Berman; 2001, s:15)

1996 yılında dönemin İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti Moskova ziyaretinde İran ile Rusya arasındaki ilişkilerin tarihte yaşanan en üst düzeyde olduğunu belirtmiştir. Rusya'nın 1990'larda İran'a yaklaşmasında Soğuk Savaş sonrası bölgesel önceliklerinde yaşanan değişimin çok önemli bir rolü vardır. Nitekim Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya Orta Asya'da kaybettiği üstünlüğü geri kazanma yoluna gitmiştir. İran Rusya'nın bu yeni bölgesel ilişkilerinde çok stratejik bir yere sahip olmuştur. Rusya açısından İran'ın Körfez bölgesindeki stratejik konumu, ticaret ortağı olarak önemi, Orta Asya ve Kafkaslar Bölgelerine olan ilgisi ve yakınlığı önemli bir unsur olmuştur. Bütün bunların yanında, İran'ın devrim ihracı endişesi, enerji kaynaklarının İran'ın Rusya'ya bir alternatif oluşturması da Rusya'nın temel endişesi olmuştur. İran açısından da Rusya bölgede ABD ambargolarına karşı diplomatik bir silah ve denge unsuru olarak algılanmıştır. Kısacası bu dönemde Rusya sahip olduğu askeri ve nükleer teknolojiyi İran'a satarak kazanç elde etmeyi hedeflemiş, İran da kendi güvenliğini sağlamak adına bir denge unsuru olarak Rusya'ya yaklaşmıştır. (Freedman; 2000, s: 70)

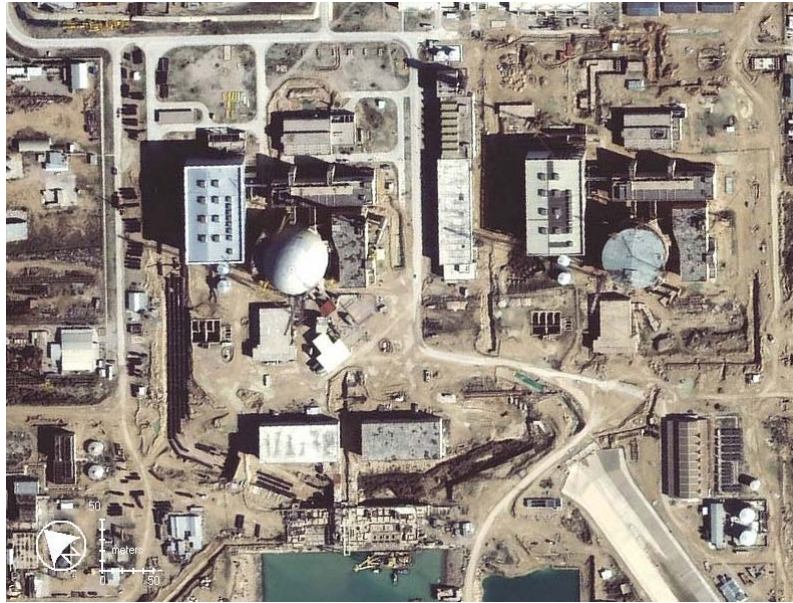
4.5.2.3. İran'ın Nükleer Programı ve Rusya

1990'ların ortalarından itibaren Rusya İran'ın nükleer programını şekillendiren ülke olmuştur. Aslında Rusya İran ile nükleer konuda "açık bir şekilde" işbirliği yapan tek ülke özelliğiyle, ABD başta olmak üzere birçok ülkenin tepkisine rağmen İran'a Nükleer teknoloji satmaktan vazgeçmemiştir. İlk defa 1992 yılında

İran ile Rusya arasında uzun dönemli bir ticaret ve işbirliği anlaşması çerçevesinde Buşehr'de barışçıl amaçlarla kullanılmak şartıyla nükleer tesisin yapımına başlanmıştır. İran ile Rusya arasındaki Nükleer işbirliği anlaşması; İran için Nükleer tesis inşası, nükleer yakıt dönüşümü, araştırma reaktörleri desteği, kullanılmış yakıtın yeniden işlenmesi, bilimsel ve tıbbi araştırmalarda kullanılmak üzere izotop üretimi ve İran'lı bilim adamları için Moskova Fizik Mühendisliği Enstitüsü'nde eğitim desteği gibi başlıkları içermiştir. (Orlov and Vinnikov; 2005, s: 49) Şu anda İran iki araştırma reaktörüne ve ilk olarak Almanya ile ve daha sonra Rusya ile işbirliği neticesinde başlatılan, kısmen tamamlanmış ancak henüz çalışma aşamasında olmayan iki güç reaktörüne sahiptir. (Dünya Gündemi Gazetesi, 15 Mayıs 2005, s:10)

Şekil 4.11: İran'ın Buşehr Nükleer Tesisi

Kaynak: www.globalsecurity.org

İran'ın nükleer programının temelleri aslında 1990'lardan çok daha öncelere gitmektedir. Nitekim, ilk çalışmalar 1950'lerin sonunda Şah rejimim döneminde ABD'den satın alınan ve günümüzde de kullanımda olan bir araştırma reaktörü ile başlamıştır. İran o dönemde ABD'den Amirabad Teknik Üniversitesinde kullanılmak üzere 5 megawatt gücünde bir araştırma reaktörü satın almıştır. 1968 yılında Nükleer Silahsızlanma (NPT) ile ilgili anlaşmayı kabul etmiş ve 1973 yılında teminat sözleşmesini imzalamıştır. Anlaşmanın şartlarına göre İran hiç kimseden hiçbir Nükleer silah ya da diğer nükleer patlayıcı düzenekleri almayacak, üretmeyecek ve üretilmesinde herhangi bir yardım almamayı taahhüt etmiştir. Bununla birlikte, bu

anlaşma aynı zamanda İran'ın Nükleer araştırmalarda bulunmasını ve Nükleer gücü barışçıl amaçlar için üretip kullanmasını “geri alnamaz” bir hak olarak ortaya koymaktadır. 1974'te İran Fransa ile birçok Nükleer Güç Santralini üretmesi için ticari bir anlaşmaya imza atmıştır. Aynı yıl Şah İran'ın Atom Enerjisi Örgütünü kurmuştur. (Quillen, 2002, s: 17)

1979'daki İslam Devriminden sonra İran Nükleer programı askıya almıştır. İran-İrak Savaşı esnasında ABD başta olmak üzere birçok devletin Irak'a aşırı miktarda silah satışı İran'ın tekrar Nükleer çalışmalarına başlamasında bir etken olmuş ve programını 1984'te tekrar faaliyete sokmuştur. İran-İrak savaşı sona erdikten sonra da İran nükleer programını sürdürmüş ve bunda da Irak ve İsrail'den gelebilecek tehditler ana sebepler olmuştur. Bu istikamette İran Çin, Hindistan, Arjantin, Pakistan ve Almanya'dan nükleer teknoloji almayı hedeflemiştir. (Quillen, 2002, s: 20)

Tablo 4.3: Dünyadaki Nükleer Güç Dengesi

Devletler	Nükleer Silah Sayısı	Savunma Bütçesi (Milyar \$)
Amerika Birleşik Devletleri	10.640	399
Rusya	8.600	50
Çin	400	30
Fransa	350	29.5
İngiltere	200	35.8
İsrail	100-200	9.9
Hindistan	45-95	13.2
Pakistan	30-55	3.7
Nükleer Silah Geliştirme Kapasitesine Sahip Ülkeler		Geçmişte Nükleer Silaha Sahip Olan Ülkeler
Avustralya	Avusturya	Cezayir
Kanada	Çek Cumhuriyeti	Arjantin
Danimarka	Finlandiya	Belarus
Almanya	Macaristan	Brezilya
İrlanda	İtalya	Kazakistan
Japonya	Hollanda	Irak
Norveç	Polonya	Libya
Slovakya	Güney Kore	Romanya
İspanya	İsveç	Güney Afrika
İran		Ukrayna

Kaynak: BBC Haber Merkezi 2 Mayıs 2005

1990'ların başında ortaya çıkan iki uluslararası gelişme İran'ın güvenlik politikalarını temelden etkilemiştir. Bunlardan birincisi Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıdır. Bu gelişme ile İran'ın kuzeyden bir saldırıya uğrama ihtimalini azaltmıştır. Ancak bu gelişme aynı zamanda da ABD'nin herhangi bir İran saldırısı sırasında çekinecek bir süper güç rakibinin kalmaması anlamına da gelmiştir. Diğer gelişme de Irak'ın 1990 yılında Kuveyt'i işgali ve 1991 Körfez savaşıdır. Bu savaş neticesinde Irak yenilmesine rağmen Bağdat'tan İran'a gelen tehdit azalmamıştır. Keza, ABD'nin bu zaferi Basra Körfezi'nde herhangi bir bölgeye güçlü bir askeri güçle müdahale edebileceği gerçeğini de gözler önüne sermiştir. Bu da İran'ın 1990'lardaki güvenlik politikalarının oluşumunu hızlandırmıştır. (Quillen, 2002, s: 20)

1990'lı yıllardan itibaren ABD istihbarat kaynakları sistematik olarak İran'ın nükleer programı hakkında araştırmalar yapmakta ve İran'ın nükleer silah geliştirme kapasitesini sorgulamaktadırlar. Özellikle 11 Eylül olaylarından sonra yoğunlaşan ABD baskıları 2002 yılında CNN'de yapım aşamasında olan iki sitenin uydu resimlerinin yayınlanmasıyla dünya kamuoyuna taşınmıştır. Buna cevaben İran sadece barışçıl amaçlarla ve kendi Nükleer yakıtını üretmesini mümkün kılacak tesisler inşa ettiğini ileri sürmüştür. 2003 Mayıs ayına kadar Uluslararası Atom Enerjisi Merkezi (IAEA) İran'ın Nükleer tesislerinde birçok denetimler gerçekleştirmiş ve İran'ın bazı nükleer maddeleri ve etkinlikleri rapor etmediğini açıklamıştır. 2005 yılında ABD ve AB ilk kez İran'ın nükleer programı konusunda ortak bir anlaşmaya varmışlardır. Nitekim AB diplomatik çabalarla İran ile ortak bir noktaya varılamasa, konunun Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyinin gündemine taşınmasına onay vermiştir. (Dünya Gündemi Gazetesi, 15 Mayıs 2005, s:10)

Günümüzde başta ABD olmak üzere batılı ülkeler, İran'ın nükleer programının ve uranyum zenginleştirme çabalarının nükleer silah elde etmeye yönelik olduğunu ileri sürmektedir. Son cumhurbaşkanlığı seçimlerinde muhafazakâr aday Ahmedinsecad'ın başa geçmesi ise İran'ın programı konusundaki endişelerin artmasına sebep olmuştur. Nitekim yeni Cumhurbaşkanı yaptığı açıklamalarda İran'ın nükleer teknoloji üretmeye devam edeceğini açıklamıştır. Bu

gelişme de muhafazakâr bir cumhurbaşkanı ile İran-Rusya ortaklığının nasıl gelişeceği sorusunu gündeme taşımaktadır

4.5.2.4 İran Rusya Ortaklığı'nın Geleceği

İran'ın Rusya ile olan ilişkileri günümüzde genel itibarıyla “güvenlik” perspektifinde gelişmekle birlikte son yıllarda farklı alanlarda da yakınlaşmaları mevcuttur. İran 2002 yılında Rus petrol şirketlerini Katar ile ortak olan Güney Pars doğal gaz bölgesine davet etmiş ve bu da Rusya'nın, İran'ın Güney Hazar bölgesindeki enerji sektörüne dahil olacağına işaretlerini vermiştir. Rusya ve Hindistan limanlarını İran yoluyla birleştirme projesi İran ve Rusya arasındaki bir diğer yakınlaşmadır. Ancak bu proje için yeni yollar ve yeni demir yollarının yapılması gerekmektedir ki bu da İran'ın finansal durumuna ve dolayısıyla da petrol fiyatlarına çok bağlıdır. Nitekim İran hükümeti yıllık gelirlerinin %80'ini petrol gelirlerinden sağlamaktadır. Dolayısıyla uluslararası finansal kuruluşların desteği olmadan Kuzey-Güney Koridorunun gerçekleşmesi çok muhtemel görülmemektedir. Dünyanın gelecekteki enerji kaynağı olarak değerlendirilen doğal gaz da gelecekte İran-Rusya ilişkilerinde önemli bir yere sahip olacak gibi gözükmemektedir. (Afrasiabi and Maleki; 2003, s: 261)

Rusya Federasyonu ile İran arasında ulaşım altyapısı konusunda da ortak çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Rusya için İran, Kuzey-Güney nakliye yolunun vazgeçilmez bir parçasıdır. Ayrıca Rusya, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) hattına karşılık, Burgaz-Dedeğaç güzergâhında 312 km yeni hat inşa ederek yılda 700 milyon değerinde 35 ila 50 milyon ton petrolü Yunanistan ile işbirliğinde pazarlamayı planlamaktadır. Rusya 2004 yılında Volga Deltasındaki Olya limanını demiryolu şebekesine bağlayarak, İran'a demiryolu vasıtasıyla nakledilen malzeme, araç, gereç miktarını miktarını %55 artırmıştır. Bununla birlikte Rusya 600 milyon dolarlık bir bütçeyle İran ile demiryolu bağlantısını üçe ya da dörde çıkarmayı da hedeflemektedir. Rusya ile İran arasında bir diğer önemli anlaşma ise “Zohreh” (Zühre) adındaki bir haberleşme uydusu inşasıdır. Rusya'nın Fransız Alcatel'in de içerisinde bulunduğu bir proje ile 15 yıl ömrü bulunan Zohreh uydusunu 30 ile 36 ay içerisinde (132 milyon dolarlık bütçe ile) tamamlaması beklenmektedir. İran makamları ise Zohreh projesinin tamamlanmasından sonra, “Zohreh 2” projesinin

gündeme alınacağını belirtmektedirler. Buradan hareketle, Rusya'nın İran ile uzay teknolojileri konusunda da işbirliği girişimleri içerisinde olduğu görülmektedir. Bu konuda İran Enformasyon ve İletişim Bakanı Ahmad Motamedi, ülkesinin Rusya ile uzay işbirliğine hazırlandığını ve buna bağlı olarak İran Uzay Araştırmaları Yüksek Konseyi'nin kurulup gerekli yasal düzenlemelerin yapıldığını belirtmiştir. Ayrıca Rus firması Gazprom temsilcileri İran Petrol Bakanı ile yaptıkları görüşme sonrasında iki ülke arasında enerji kaynakları konusunda işbirliği kararı aldıklarını açıklamışlardır. Taraflar yeni yer altı rezervlerinin tesbiti, işletilmesi ve nakli konularında da beraber çalışacaklarının altını çizmişlerdir. Bu yaklaşım ile Rusya'nın kendi boru hattı şebekesiyle uluslararası pazarlara İran ve Rusya tesirini arttırmayı ve dolayısıyla da Bakü-Ceyhan'ın etkinliğini sınırlandırmayı hedeflemektedir. Buna ek olarak, Rusya ile İran her ikisi içinde stratejik öneme sahip Tacikistan'da iki adet hidroelektrik enerji santrali inşası planlamaktadırlar. Söz konusu işbirliği projeleri İran'ı Orta Asya'da güçlendirme potansiyeline sahip olsa da, Türkiye ve ABD'ye karşı bir denge unsuru oluşturduğundan Rus siyasetler tarafından faydalı olarak değerlendirilmektedir. İran ise Orta Asya'da Rusya ile beraber işbirliği adı altında gerçekleştirdiği siyasetin bir "kutup" niteliğine bürünmesini hedeflemektedir. (Dünya Gündemi Gazetesi, 3-10 Temmuz 2005, s:14)

İran Nükleer anlamda bir Rus firması olan Rosenergoatom İran ile atom uzmanı yetiştirme programını başlatmıştır. Ayrıca Rusya'nın Buşehr'de inşa etmekte olduğu 1000 megawatt gücündeki nükleer reaktörün Ekim 2006 yılında hizmete açılması beklenmektedir. Bu kapsamda Rusya seksen ton nükleer yakıtı (hafif zenginleştirilmiş uranyum) Buşehr'e transfer etmektedir. İran 2021 yılında bu reaktörden 6000 megawattlık nükleer güç elde etmeyi hesaplamaktadır. Putin yapmış olduğu açıklamalar ile Rusya'nın İran'ın barışçıl nükleer güç elde etmesine herhangi bir itirazının bulunmadığını vurgulayarak bir anlamda ABD'ye gözdağı vermektedir. Tüm bu açıklamalar Rusya ile İran arasındaki işbirliğinin temel parametresinin gelecekte de nükleer enerji olarak süreceğini göstermektedir. Bu proje tamamlandığında dünyada ciddi yankılar uyandıracığı tahmin edilmektedir (Dünya Gündemi Gazetesi, 3-10 Temmuz 2005, s:14) Rusya uluslararası toplumun baskısına ve itirazına rağmen, İran'ın nükleer programını desteklemeyi sürdürmekte ve bunun barışçıl amaçlarla yapıldığını vurgulamaktadır. Fakat son cumhurbaşkanlığı seçimlerinde muhafazakârların kazandığı zafer İran'ın yeni yaklaşımlarının nasıl

olacağını belirsiz bir noktaya getirirken, Rusya ile Nükleer programını ne şekilde sürdüreceğinde Rusya'nın İran'daki gelişmelere yaklaşımı etkili olacak gibi gözükmektedir.

Sonuç itibariyle iki ülke buldukları bölgede çelişen çıkarlara rağmen ortak çıkarlar etrafında yakınlaşmalarını sürdürmektedirler. Rusya ve İran, Azerbaycan ve Gürcistan'ın ABD ve NATO ile yakınlaşan ilişkilerinde endişelenmekte, Türkmenistan'ın doğalgazını taşımak için Türkiye yoluyla bir Trans-Hazar doğalgaz projesi ortaya atılmasından rahatsız olmakta ve bölgede ABD'nin etkisinin genişlemesine karşı çıkmaktadırlar. Öte yandan, İran gibi Rusya'da Orta Asya ve Trans-Kafkasya bölgesinde ABD'nin çıkarlarına uygun yeniden yapılanmaların ortaya çıkmasından rahatsız olmuştur. Bunların bir sonucu olarak, bugün İran Ermenistan'a yakınlaşmakta ve Rusya ile olan ilişkilerini de sürdürerek Rusya, Ermenistan İran ittifakını destekler görünmektedir. Çin'in de son yıllarda Rusya ve İran'a göz kırpan yaklaşımları bölgede İran'ın istediği yönde bir kutbun oluşabileceğinin sinyallerini vermektedir. Nitekim 1 Temmuz 2005 yılında Çin ve Rusya devlet başkanları Moskova'da bir zirve toplantısı düzenleyerek, Orta Asya'da güvenliği artırmak ve iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri geliştirme kararı almışlardır. Bununla birlikte, Putin bölgesel işbirliği için geniş imkânlar bulunduğunu belirterek, Rusya ve Çin arasındaki askeri ilişkileri geliştirmeyi ve Savunma Bakanlıkları arasındaki işbirliğini artırmayı planladıklarını belirtmiştir. (Dünya Gündemi Gazetesi, 10–17 Temmuz 2005, s:5)

.Öte yandan Rusya-İran ilişkileri “Ortadoğu” kapsamında da farklı bir süreç doğru ilerlemektedir. Putin'in özellikle 2005 yılı Ortadoğu ziyaretleri ve açıklamaları, Rusya'nın Ortadoğu'ya yönelik siyasetinin değişme eğiliminde olduğunun altını çizmektedir. Nitekim Putin Mısır'dan başlayarak tüm Arap Ülkeler ile doğrudan temasa geçmeleri gerektiğini söyleyerek Arap ülkeleri ile komşu olduklarının altını çizmiştir. Putin bu ziyaretiyle Ortadoğu'da yeniden etkisi arttıracığının da sinyallerini vermektedir. Öte yandan Rusya'nın İsrail ziyaretinde İran ile “barışçıl” nükleer işbirliğini sürdüreceğini belirtmesi de oldukça önemli bir gelişmedir. (Al Ahram Weekly, Mayıs 2005) Bu ek olarak Putin Filistin'e askeri eğitim ve donanım sağlayacağını belirtmiştir. (Dünya Gündemi Gazetesi, 8 Mayıs 2005, s: 3) Dolayısıyla Rusya bölgede etkinliği arttırarak Arap ülkeleri ile ilişkilerini geliştirme

çabası içerisine girmiştir. Bu da ABD ve İsrail'in alacağı tutumu daha da önemli bir hale getirmektedir.

Ayrıca Şangay İşbirliği Örgütünün 5 Temmuz 2005 tarihinde Kazakistan'da gerçekleşen toplantısının sonuç bildirgesinde ABD'nin bölgedeki askeri varlığının kaldırması için bir tarih istenmiştir. Kremlin'in dış politika danışmanlarından Sergey Prihodko, bildirgenin bir ultimatolmadığını fakat ABD'nin bölgede ne kadar kalacağını bilmek istediklerini ifade etmiştir. (Ogan, 2005b, s:13) Dolayısıyla Rusya bölge ülkeleriyle ortak bir siyasi açılım içerisinde girmektedir. Bu gelişmelerden ciddi rahatsızlık duyacak olan ABD'nin sergileyeceği tutum da söz konusu ittifakların geleceğinde belirleyici bir rol oynayacaktır. İran'ın Cumhurbaşkanı Hatemi ile "gülümseyen" yüzünün bir anlamda tarihe karışması da ülke üzerindeki mevcut baskıların artacağını göstermektedir.

4.5.2.5. Çin

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Çin güvenlik politikalarını yeni uluslararası gelişmelere bağlı olarak yeniden gözden geçirmiştir. 1997 yılında gelişmeye başlayan yeni anlayışıyla Çin "karşılıklı güvenlik" düşüncesinden hareketle çok taraflı güvenlik diyaloglarını ve işbirliklerini desteklediğini ortaya koymuştur. Bu paralelde Çin 1996 yılında daha sonra "Şangay Beşlisi" (Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan) adını alacak girişimi gerçekleştirmiştir. Bu girişim çerçevesinde sınır bölgelerindeki askeri birliklerin azaltılması, ülkelerin askeri tatbikatlarında kısıtlamalara gidilmesi ve karşılıklı dostane askeri değişimler gibi alanlarda anlaşmalara varılmıştır. 2000 yılında Rusya Devlet Başkanı Putin Şangay Beşlisi'nin adının yeni üyelere açılması amacıyla "Şangay Forumu" olarak değiştirilmesini talep etmiştir. Özbekistan'ın da katılımıyla örgüt yeni bir kimliğe bürünmüştür. Dolayısıyla 2000'li yıllara gelindiğinde bu örgüt sınır problemlerini çözmek adına bir işbirliği platformundan; iktisadi ve siyasi alanlarda da yoğun işbirliğine doğru bir sürece girmiştir. 2002 yılında Kırgızistan ve Çin birlikte terörizm karşıtı bir askeri tatbikat gerçekleştirmişler ve bu da Çin'in askeri kuvvetlerinin yabancı bir ülkenin askeri kuvvetleriyle yaptığı ilk askeri ve sınırlar arası tatbikat olmuştur. Ayrıca 2003 yılındaki Moskova Zirvesi'nde de altı ülkenin

lideri Şangay İşbirliği Örgütü'nün (ŞİÖ) kurumsal yapılanmasını genişletme kararı almıştır. (Dongfend; 2003, s: 2)

Son olarak Şangay İşbirliği Örgütü 5 Temmuz 2005 tarihinde Kazakistan'da toplanmış ve bu toplantıya gözlemci statüsüyle Moğolistan katılmıştır. Öte yandan, Hindistan, İran, Pakistan bu toplantı sonucunda gözlemci statüsü kazanmıştır. Şangay İşbirliği Örgütü'nün bu toplantısında ABD'nin bölgedeki askeri varlığından duyulan endişenin dile getirilmesi sürpriz bir gelişme olmuştur. Teröre karşı işbirliği gündemiyle bir araya gelen üyeler, ABD önderliğindeki koalisyon güçlerinden Orta Asya'daki üslerini en yakın zamanda kaldırmalarını istemiştir. Zirvenin sonuç bildirgesinde koalisyon güçlerinin Afganistan'a istikrar getiren faaliyetlerinden övgüyle söz edilmiş, ancak devamında Afganistan'daki terörle mücadelede aktif askeri operasyonlar tamamlanırken, Şangay İşbirliği Örgütü üyesi olan ülkelerdeki geçici altyapının kullanımının ve askeri varlığın sona ermesi için tarih belirlenmesi talep edilmiştir. (Dünya Gündemi Gazetesi, 10–17 Temmuz 2005, s:13)

Özellikle 11 Eylül saldırılarının ardından Afganistan'a yapılan müdahaleyle birlikte, Özbekistan ve Kırgızistan'da açılan ABD üsleri ve bölgede İran dışındaki tüm diğer devletlerin hava sahalarını ABD'ye açmaları ABD'nin askeri nüfuzunu artırmıştır. Bununla birlikte, eski Sovyet coğrafyasında sivil devrimlerle Batı yanlısı liderlerin başa gelmeye başlaması Çin, Rusya ve İran gibi devletlerin tehdit algılamalarını güçlendirmiştir. Son dönemde Özbekistan'ın da ABD'yi kendi rejimine karşı tehdit olarak algılamaya başladığı görülmektedir. Özbekistan ABD ile kötüleşen ilişkilerini Çin ve Rusya ile telafi etmeye çalışmaktadır. Öncelikle Çin ile diyaloga geçen Özbekistan 5 Temmuz'da İslam Kerimov liderliğinde Putin ile ülkesine askeri ve teknik yardım sağlanmasını öngören bir askeri memorandum imzalamıştır. (Dünya Gündemi Gazetesi, 10–17 Temmuz 2005, s:13)

Çin bugün dünyada önemli bir ekonomik güç olma hedefiyle ekonomisini güçlendirmek, enerji ve stratejik açıdan önem verdiği Güneydoğu Asya bölgesindeki kazanımlarını elde tutmak, askeri ve ekonomik güce dayalı küresel bir güç olmayı hedeflemektedir. Çin'in bu büyük strateji planına göre ana hedefi, doğusu ve güneyi; yani Asya Pasifik bölgesidir. Bu ana hedefe ulaşabilmek için Çin'in, batıya açılan tek doğal kapısı Doğu Türkistan'daki hâkimiyetini sağlamlaştırmak, arka bahçesi olarak

değerlendirdiği Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve kuzeyden gelebilecek tehditlere karşı Rusya Federasyonu ile ve ayrıca Kafkasya ve Türkiye yolu ile Avrupa ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmektedir.

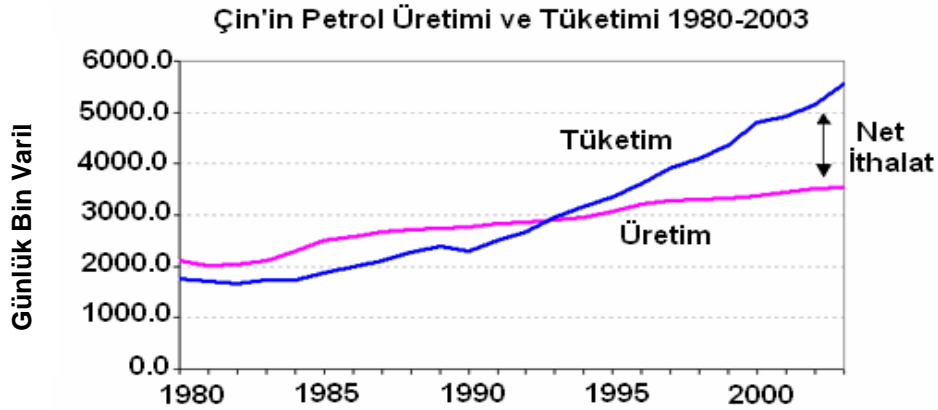
Harita 4.6: Çin Halk Cumhuriyeti Siyasi Haritası

Kaynak: CIA, The World Factbook

Çin, Avrasya bölgesi üzerinde talepleri ve hedefleri olan ülkelerle bölgesel bir güç olarak çatışmaya girmeden ekonomik gelişmesini tamamlamayı, enerji ihtiyacını karşılayacak projelere katılarak bölgedeki güçlerle birlikte hareket etmeyi sağlayacak ve iş birliğini geliştirecek bir anlayışa sahiptir. Çin'in ekonomisi 1980'lerden itibaren bir gelişim sürecine girmiş ve bugün dünyanın dördüncü büyük ekonomisi haline gelmiştir. Ayrıca 2004 yılında gerçekleşen toplam ithalat ve ihracat hacminin 1 trilyon 100 milyar Amerikan Dolarına ulaşmasıyla, dünyanın üçüncü büyük ticaret ülkesi haline gelmiştir. (Dünya Gündemi Gazetesi, 10–17 Temmuz 2005, s:13) Fakat Çin'in dünyaya en çok bağımlı olduğu konulardan birisi de enerji kaynaklarıdır. Çin dünya petrol rezervlerinin %2,3'üne, dünya doğalgaz rezervlerinin de %1'ine sahip olmakla birlikte, yıllık tüketimi dünya toplam tüketiminin %6'sından fazlasına tekabül etmektedir. Bugün toplam tüketiminin %30'unu ithal ettiği kaynaklarla karşılayan Çin'de bu rakamın 2020 yılına gelindiğinde %70'e çıkması beklenmektedir. Dolayısıyla son dönemde Hazar bölgesinde artan ABD varlığı Çin'i Enerji güvenliği noktasında rahatsız etmektedir. (Dongfend; 2003, s: 7)

Şekil 4.12: Çin Halk Cumhuriyeti'nin Enerji Üretimi ve Tüketimi

Kaynak: Iran Country Analysis Brief, 2004 (www.eia.doe.gov)

Çin ile İran arasında günümüzdeki yakın ilişkiler “ABD Karşıtlığı” çerçevesinde şekillense de çok daha eskilere dayanmaktadır. 1971 yılında İran’ın Çin Halk Cumhuriyeti’nin resmen tanınması ile ikili ilişkiler yoğunlaşmış ve Soğuk Savaş’ın bitimiyle ABD’nin süper güç olarak ortaya çıkışı buna sıcak bakmayan iki ülke olarak İran ve Çin’i beraber hareket etmeye yöneltmiştir. Günümüzde de halen ortak stratejik kaygılar bu iki ülkeyi aynı noktaya getirmektedir. Çin NATO’nun 2002 Prag Zirvesinin ardından Orta Asya’yı “bölge dışı” olarak algılamadığının altını çizmesi üzerine endişelenmiş ve bölgede 11 Eylül sonrası artan ABD askeri varlığından rahatsızlığını dile getirmiştir. (Blank; 2003, s: 66) Dolayısıyla İran ve Çin özellikle ABD karşıtı olmaları dolayısıyla bir araya gelmektedirler. Bunun yanından iki ülke 2000’li yıllarda enerji anlamında da imzaladıkları anlaşmalarla da gündeme gelmiştir. Nitekim Çin 2004 Mart ayında İran ile 25 yıllık bir dönemde 110 milyon ton sıvılaştırılmış doğalgaz anlaşmazı imzalamıştır. Ayrıca Çin İran’a füze ve füze teknolojisi de satmakta ve bu konuda da ABD’nin ciddi tepkisini çekmektedir. (Gundzik, 2005, s:1, www.atimes.com) Ayrıca iki ülke arasındaki iktisadi ilişkiler son yıllarda önemli miktarlarda gelişme göstermiş ve 2004 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi 7 milyar dolara ulaşmıştır. Bu ticaret hacminin yakın gelecekte yılda 10 milyar dolara ulaşması beklenmektedir. (Tahran Radyosu Haber Merkezi, 11 Nisan 2004)

İran açısından Çin BM'deki veto hakkı ve ABD ile olan problemlili ilişkileri dolayısıyla kritik bir ülke hüviyetindedir. Çin "konjonktürel" ortağı olarak gördüğü Rusya ile olan ilişkilerini geliştirirken bir diğer taraftan da son zamanlarda Kazakistan ile stratejik müttefiklik hakkında ortak bir bildirme imzalamıştır. Bu da Çin'in Orta Asya siyasetini çeşitlendirdiğinin sinyallerini vermektedir. (Dünya Gündemi Gazetesi, 10–17 Temmuz 2005, s:4)

İran'ın bölgede Hindistan ile stratejik yakınlaşma içerisinde olduğu da görülmektedir. Nitekim eski Cumhurbaşkanı Hatemi'nin 2003 yılında Hindistan ziyaretinde iki ülke enerji, ticaret gibi konularda işbirliği kararını içeren "Delhi Deklarasyonu'nu" yayınlamışlardır. Aynı yıl içerisinde İran ve Hint savaş gemileri ortak bir tatbikat düzenlemiş ve her iki ülke de birbirlerini "stratejik ortak" olarak nitelendirmiştir. İki ülke ekonomik anlamda- özellikle enerji sektöründe- işbirliği kararı almışlardır. İran'ın dünyanın en büyük doğalgaz ihracatçılarından, Hindistan'ın ise ithalatçılarından olması bu işbirliğinin önemini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Hindistan'da İran'ın Çin ve Rusya'dan sonra bölgede son dönemde yakınlaştığı ülke durumuna gelmiştir. (Roshandel; 2004, s: 16)

4.5.3. Avrupa Birliği ve İran

Orta Doğu ve Orta Asya coğrafyasında İran'ın bölgesel politikasına etki eden önemli aktörlerden biri de Avrupa Birliği (AB) devletleridir. AB devletleri ABD'nin karşı çıkmasına rağmen özellikle 1990'lardan sonra İran ile ticari ilişkilerini sürdürmüşlerdir. 1990'larda İran'ın nükleer programı ABD'nin temel endişesiyken, AB ülkeleri son yıllara kadar İran'ın nükleer politikalarına öncelik vermemişlerdir. Daha çok karşılıklı ticaret ve enerji mevzularına odaklanan ilişkiler "*İşlevsel Uzlaşma*" şeklinde tanımlanabilir ve ekonomik, siyasi ve diplomatik ihtiyaçların bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. AB'nin enerji bağımlılığı ve İran'ın ABD yaptırımları neticesinde kendisine alternatif pazarlar araması bunda etkili olmuştur. Ancak son dönemde AB, İran'ın nükleer programı hakkındaki endişelerini ortaya koymuş ve ABD gibi İran'ın nükleer politikaları konusunda hassas bir yaklaşım içerisine girmeye başlamıştır. Keza, Fransa Dışişleri Bakanı 2005 Temmuz ayında ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice ile görüşmesinde, İran'ın uranyum zenginleştirme

faaliyetlerini durdurmasının önemli olduğunu ve AB adına İran'ın nükleer faaliyetlerini sürdürmesinin kabul edilemez olduğunu belirtmiştir. (19 Temmuz 2005, www.ntvmsnbc.com) Dolayısıyla AB'nin İran'a yaklaşımlarını sertleştirme eğilimde olduğu görülmektedir.

4.5.3.1 ABD Ambargoları ve İran-AB Ekonomik İlişkileri

1980'li yıllarda temelleri atılan İran ve AB ilişkileri bugün de olduğu gibi AB'nin İran pazarı ve petrolüne olan ilgisi temelinde oluşmuş, ancak o dönemlerde AB'nin “*transatlantik bağlılığı*” yüzünden ABD ile paralel bir seyir izlemiştir. Ayrıca bu dönemde AB devrimci İran'ın bölgeyi istikrarsızlığa sürükleyerek, petrol ve pazar olarak çok ciddi bağlantılarının olduğu Körfez ülkelerini etkilemesinden endişe duymuştur. Dolayısıyla 1990'lara kadar İran ile AB arasında “*Soğuk Barış*” adını verebileceğimiz bir süreç yaşanmıştır. Bununla birlikte 1980'lerde İran'ın en büyük ticari ortağı Almanya olmuş ve bunu İngiltere izlemiştir. Fransa ise bunun tersine daha çok Irak ve diğer Arap devletleriyle yakın ilişkiler içinde olmuştur. Bununla birlikte 14 Şubat 1989 yılında Humeyni'nin fetvasıyla İngiliz yazar Selman Rüştü'nün ölümünün istenmesi İran ile İngiltere ilişkilerinin gerilmesine sebep olmuştur. İngiliz hükümetinin Selman Rüştü'yü suçlu bulmaması sonucu İran bu ülke ile olan diplomatik ilişkilerini kesmiştir. Diğer AB ülkeleri de Tahran'daki temsilcilerini geri çağırmıştır. Bütün bu gelişmeler sonucu ilişkilerde ciddi bir gerileme yaşanmışsa da, Humeyni'nin ölümü ve Rafsancani'nin seçimi ile birlikte ilişkiler eski seviyesine dönmüştür. Ancak Avrupa'nın İran ile olan ilişkilerinin ve çıkarlarının zarar görmesi konusundaki hassasiyeti büyükelçilerini çektikten bir ay sona geri döneceklerini açıklamasıyla ortaya konmuştur. (Moshaver; 2003, s:293)

Rafsancani ile İran'ın diplomatik ve ekonomik anlamda reform sürecine geçişi İran ve AB'yi karşılıklı işlevsel çıkarlar çerçevesinde yakınlaştırmıştır. İran ve Batı Avrupa birbirlerini keşfedilmeyi bekleyen potansiyeller olarak algılamışlardır. İran Avrupa Birliğini, ekonomik yapılanması için ihtiyaç duyduğu dış krediler ve yatırımlar için bir kaynak olarak görmüştür. Ayrıca devam eden ABD ambargoları karşısında Avrupa Birliği, İran için iyi bir ticaret ortağı olarak algılanmıştır. AB açısından değerlendirildiğinde İran stratejik olarak çok kritik bir alanda 60 milyon üzerinde nüfusla çok ciddi yatırım unsurlarını barındıran, petrol ve doğalgaz

kaynakları ile çok önemli bir ticaret ve yatırım fırsatı olarak algılanmıştır. Keza İnan Orta Doğu’da AB’nin rakipleri tarafından “*henüz ele geçmemiş*” tek temel pazar konumunda olmuştur. (Moshaver; 2003, s:293)

1990’ların ortasından itibaren İnan-Avrupa ilişkileri artan ticaret ve özellikle Almanya, Fransa, İngiltere ve İtalya arasında gelişen ilişkiler sonucu yeni bir döneme girmiştir. 1990 yılında İnan, İngiltere ile diplomatik ilişkilerini yeniden oluşturulmuştur. 1990’larda Transatlantik ilişkilerin yapısındaki ki farklılaşmalar ve Avrupa-ABD ilişkilerindeki artan uçurum da İnan politikalarında belirleyici olmuştur. Avrupa Birliği İnan ile yakın ticaret ilişkileri geliştirmeyi seçerken, ABD ambargo uygulamayı tercih etmiştir. Buna ilaveten de 1992 yılında Edinburg Bakanlar Toplantısında açıklanan ve “*kritik diyalog*” olarak bilinen, “*İnan’ı dışlama yerine karşılıklı ilişkiler geliştirerek bu ülkenin radikalleşmesinin engelleneceğini*” ortaya koymuşlardır.(Calabrese, 2004b, s: 1)

Pratikte ise bu yaklaşma özellikle ticaret ve ekonomik ilişkileri geliştirmede etkili olmuştur. Avrupa’nın İnan’daki ticari ve finansal projeleri bu dönemde gelişim göstermiştir. Fransa bu gelişen ilişkilerden en çok faydalanan ülke olmuştur. Fransız şirketi Total ile Temmuz 1995 yılında off-shore petrol ve gaz alanlarının gelişimi ile ilgili önemli bir anlaşmaya yapılmıştır. Buna ilaveten İnan ve Fransa, Fransız mallarının Orta Asya’ya taşınması konusunda hava, demiryolu, kara ve deniz yollarının gelişimini içeren bir anlaşma imzalamışlardır. Almanya’da petrol ithalatı ve ihracatı konusunda önemli bir ortak olmaya devam etmiştir. 1997 yılında Hatemi’nin Cumhurbaşkanı seçilmesiyle Rafsancani döneminde gelişmeye başlayan İnan-AB ilişkileri giderek genişlemiştir. Hatemi ile birlikte AB’nin kritik diyalogu “*ayrıntılı diyalog*” haline gelmiştir. Ayrıntılı Diyalog ile özellikle ticaret ve enerji gibi birçok alanda önemli kararlar alınmıştır. Bu çerçevede AB’nin İnan’a ithalatı 1999 ile 2000 yılları arasında ikiye katlanmıştır. (Moshaver; 2003, s:293) Dolayısıyla 2000’li yıllara gelindiğinde İnan açısından AB çok iyi bir ticaret ortağı olmuş ve İnan, ambargoların yarattığı olumsuz atmosferi AB ile ilişkileri çerçevesinde aşmayı hedeflemiştir.

4.5.3.2 AB'nin İran'a Yaklaşımında Değişen Parametreler

Avrupa Birliği'nin günümüzde İran'a yaklaşımını şekillendiren temel parametre İran'ın nükleer politikası haline gelmiştir. Ayrıca Avrupa Birliği genişleme süreci çerçevesinde Türkiye ile müzakere tarihi belirlemiştir ki Avrupa Birliği açısından değerlendirildiğinde bu yeni “genişleme” süreci AB'yi İran, Irak, Azerbaycan, Ermenistan gibi devletlerle komşu duruma getirecektir. Öte yandan, Fransa ve Hollanda'da yapılan referandumlarda AB Anayasasına “hayır” cevabının çıkması, ABD'yi gelecek genişlemeler konusunda daha temkinli bir yüze büründürmüştür.

Şüphesiz ki AB üyesi bir Türkiye'nin bölgedeki vizyonu değişecek ve AB'yi de “*yapay sorunları, etnik çatışmaları ve sürekli sürüklendiği istikrarsızlıkla eşine az rastlanır bir bölge*” olan Orta Doğu ile komşu haline getirecektir. Bununla birlikte Avrupa Birliği bu istikrarsızlığının yanında dünya enerji kaynaklarının büyük bölümünü bünyesinde bulunduran Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkaslar bölgesine “*karadan bağlantısını*” tamamlamış olacaktır. Bütün bu olumlu senaryoların ötesinde Avrupa Birliği son dönemdeki İran'ın nükleer silahlanma girişimleri karşısında ABD ile birlikte hareket etmekte ve bu durum İran'ı uluslararası güçler dengesinde “*yalnız*” bırakmaktadır.

AB'nin İran'a gelecekteki yaklaşımlarını şekillendireceği tahmin edilen bir diğer gelişme de İran'daki son Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve muhafazakârların zaferi olmuştur. AB gelişmeler konusundaki endişelerini dile getirirken, İran cephesi de AB'ye sabırlı olması ve yeni programı beklemesi gereği konusunda mesajlar vermektedir. AB'nin İran'ın nükleer programını barışçıl yollardan karşılıklı diyalog ile çözüme kavuşturulmaması durumunda BM Güvenlik Konseyi'nin gündemine taşıyacağına altını çizmesi de çok kritik bir gelişme olmuştur. Bir başka ifade ile ABD ile AB arasında yıllardır var olan İran politikalarındaki ayrım bir kavşak noktasına doğru ilerlemektedir. Burada AB'nin İran üzerindeki ticari ve ekonomik çıkarlarını nasıl yönlendireceği de bir diğer sorudur. Bütün bunların ötesinde her zaman İran'a yakın siyaset izleyen AB'nin söylemini sertleştirmesi İran'ın yalnızlığını daha da genişletecektir. Bu da büyük olasılıkla İran'ın Şangay İşbirliği Örgütü çerçevesindeki ilişkilerinin genişleyeceğinin sinyallerini vermektedir.

5. TÜRKİYE VE İRAN

Orta Doğu ve Orta Asya coğrafyasının kesişim bölgesinde yer alan İran'ın bölgesel politikalarında, kendi ile benzer jeopolitik özellikleri taşıyan ve bu coğrafyada söz sahibi olan Türkiye son derece büyük bir role sahiptir. Türkiye ve İran bölgede tarih boyunca birçok uygarlıklar kurmuş, güç ve çıkar ilişkileri içinde olmuş iki devlet olarak, Orta Doğu ve Orta Asya'nın geleceğine gerek jeopolitik gerekse siyasal politika açılımları ile yön verecek niteliktedirler. İran kendine özgü siyasal sistemi ve Şii nüfusuyla bölgede farklı bir çizgi ortaya koyarken, Türkiye bu geniş coğrafyada “*hem Avrupalı hem Asyalı*” olma ayrıcalığının yanında en uzun süreli demokrasiye sahip ülke özelliğiyle de ön plana çıkmaktadır. Buna ilaveten, bölgenin sömürgecilik tarihi olmayan tek ülkesi ve milletiyle bütünleştirdiği ulusçuluk anlayışıyla ve bağımsızlık kültürüyle de tek olma özelliğine sahiptir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923 tarihinde kurulmasından sonra dış politikası iki temel eksen etrafında şekillenmiştir. Bunlardan birincisi, Sovyetler Birliği'nin ideolojik ve bölgesel genişlemeciliği karşısında ulusun bağımsızlığının korunması ve güvenliğinin sağlanması, ikincisi ise ülkenin rejiminin muhafaza edilmesidir. Bu çerçevede 1990'lara kadar olan dönemde Türkiye'nin dış politikasını şekillendiren temel unsur Soğuk Savaş olmuş ve Türkiye güvenlik ekseninde NATO bloğuna katılmıştır. Bununla birlikte, 1991'de Sovyetlerin çökmesiyle Türkiye dış politika açılımlarında birçok farklı parametre ile karşı karşıya kalmıştır. O döneme kadar temel tehdit algılaması olan “*Sovyet yayılcılığı*” ortadan kalkmıştır. Soğuk Savaşın bitimi ve Sovyetlerin yıkılması ile Türkiye uluslararası alanda çok daha aktif bir güç haline gelmiştir. Türkiye bu yeni konjonktürde kültürel ve tarihsel değerlerini kullanarak Kafkaslar, Balkanlar, Orta Asya ve hatta Orta Doğu'daki etkisini genişletmesi için benzeri görülmedik bir ortamla karşı karşıya kalmıştır. (Karpat; 2003 s: 227)

Türkiye Orta Doğu'da 1991 Körfez krizinde anahtar ülke olmuş, Bosna ve Kosova krizleri ile Balkanlarda da önemini artırmış ve hepsinden öte Sovyetlerin yıkılmasıyla beraber Orta Asya bölgesinde bağımsız Türk devletlerinin ortaya çıkışı Türkiye'yi kültürel mirasıyla kritik bir konuma yerleştirmiştir. (Rubin, 2002 s:30)

Kuruluşundan itibaren, Türkiye Cumhuriyeti Mustafa Kemal Atatürk'ün "Yurtta Barış, Dünyada Barış" ilkesi doğrultusunda daima uluslararası barışı hedefleyen bir dış politika takip etmiştir. 150 yıldan fazla sürdürdüğü çağdaşlaşma hareketi doğrultusunda Türkiye, siyasal ve hukuksal sistemlerini çağdaş temeller üzerine oturmuş, kolektif anlamda güvenliğini sağlamak ve uluslararası toplumda modern bir devlet olarak yer almak için 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştur. Komşularıyla iyi ilişkiler geliştirme amacıyla 1934 yılında Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'dan oluşan Balkan Paktı ve 1937 yılında İran, Irak ve Afganistan'dan oluşan Sadabad Paktı'nın içinde yer almıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Birleşmiş Milletler'in (BM) kurucu üyesi olan Türkiye, 1949 yılında İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'ni kabul etmiş ve bunu, aynı yıl Avrupa Konseyi'ne üyelik izlemiştir. Savunma alanında da Batılı ülkeler ile birlikte hareket eden Türkiye, 1952 yılında NATO'ya üye olmuştur. Aynı zamanda 1960 yılında kurulan Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı'nın (OECD) faaliyetlerine başından beri aktif bir şekilde katılmıştır. 1963 yılında tam üyeliği hedef alan bir ortaklık anlaşmasıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) ortak üyesi haline gelmiştir. Böylece Türkiye başlıca uluslararası ve bölgesel siyasi, ekonomik ve savunma kuruluşlarına üye olarak Avrupa ve Batı dünyasıyla bütünleşmesini pekiştirmiştir. 1970'li yıllarda Türkiye'nin Sovyetler Birliği ve diğer Varşova Paktı ülkeleriyle gelişen ilişkileri, uluslararası "yumuşama" sürecine katkıda bulunmuştur. 1980'li yılların başından itibaren İslam ülkeleri ile, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra da, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Karadeniz bölgesindeki diğer ülkeler ile ilişkilerini güçlendirmiştir. Günümüzde demokratik kurumları, serbest piyasa ekonomisi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve temel özgürlüklere saygısıyla Türkiye bulunduğu coğrafyada tek ülke konumundadır. (www.tcberlinbe.de)

İran ise bölgede Türkiye'den daha farklı bir görüntü sergilemektedir. İslam Devrimi İran'ı bulunduğu coğrafyada İslami ideolojisiyle farklı bir yüze bürünmüş ve ABD baskılarıyla dünyadan dışlanmış bir Orta Doğu ülkesi konumuna getirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti bir devrim olarak kabul edilirse, bunu İran Devriminden ayıran çok önemli nitelikleri vardır. Birincisi, Türkiye'de ulusçuluk anlayışı yabancı güçlerin dayatmalarıyla gelişmemiştir. İran'da ise böyle bir anlayıştan söz edilemez. İkinci olarak, gerek iç gerek dış politikada sürekli bir sorumluluk duygusu mevcuttur.

Türk Devlet Felsefesi yabancılara taviz vermeyen ve başka uluslara, düşüncelere “*bağnazca*” politika uygulamayan bir anlayış üzerine oturtulmuştur. Buna karşın, bağımsızlık tarihi kısa olan, sömürgeciliği yaşamış ve etkilerini günümüzde de iç dinamiklerinde hissedilen İran’da bu sorumluluk duygusunun varlığından bahsetmek güçtür. (Sander, 2003, s:88)

Bütün bu farklılıklar çerçevesinde Türkiye ve İran köklü tarihleriyle bölgenin önemli iki ülkesidir. Dünyanın kalbi olarak nitelendirilen Orta Asya ve Orta Doğu’nun kesişiminde konumlanmış bu iki ülke siyasi sistemleri, jeopolitik tercihleri, stratejik ittifakları ve bölgesel girişimleriyle geçmişte olduğu gibi gelecekte de belirleyici roller oynayacaklardır.

5.1. Tarihsel Süreçte Türk-İran İlişkileri

Türkler ile İranlılar arasında ilk ilişkilerin kurulması çok eski zamanlara dayanmaktadır. Bugünkü “*İran*” sözcüğünün kökü olarak kabul edilen “*Ari*”, “*Aryan*”, “*Ariya*” ve “*Aryani*” kelimeleri eski Ari kavimlerine dayanır ve İran “*Arya ülkesi*” anlamına gelmektedir. Ana vatanlarının neresi olduğu tartışma konusu olmakla beraber, kuzeyden geldiklerine inanılmaktadır. Ariler günümüzdeki İran yaylasına M.Ö 2000–1500 yıllarında gelmişlerdir. Araştırmacılar M.Ö 2000 yıllarında Hint Avrupalı olarak kabul edilen Medler ve Persler’in Kuzey İran’daki yüksek arazileri ele geçirdiklerini kabul etmektedirler. (Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1994, s: 4)

Horasan’dan Orhun nehrine kadar uzanan ve o zamanlar adına “*Turan*” denilen Türk ülkesi ile İran ülkesi komşu oldukları için, Türkler ile İranlılar tarihin ilk devirlerinden itibaren sürekli birbirleriyle mücadele etmişlerdir. Bu mücadeleler “*İran-Turan*” harpleri olarak bilinir ve çoğunlukla da Türklerin zaferiyle sonuçlanmıştır. Bu zaferler sonucu 6. yüzyıldan itibaren birçok Türk kabileleri İran’ın doğu kesimlerinde varlıklarını hissettirmişlerdir. (Saray, 1999, s:17)

İlk Türk-İran münasebetleri M.Ö IV. yüzyılda Asya’da ilk Türk devleti olarak kurulan Büyük Hun İmparatorluğu döneminden başlamaktadır. Büyük Hun

İmparatorluğu iki yüzyıl sonra parçalanmış ve yerine Kuzey ve Güney Hun Devletleri kurulmuştur. Bu devletlerin de ortadan kalkmasıyla birlikte, Türklerin büyük bir kısmı Çin'e yakın bölgelerden ayrılarak Orta ve Ön Asya'ya doğru gelmişlerdir. Bu devirlerde İran'da, Medler ve Perslerden sonra kurulan Sasani Devleti bulunuyordu. Hunların, İran etki alanındaki keşif faaliyetlerinde bulunmaları Sasanileri oldukça telaşlandırmış ve 100 yıla yakın süren bu mücadeleler İranlıların Türklerin üstünlüğünü kabul etmeleri ve vergi vermek mecburiyetinde kalmalarıyla sonuçlanmıştır (M.S 448). İranlılar Batıda Bizans'la olan mücadelelerinde de başarısız olmuştur. Bu dönemde Sasanilerin durumundan istifade eden İslam orduları kısa zamanda İran'ı ele geçirmeye ve bu ülkede İslamiyeti yaymada başarılı olmuşlardır. (Saray, 1999, s:20)

Hz. Ömer zamanında İran'a giren İslam orduları, 641 Nihavend savaşı sonrasında bütün İran'ı fethetmiştir. Böylece kökü Medlere ve Perslere dayanan Sasani kültürü yerini yeni bir kültüre İslam'a bırakmıştır. İslam'ı zorla kabul etmiş olan İranlılar İslam kültürünü kolay benimseyememişlerdir. Bu nedenle de her zaman memnuniyetsiz bir İslam ülkesi olmuşlardır. İran'ın fethinden sonra İslam orduları Orta Asya'da Ceyhun nehrine kadar varmış ve Türklerle karşılaşmışlardı. Ziyad ibn-i Salih kumandasındaki İslam orduları ile Batı bölgesi genel valisi idaresindeki Çin ordusu Temmuz 751'de Talas Nehri boylarında karşı karşıya gelmişlerdir. Bu iki ordu arasındaki savaş Türklerin Müslümanlar yanında yer alması üzerine Çinlilerin mağlubiyeti ile sonuçlanmıştır. Bu dönemde Türkler İslamiyeti tanımışlar ve böylece Türklerin İslamiyet'e geçişi başlamıştır. (Saray, 1999, s:23)

Müslüman Arap Orduları ile İslamiyet'i kabul eden İranlılar, Abbasilerden sonra, 10. yüzyılın sonlarında Gazneli Müslüman Türk Devleti'nin idaresine geçmiştir. İran'daki Gazneli Türk hâkimiyeti, 1040'dan itibaren Selçuklu Devleti'ni kuran Oğuz Türklerinin eline geçmiştir. Bu tarihten sonra Türkler bu topraklardan daha da ilerleyerek açık denizlere açılma fırsatını ellerine geçirmişlerdir. Selçuklular zamanında Türkler İran'ı yalnızca idare etmekle kalmamış, aynı zamanda kitleler halinde bu ülkeye gelip yerleşmişlerdir. Bu yerleşmeden sonra İran yarı yarıya Türk nüfusuna sahip bir bölge haline gelmiştir. Bu dönemde İslamiyet İran'a iyice yerleşmiştir. Bununla beraber, 13. yüzyıldaki Moğol istilası döneminde Türklerin ve İslam'ın hem maddi hem de manevi anlamda büyük yara aldığı söylenebilir. Bütün

bu tahribatın haricinde Moğolların Şiiliği koruması, bu mezhebin hayat bulmasının önünü açmıştır. Bu dönemde İran'da Moğol egemenliği genişlemiş ve 1258'de İlhanlılar Devleti kurulmuştur. 1369'da Timur'un ortaya çıkışından sonraki dönemde 1453'te İran topraklarında Karakoyunlular ve Akkoyunlular Devletleri kurulmuştur. (Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1994, s:25)

5.1.1. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk-İran İlişkileri ve Şiilik

16. yüzyıl Osmanlı ve İran (Safevi) ilişkilerinin genel karakteristiğini sürekli savaşlar ve sınır anlaşmazlıkları oluşturmuştur. Osmanlı Devleti özellikle Şah İsmail zamanında ortaya çıkan Safevi Hanedanlığı'nın siyasi varlığını Şiiliği yayma girişimleri dolayısıyla tanımak istememiştir. (Kılıç, 2001, s:11) Osmanlı Devleti 1299'da kurulmasıyla birlikte doğu sınırında birinci tehlike olarak Timur belirmiş, ikinci tehlike de Akkoyunlu Devleti olmuştur. Şah İsmail'in kurduğu Şii Safevi devleti ise üçüncü tehlike olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, Akkoyunlu devletiyle Osmanlı münasebetleri büyük önem arz etmektedir. Osmanlı padişahları bu Türkmen devletiyle ilişkilerini dostluk çizgisinde sürdürmüşlerdir. Ancak İran'da kurulan gerek Akkoyunlu gerekse Karakoyunlu devletleri, Şii düşüncede iyice militanlaştıkları için Osmanlıya karşı Hıristiyan devletlerle ittifak kurmaktan çekinmemişlerdir. Keza, 1473'de Akkoyunlu devletinin Venedikliler ile anlaşması sonucu dönemin padişahı Fatih Sultan Mehmet Otlukbeli Savaşı ile Akkoyunlu devletini ağır bir yenilgiye uğratmış, ancak tamamen ortadan kaldırmamıştır. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun İran'la ilk ilişkileri Otlukbeli (1473) muharebesine bağlanabilir. 1502 yılında kurulan daha tutucu Şii, Safevi Devleti ise Orta Doğu'daki siyasi dengeleri bozmuş ve Sünni Osmanlı Devletinin güvenliğine bir tehdit unsuru haline gelmiştir. (Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1994, s: 28) Özellikle Şah İsmail'in Anadolu ve Türkmenistan topraklarındaki Şii propagandası Osmanlı devletinde bir tehdit unsuru olarak algılanmış ve buna bağlı olarak 1514'te Yavuz Sultan Selim Çaldıran Zaferi ile Şah İsmail'i ağır bir yenilgiye uğratmış ve Şii propagandalarının önüne geçmiştir. (Saray; 1999, s: 35)

1800'lerden başlayarak Osmanlı-İran ilişkileri tarihinde benzerine az rastlanır bir şekilde gelişim göstermiştir. Özellikle Napolyon'un Rusya'yı güneyden kuşatma

girişimi İran ve Türkiye'nin ortak düşman Rusya karşısında ortak çıkarlar ve işbirliği ortamı çerçevesinde ikili ilişkileri yakınlaştırmıştır. Ancak, 1812 Osmanlı-Rus Bükreş anlaşması sonucu Osmanlı-İran ilişkilerinde başlayan gerileme dönemi, 1821-23 sınır anlaşmazlıkları sonucu çatışma noktasına kadar çıkmıştır. 1823 yılında iki ülke arasında bu savaş durumuna son veren bir anlaşma imzalanmıştır. (Çamurcu, 2000, s:91) Öte yandan İran her zaman için düşmanlarla ittifak yapabilecek, potansiyel bir tehdit olarak değerlendirilmiştir. Bunu Fuat Paşa: *“Sürekli bir istikrarsızlık içinde olan ve Şii fanatizminin yuvası olan İran hükümeti her zaman bizim düşmanlarımızla anlaşma yapan ilk devlet olmuştur”* (Aktarlı, 1978, s:5) şeklinde açıklamıştır. İkili ilişkilerde önemli problemlerden biri de sınır problemidir. Osmanlı-İran sınırının her iki tarafındaki Kürt Aşiretlerinin sınır tanımaz tavırları, özellikle 1800'lü yıllarda iki ülkeyi bu aşiretlerin desteğini sağlamak adına mücadeleye itmıştır. 1823 barış anlaşmasını takiben bu problem çözülmüştür. Stratejik anlamda İran, Osmanlı İmparatorluğu'nun düşmanlarıyla ittifak yapma potansiyeline sahip bir ülke olarak değerlendirilse de, İran'daki siyasi ve dini elit kesim Tanzimat döneminde ortaya konulmaya çalışılan reformları kendileri içinde bir model olarak benimsemiş yanlısı bir yaklaşım sergilemişlerdir. Buna bağlı olarak İran ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler yumuşama eğiliminde olmuştur. Öte yandan, Şah İsmail'in İran'ı Şiileştirme siyaseti ekseninde başlayan Sünni-Şii mücadelesi ikili ilişkilerdeki temel çatışma noktasını teşkil etmiştir. (Çetinkaya; 2003, s:118)

İran ve Türkler arasında Sünni-Şii çatışması ekseninde şekillenmiş ikili ilişkiler ilk kez I. Dünya Savaşı sonrasında değişikliğe uğramıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti İngiltere ve Rusya ile mücadelesinde Kafkaslara ve Afganistan'a ulaşmak için İran topraklarını kullanmayı amaçlamıştır. Türk-İran ilişkilerinde Osmanlı Devleti'nin sona ermesi ve İran'da Pehlevi Hanedanının başa geçmesiyle birlikte yeni bir dönem başlamıştır. 1921'de Rıza Şah'ın ihtilali ile başlayan bu yeni dönemde ulus-devlet, modernlik gibi kavramların ön plana çıkmasıyla birlikte, İran ve Türkiye birbirlerinin ortak birtakım açılımlarının farkına varmıştır. Bu dönemde yavaş fakat sürekli devam edecek olan yakınlaşmanın ilk adımları atılmıştır. Kurtuluş Savaşı esnasında her iki ülke birbirlerine diplomatlar aracılığı ile dostluk mesajları göndermişlerdir. (Çetinkaya, 2003, s:123) O dönemde iki ülkenin de dış politikasının temel parametreleri, dış güçlerin toprak taleplerine karşı durmak, uluslararası işbirliğini desteklemek ve ayrımcı hareketleri engellemek yönünde şekillenmiştir.

(Efeğil and Stone, 2003 s:56) İran, Rıza Şah liderliğinde Türkiye ve tüm komşularıyla iyi ilişkiler kurma perspektifinde dış politikasını oluşturmuştur. (Hunter, 1990b, s:133)

Bu dönemdeki Türkiye'nin esas düşüncesi İran'ın Rusya ve İngiltere tarafından işgali ve farklı etnik unsurlara sahip bu ülkenin bölünmesi korkusu olmuştur. Öte yandan Ankara İran'ı geçen yüzyılda Türkiye'nin düşmanlarıyla ittifak kurmuş bir ülke olarak dikkatli bir şekilde izleme gereği duymuştur. İran'ın da Ankara Hükümetini resmen tanımasıyla gelişen ikili ilişkiler 1921 yılında Sovyetlerin girişimiyle Türkiye, Sovyetler, Afganistan ve İran arasında imzalanan ikili anlaşmalar Türkiye-İran ilişkileri üzerinde olumlu birtakım etkiler bıraksa da kalıcı bir etkisinin olmadığı yakın bir gelecekte oraya çıkmıştır. (Çetinkaya, 2003, s:124) I. Dünya Savaşı'ndan çıkmış bir ülke olan Türkiye kendini yeniden oluşturma çabasında iken, İran Türkiye'nin uluslararası arenadaki bu zor durumundan, Paris Barış Konferansı ve takiben Sevr anlaşması sonucunda Türkiye'den toprak taleplerinde bulunarak faydalanmaya çalışmıştır. İran'ın bu girişimi iki ülke arasındaki olumlu atmosferin zedelenmesine ve bir süre sonra eski problemlerin tekrar su yüzüne çıkmasına sebebiyet vermiştir. (Çetinkaya, 2003, s:124)

5.1.2. Türkiye Cumhuriyeti ve İran'da Pehlevi Hanedanlığı Dönemi

I. Dünya Savaşı sonrası yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Atatürk'ün modernleşme politikası çerçevesinde tüm komşularıyla iyi ilişkiler kurma yoluna gitmiştir. (Fuller, 1991, s:192) Bu dönemde Türk-İran sınırındaki bazı uyuşmazlıklar yaşanmış ve bu 1925'te gerçekleşen Doğu İsyanı'nın bastırılmasından sonra da devam etmiştir. Nihayetinde 22 Nisan 1926 yılında Tahran'da bu sınır meselelerine bir son vermek ve iki ülke arasındaki karşılıklı ilişkileri geliştirmek amacıyla bir Güvenlik ve Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. (Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1994, s: 58)

Genel itibariyle, 1925'ten sonra Türk-İran ilişkilerindeki ana sorun Kürt Milliyetçiliği ve Doğu Anadolu'daki Kürt isyanlarıdır. Türkiye, İran'ın Kürt ve Ermeni milliyetçiliği hareketlerine gösterdiği tolerans konusunda endişeliyken,

İran'da, İran Azerbaycan'ına karşı Türkiye'nin yaklaşımına şüpheyile bakmaktaydı. Bu dönemde gerilimi azaltmak için iki ülke birçok sınır ve güvenlik anlaşmaları imzalamış, ancak bunlar yeterli olmamıştır. Fakat, 1934'te Şah'ın Türkiye'ye ziyareti ile ilişkiler gelişim sürecine girmiştir.(Çetinkaya, 2003, s:124)

Türkiye bu dönemde Balkan Paketi'nin kurulmasına öncülük etmiştir. Doğulu devletlerle de aynı ilişkiyi kurma girişiminde bulunduğu zaman Türkiye'nin en ciddi işbirliği yaptığı ülke İran olmuştur. Türkiye'yi doğulu devletlerle bir pakt çerçevesi içerisinde ilişkiler kurmaya sevk eden olay İtalya'nın Milletler Cemiyeti sistemine ihlal ederek Habeşistan'a karşı giriştiği mücadele olmuştur. Buna mukabil Türkiye, İran ve Irak 2 Ekim 1935'te Cenevre'de üçlü bir anlaşma imzalamışlardır. Buna daha sonra Afganistan'da dâhil olmuştur. Temelleri Cenevre'de atılan bu anlaşma daha sonra Sadabad Paketi'nin gerçekleşmesi için bir temel oluşturmuştur. Türkiye, İran, Afganistan ve Irak arasında 8 Temmuz 1937'de imzalanan Sadabad Paketi bu dört devlet arasında içişlerine müdahaleyi yasaklayan, sınırların dokunulmazlığını, uluslararası anlaşmazlık olursa aralarında karşılıklı görüşmeyi öngören bir belge niteliğindedir. Pakta karşı o dönemde yabancı ülkelerin aldıkları tepkilerde oldukça ilgi çekicidir. Yabancı gazeteler bu paketi “*Yeni Doğu Paketi*” olarak nitelemiş ve önemini vurgulamışlardır. Atatürk o dönemde bu paktın sadece bu dört devletle sınırlı kalmamasını arzu etmiştir. (Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1994, s:62)

İkinci Dünya Savaşının başlaması ile birlikte Türkiye ve İran arasındaki ikili ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. Her iki ülkede bölgesel ve uluslararası anlamda kendi problemleri üzerine yoğunlaşmıştır. Savaşın bitimiyle birlikteyse 1990'lara kadar sürecek olan ABD ile Sovyetler Birliği arasında Soğuk Savaş başlamış ve bu tarihten sonra iki devletin birbirlerine olan yaklaşımları ve jeopolitik öncelikleri Soğuk Savaş güvenlik blokları ekseninde şekillenmiştir.

5.1.3. Soğuk Savaş, ABD ve Türk-İran İlişkileri

Soğuk Savaş döneminde her ülkede Sovyet tehdidi yüzünden güvenliklerini sağlamak adına Batı yanlısı politikalar izlemişlerdir. Soğuk Savaşın ilk yıllarındaki Sovyet tehdidi nedeniyle yakınlaşma atmosferine rağmen bu iki ülkenin siyasi, ekonomik ve askeri ilişkilerini geliştirmesi uzun yıllar almıştır. İki ülke arasında o dönemde bu kadar ortak tehdit anlayışı olsa da bu ikili ekonomik ilişkilerin çok yoğun gelişmesini sağlayamamıştır. (Gündoğan; 2003, s:5) Güvenlik anlamında Batıya sırtını dayayan Türkiye, İran ile herhangi bir askeri ya da güvenlik işbirliğine girmemiştir. Ankara İran'ın siyasi ve askeri anlamda zayıf bir ülke olduğunun bilincinde olarak, böyle bir işbirliğine gitmeyi çıkarına uygun bulmamıştır. Hatta 1949 yılında Rıza Şah Türkiye'ye bir savunma işbirliği anlaşması teklif etmiş ve Türkiye bu teklifi "*Sovyetler NATO hakkında bize yeterince şüpheli yaklaşmaktadır Türkiye ve İran arasında gerçekleşecek olan herhangi bir birliktelik Moskova'ya daha çok kızdırır. Ayrıca ABD'nin bulunmadığı bir anlaşma pek de sağlam olmaz*" (Çetinkaya; 2003, s:126) diyerek reddetmiştir.

İran'ın da içinde bulunduğu bir savunma anlaşması ancak 1950'lerin ortasında "*Amerikan ulusal stratejisinin değişmesini*" takiben ortaya çıkmıştır. Burada yine ikili ilişkilerin ABD önderliğinde oluşturulmuş "*savunma*" anlayışı çerçevesinde geliştiği görülmüştür. İki ülke arasındaki siyasi yakınlaşma ilk dönemlerde daha çok sembolik konularda olmuştur. İran'da gelişen milliyetçilik hareketleri ve komünist parti'nin etkileri 1940'larda ilişkilerin gelişiminin önündeki en önemli etkenler olmuştur. İran'daki Fars milliyetçileri Türkiye'yi batı emperyalizminin bir maşası olarak değerlendirmişlerdir. Türkiye kendi açısından, 1951 Musaddık Başbakanlığına sebep olan gelişmeler karşısında oldukça endişelenmiş ve İran'ın iç ve dış politikasından rahatsız olmuştur. İki ülke arasında dostane ilişkiler ancak 1953 yazında Mussaddık'ın düşmesinden sonra tekrar başlamıştır. Türkiye bir NATO üyesi olarak, İran için çok önemli bir ülke halini almıştır. (Çetinkaya; 2003, s:138)

Soğuk Savaş döneminde ABD Ortadoğu'da Sovyet tehdidine karşı bölge ülkelerinin katılımıyla bir güvenlik paktı oluşturmak istemiştir. İngiltere de

Türkiye'nin böyle bir Ortadoğu güvenlik teşkilatının temelini oluşturacağını düşündüğünden NATO içerisinde yer almaması için büyük çaba harcamıştır. Ankara'nın Ortadoğu'da oluşturulacak bir güvenlik teşkilatı içinde yer alacağı konusunda güvence vermesi üzerine de NATO üyeliğini desteklemiştir. Bu istikamette, 24 Şubat 1955'te Irak'la yapılan önce İngiltere ardından da Pakistan ve İran'ın katılımıyla Bağdat Paktı oluşturulmuştur. İran için Bağdat Paktı, Batı'ya açılmak ve Sovyet tehdidine karşı durmak için bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. İran ilk defa bu pakt ile askeri açıdan da güçlü bir güvenlik yapılanması içinde yerini almıştır. Öte yandan, Bağdat Paktı'nın kurulmasından sonraki uluslararası gelişmeler Batının bundan pek kazançlı çıkmadığını ortaya koymuştur. Nitekim askeri açıdan değerlendirildiğinde pakt önemli bir savunma gücü yaratma kapasitesinde olamamıştır. Bağdat Paktına katılan devletler Paktı Ortadoğu'nun savunulmasını sağlayacak bir örgüt olarak değil de, kendilerine “*Amerikan yardımını*” sağlayacak bir araç olarak algılamışlardır. Bağdat Paktı her ne kadar ABD yöneticileri tarafından düşünülüp tasarlanmış bir pakt özelliği taşısa da, ABD bu pakta katılmamayı tercih etmiştir. Irak dışında diğer Arap ülkeleri bu paktın içinde yer almayı reddetmişlerdir. (Çamurcu, 2000, s:98)

Türkiye Batı içerisinde NATO aracılığıyla varlığını kuvvetlendirdiği için, bu pakta askeri açıdan kayda değer bir katkısı olmamıştır. Nitekim Türkiye'yi bu paktın içerisine iten gelişme, NATO'ya alınacağı sırada özellikle İngiltere'nin ısrarıyla olmuştur. Bağdat Paktı Türkiye'nin yalnızca Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini biraz daha bozmakla kalmamış, aynı zamanda Irak dışında kalan Arap Devletleri ile olan ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir. Irak 1958 devrimi üzerine Bağdat Paktı'ndan ayrılınca geriye kalan dört devlet CENTO (Central Treaty Organization) adı altında 1979 yılına dek birliklerini sürdürmüşlerdir. CENTO'nun üç bölge ülkesi Türkiye, İran ve Pakistan arasındaki ekonomik ve kültürel işbirliğini geliştirmek için 1964 yılında Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (Regional Cooperation for Development-RCD) adlı bir örgütü kurulmuştur. Ancak tüm çabalara rağmen örgüt yeterince gelişme gösterememiş ve 1984 yılı sonlarında İran'ın girişimi ile örgütü canlandırmak üzere RCD Konseyi 29 Ocak 1985'te Tahran'da yeni bir karar metni imzalayarak örgütün adını Ekonomik İşbirliği Örgütü (Economic Cooperation Organization- (ECO) olarak değiştirmiş ve geniş çaplı örgütsel revizyonlar yapılmıştır. (Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1994, s:70)

1969 yılında kendinden önceki anlaşmalara nazaran çok daha kapsamlı ve çok yönlü bir örgüt olarak İslam Konferansı Örgütü kurulmuştur. İslam Konferansı örgütü adından da anlaşılacağı üzere İslam ülkeleri arasında ekonomik, askeri, kültürel ve siyasal kapsamlı bir işbirliğini gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. 1979 İslam Devrimine kadar Türkiye ve İran İslam Konferansı Örgütünün içinde yakın ilişkilerde bulunmuşlar, ancak devrim sonrası dönemde örgüt içerisinde iki ülke birbiriyle çatışmış ve karşı karşıya gelmişlerdir.(Çamurcu; 2000, s:98) 1960'ların ikinci yarısında ve 1970'lerin başında ikili ilişkiler birkaç konu yüzünden gerginleşmiştir. Şah'ın CENTO'dan memnuniyetsizliği, Türk kamuoyundaki İran diktatörlük rejimine karşı olan eleştiriler, Şah'ın Irak Kürtlere destek politikası ilişkilerin gerilemesine neden olmuştur. Ayrıca o dönemde Türk-İrak ilişkilerinin hızlı bir şekilde gelişmeye başlaması, Türk-İran ilişkilerinin gerilemesine sebebiyet vermiştir. (Çetinkaya;1998, s:140)

5.1.4. İslam Devrimi Sonrası Türk-İran İlişkilerinin Yeni Parametreleri

1979 İran İslam Devrimi'nden sonra Türk-İran ilişkileri İran'daki bu ideolojik değişime rağmen hem çatışma hem de işbirliği anlamında süregelen gelişimini devam ettirmiştir. Türkiye İslam Devrimi sonrası bu yeni rejimi hemen tanıdığını açıklamıştır. Devrim ile Amerikan konsoloslğunun ele geçirilmesini takiben uygulanan ABD ambargosu esnasında Türkiye İran'ı kınamış; öte yandan, ABD'nin İncirliği kullanma taleplerini o dönemdeki 1974-78 Kıbrıs olayları sonrası Amerikan silah ambargosu nedeniyle reddetmiştir. (Bornovalı, 1996, s: 90) Türkiye İran'a yönelik ambargonun ekonomik çıkarlar açısından zararlı olacağı gerekçesiyle ilk yıllarda bu ambargoda yer almamıştır. İran ekonomisi devrim sonrası dönemde uzun dönem düşük üretim ve yüksek işsizlik sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. İran ekonomisini geliştirmek için yabancı kredilere ve dış kaynaklara yönelmiştir. Bunlarla İran ekonomisinin diğer sektörlerini de harekete geçirmeyi hedeflemiştir. Dış yardım konularına ek olarak yabancı şirketlerin yatırımlarını teşvik etmiştir.

İran İslam Devrimi sonrası dönem de ikili ilişkiler sınır problemleri ve azınlıklar gibi geçmişten gelen problemler üzerinde şekillenmiştir. Türkiye İran'ın

devrim sonrası bir iç savaşa sürüklenip bölünmesinden endişe etmiştir. İran'daki İslam Devrimi Türkiye'deki etnik ve ayrımcı hareketlerin baş göstermesiyle eşzamanlı gerçekleşmiştir. İki ülkeyi yöneten rejimlerin birbirinin tam zıttı ve anti tezi olmasından dolayı karşı karşıya gelmeleri kaçınılmaz olmuştur.

Türkiye ile İran arasındaki tarihsel rekabete ilave olarak, Türkiye ortak sınırların bulunması ve halkının Müslüman olması nedeniyle devrimden etkilenen ülkelerden birisi olmuştur. Türkiye'nin İran'la ortak sınırının olması ve devrim esnasında uygulanan baskı ve sindirme harekâtı sonucu kaçan yaklaşık bir milyon İranlı Türkiye'ye sığınmıştır. İran İslam Cumhuriyeti bu dönemde Türkiye'de görevli elçilik mensupları ve ülkeye sızdırdığı yandaşları vasıtasıyla devrim ihracı faaliyetlerinde bulunmuştur. (Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1994, s:74) Ancak bütün bunlara rağmen Türkiye İran'ın bölge politikalarında prestijini kapasitesini ve gücünü kaybetmesinin dengeleri Türkiye lehine çevireceğini düşünerek pragmatik bir anlayışla bu yeni döneme olumlu yaklaşmıştır. Bir başka deyişle, yine devrimin yarattığı olumsuz şartlara rağmen ikili ilişkiler jeopolitik ve jeostratejik faktörler tarafından şekillenmiştir. (Çetinkaya; 2003, s: 142)

5.1.5. Soğuk Savaş Sonrası Dönem Türk-İran İlişkileri

1991 yılında Sovyetlerin yıkımı ile başlayan süreç tarihte bir dönüm noktasını oluşturmuştur. Hazar bölgesi Sovyetler gibi büyük bir gücün ortadan kalkmasıyla ve Soğuk Savaşın yarattığı iki kutuplu düzenin sona ermesiyle birlikte bir güç boşluğuna düşmüştür. Türkiye bu yeni dönemde yeni bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleriyle ekonomik ve diplomatik anlamda ilişkiler kurmayı hedeflemiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde önemli bir güç boşluğunun olduğu Orta Asya'da, Türkiye ve İran ortak çıkarlar etrafında çatışmayla sonuçlanmadan güç mücadelesine girişmişlerdir. Bu dönemde Türkiye kendi dış politikasını çizmiş ve yeni kurulan devletlere "*Türkiye Modelini*" ortaya koyan ABD'nin de desteğini alarak bölgede etkinliğini artırmıştır. (Barkey; 1989, s:18)

İran ise ABD ve Türkiye'ye karşı Rusya'ya yakınlaşmış ve dış politikasını bölgede oluşan güç boşluğunu Türkiye ya da ABD tarafından doldurulmasını

engelleme yönünde şekillenmiştir. Türkiye’de temel problem İran’ın yayılmacı politikaları iken, İran Türkiye’yi büyük şeytan Amerika tarafından yönlendirilen bir ülke olarak görmüştür. Bu yaklaşımlar iki ülkenin birbirlerine bakış açılarını şekillendirmiştir. 1990 sonrası dönemde Türkiye’nin karşı karşıya kaldığı güvenlik tehditlerinden biri olan PKK’ya İran desteği, Türk-İran ilişkileri olumsuz etkilemiştir. 1995’te imzalanan Rus-İran ekonomik ve askeri işbirliği İran’ın nükleer bir kapasiteye sahip olmayı isteyebileceği hakkında kaygıları ortaya koymuştur. 1993 Özal’ın ölümüyle başlayan süreçte Türkiye, 1994 Tansu Çiller ve 1996 Süleyman Demirel’in İsrail ziyaretleri, 1996’da askeri işbirliği anlaşmasının imzalanmasına kadar varmış ve Türkiye ile İsrail arasında ticaret önemli derecede artmıştır. 1997’de Erbakan hükümetinin düşmesiyle Mesut Yılmaz başbakan olmuş ve İran’a yaklaşımda yine güvensizlik ortamında işbirliği arzusu devam etmiştir. Buna paralel olarak İsmail Cem “*bölge odaklı bir dış politika*” çerçevesinde Ortadoğu komşularıyla ve İran ile ikili temaslar başlatmıştır. Aynı yılda İran eski Cumhurbaşkanı Hatemi’nin çoğunluğu sağlayarak kazandığı seçim zaferi Türkiye’de İran dış siyasetini daha ılımlı bir hale getirebileceği ümitlerini beraberinde getirmiştir. Ancak 1997 İslam Konferansı Örgütü’nün Tahran zirvesinde İranlı ve Arap temsilcilerin Türkiye’yi Kuzey Irak’taki operasyonlar ve İsrail ile işbirliği nedeniyle kınama çabaları büyük bir sürpriz olmuştur. İran ile Türkiye arasında düzelmeye eğiliminde olan ilişkiler 1998 öğrenci olaylarında muhafazakarların Türkiye’yi sorumlu tutmalarıyla gerilese de, Türk dışişlerinin pragmatik yaklaşımı çerçevesinde Ocak 2000 ziyaretinde “*rejimler ayrı ama gönüller bir*” sözüyle bu gerilemenin önüne geçmeyi başarmıştır. (Dağı; 2002, s: 119)

5.2. 2000’li yıllarda Türk-İran İlişkileri ve Son Gelişmeler

2000–2001 yılları arası dönemde Türk-İran ilişkileri genel olarak Hazar Denizi, Azerbaycan ve Kürt problemi ekseninde şekillenmiştir. 11 Eylül sonrası ABD’nin “önleyici savaş” doktrinini harekete geçirmesi ve Tahran için en kötüsü Rusya’nın da bu yakınlaşma içine girmesi Amerika’nın terörizmle savaşında İran’ın iyice dışlanmasına sebep olmuştur. (Olson, 2004, s: 130)

2002–2003 yılında Dışişleri Bakanı Gül'ün Tahran ziyaretinde son Körfez Savaşı ve savaşın bölgeye getireceği olumsuzluklar tartışılmış, İran Türkiye'nin bölgeye asker göndermesine karşı çıktığını açıkça belirtmiştir. Bunun yanında, İran Dışişleri Bakanı Harazi, Türkiye ve İran'ın Kuzey Irak'ta ortak çıkarları olduğunu vurgulamıştır. Yine bu dönemde İran, Türkiye'ye PKK'yı terörist bir örgüt olarak tanıması karşılığında enerji alanında işbirliği önermiş, Türkiye ise bu iki konu arasında bağlantı kurmanın doğru olmadığını iddia etmiştir. Ticaret anlamında da hükümetler seviyesinde ve işadamları arasında gelişmeler yaşanmasına rağmen, doğalgaz fiyatları üzerindeki anlaşmazlık iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişiminde engel teşkil etmiştir. Sonuç olarak, Kafkasya ve Orta Asya'nın zengin doğal kaynakları 21. yüzyılın üzerinde en çok konuşulan ve pazarlık yapılan yeryüzü ve yeraltı kaynakları olmuştur ve olmaya da devam edecek gibi görünmektedir. İran ve Türkiye bu bölgelerde anahtar ve köprü durumundadırlar. Bu rezervlerin dünyanın hem doğu hem de batı pazarına ulaştırılması için hem Akdeniz'e hem de Hint Okyanusuna taşınması gerekmektedir. Bunun için Türkiye ve İran çok büyük öneme sahiptirler. (Olson, 2004, s: 159)

Türk-İran ilişkilerini 2003 ve 2004 yıllarında genel itibarla rejim değişikliği, Orta Asya ve Kafkasya'da çatışan çıkarlar, ABD ve İsrail'le ilişkiler, önce Kuzey Irak'ın ve daha sonra da Irak'ın tamamının gelecek yapılanması ile ilgili kaygılar belirlemiştir. Ancak son birkaç yıldır, özellikle ABD'nin Irak'a müdahalesi sonrası, Irak'ta güçlenen Kürt Grupların devlet kurma tehlikesinin Suriye ile birlikte İran'ı da etkilemesi, ABD'nin bölgede oluşturmaya çalıştığı baskı, İran'ın Türkiye ile ilgili politikasında değişiklik yapması sonucunda İran Türkiye ile ilişkilerini çok yönlü olarak geliştirme çabası içine girmiştir. (Olson; 2004, s: 165)

İkili ilişkiler 2004 yılında yeni bir sürece girmiştir. İran-Türkiye 18. karma ekonomik komisyonunun geçen Temmuz ayında toplanmasıyla birlikte Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Tahran ziyareti, ikili ilişkiler için önemli bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Nitekim İran'la Türkiye'nin 2003 yılındaki ticaret hacmi %91 oranında artarak 2,4 milyar dolara ulaşmıştır. 17 Şubat 2004 tarihinde Tahran'da yapılan D-8 zirvesi kulislerinde bir araya gelen İran ve Türkiye Cumhurbaşkanı ikili ilişkilerin artması yönünde olumlu sinyaller vermişlerdir. Ayrıca Türk şirketlerin İran'da yatırımları ve doğal gaz alımı anlaşmaları etkili

unsurlar olarak öne çıkmaya başlamıştır. Ancak Turkcell'in girişimiyle son zamanlarda ortaya çıkan gelişmeler olumlu bir görüntü sergilese de İran'ın bu girişime birçok engel çıkarması da ikili ticari ilişkilerin henüz istenen seviyeye gelmediğinin bir işareti olarak değerlendirilebilir.

Tablo 5.1: Türkiye'nin İran'a İhracat Rakamları (Sektörel)

İRAN'A İHRACATIMIZIN SEKTÖREL DAĞILIMI (Dolar)			
	2000	2001	2002
1- TARIMSAL ÜRÜNLER	49.776.923	49.997.371	21.382.255
i-Gıda Maddeleri	30.944.771	31.710.785	18.988.524
(0) Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri	28.636.308	30.506.424	9.859.411
(04) Hububat ve mamulleri	1.058.255	134.288	245.124
(05) Meyva, sebze ve mamulleri	1.516.675	289.850	253.357
(06) Tabii bal, şeker ve mamulleri	16.944.720	21.638.893	156.038
(08) Hayvan yemleri	--	825	--
(01, 02, 03, 07, 08, 09) Diğer Gıda Maddeleri	9.116.658	8.442.568	9.204.892
(1) İçkiler, tütün ve mamulleri	30	675.347	8.932.336
(11) Alkollü ve alkolsüz içkiler	--	6.062	--
(12) Tütün ve mamulleri	30	669.285	8.932.336
(4) Hayvansal ve bitkisel yağlar ve mumlar	2.279.986	529.014	176.777
(22) Yağlı tohumlar ve meyvalar	28.447	--	--
ii-Tarimsal Ham maddeler	18.832.152	18.286.586	2.413.731
(23) Tabii, sentetik ve rejenera kauçuk	114.848	42.139	111.105
(24) Tabii mantar ve yuvarlak ağaçlar	85.167	3.489	95.537
(25) Odun hamuru ve kağıt doküntüleri	191.722	--	--
(26) Dokumaya elverişli lifler ve doküntüleri	18.414.935	18.218.701	2.182.960
(29) Bitkisel ve hayvansal diğer ham maddeler	25.480	22.257	24.129
2- MADENCİLİK ÜRÜNLERİ	7.285.596	9.669.090	10.148.363
i- (27, 28) Maden cevherleri ve doküntüleri	1.170.762	2.770.084	1.123.689
ii- Mineral yakıtlar ve mineral yağlar (3)	102.019	88.607	152.034
(32) Kömür	58.257	--	--
(33) Petrol ve ürünleri	43.762	88.607	152.034
iii- Demir dışı metaller (68)	6.012.815	6.810.399	8.872.640
3- SANAYİ	178.722.278	300.864.429	288.180.517
i-Demir ve çelik (67)	30.808.424	40.658.927	19.200.309
ii-Kimyasallar	31.336.247	31.642.864	38.675.159
(57, 58) Plastikler	14.993.515	11.271.983	12.655.890
(54) Eczacılık ürünleri	7.252	96.284	1.476.945
(51, 52, 53, 55, 56, 59) Diğer kimyasallar	16.335.480	20.274.597	24.542.324
iii-Diğer yarı mamuller	21.981.360	36.939.595	47.298.094
(61) Hazırlanmış deriler, postlar ve mamulleri	--	--	15.611
(62) Kauçuk mamulleri	1.843.917	5.000.405	5.308.272
(63) Mantar ve ağaç mamulleri	2.790.560	7.666.578	12.886.934
(64) Kağıt-karton ve kağıt, karton esaslı mamuller	5.548.015	10.816.619	12.440.317
(66) Metal dışı mineral mamuller	7.361.900	7.984.661	8.663.849
(661) Alçı, çimento vb. inşaat malzemeleri	23.107	31.274	117.220
(664, 665) Cam ve cam eşya	6.432.131	5.999.645	6.546.145
(66-(661+664+665)) Diğerleri	906.662	1.953.742	2.200.484
(69) Metal eşya	4.436.968	5.471.332	7.783.111
iv- Makinalar ve ulaşım araçları	40.274.719	138.497.115	117.163.259
(781, 782, 783, 784, 7132, 7783) Otomotiv sanayi ürünleri	16.453.422	19.342.554	21.781.579
(75, 76, 776) Büro makinaları ve haberleşme cihazları	332.194	1.371.022	3.125.672
Diğer makina ve ulaşım araçları	23.489.103	117.783.539	92.256.008
(71-713) Enerji üreten makina	767.506	12.252.497	7.170.837
(72, 73, 74) Diğer elektriksiz makinalar	14.166.345	14.841.852	21.810.046
(79, 785, 786, 7131, 7133, 7138, 7139) Diğer ulaşım araçları	3.668.901	82.852.368	46.198.103
(77-(776+7783)) Elektrikli makina ve cihazlar	4.886.351	7.836.822	17.077.022
v- Dokumacılık ürünleri (65)	39.107.004	47.241.902	37.189.613
vi- Hazır giyim (84)	11.360.815	238.306	1.129.589
(848.1, 848.3) Deri ve kürkten giyim	2.812.820	1.995	3.252
(84-(848.1, 848.3)) Diğer giyim eşyası	8.547.995	236.311	1.126.337
vii - Diğer tüketim malları (81, 82, 83, 85, 87, 88, 89 (-891))	3.853.709	5.645.720	7.504.494
(81) Sıhhi tesisat, ısıtma ve aydınlatma malzemeleri	33.843	130.418	74.262
(82) Mobilyalar	73.896	910.816	1.437.062
(83) Seyahat eşyası	141	88.723	11.353
(85) Ayakkabı	73.133	25.405	200.220
(87) Mesleki, bilimsel ölçü ve kontrol cihazları	759.541	500.006	1.323.630
(88, 89(-891)) Diğer tüketim malları	2.913.155	3.990.352	4.457.967
4- DİĞER ÜRÜNLER (9+891)		4.882	
GENEL TOPLAM	235.784.797	360.535.772	299.691.135

Kaynak: DTM

Kaynak: TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Resmi Web Sitesi (www.dtm.gov.tr)

Bununla birlikte Tahran için Türkiye ekonomik anlamda petrolünü ve doğal gazını satmak için büyük doğal gaz ve petrol talebiyle en uygun pazar konumundadır.

BOTAŞ'a göre Türkiye'nin 2020 yılında yıllık doğal gaz talebi 78–80 metre küp olacaktır. Dolayısıyla 2020 yılına kadar Türkiye enerji açığını kapatmak için yeni gaz anlaşmaları imzalamak zorundadır. (www.botas.gov.tr) Bir alternatif olarak çok büyük doğal gaz ve petrol rezervleri ile İran Türkiye'ye kaynaklarını Türkmenistan-İran-Türkiye-Avrupa boru hattının yapımını ile ulaştırabilir. Türkiye açısından bakıldığında İran pazarı petrol dışındaki sektörlerde-özellikle sanayi ürünlerinde-yatırım yapmak için iyi bir pazardır. Bu anlamda da iki ülkenin özel sektörü ikili ekonomik ilişkileri geliştirdiğinde bunun Türkiye ve İran arasındaki diplomatik ilişkilerin gelişimine katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Türkiye-İran ilişkilerinde özellikle 1979 İslam Devrimi döneminden itibaren temel çatışma eksenlerinden birisi hiç kuşkusuz Türkiye ile İsrail arasındaki yakın ilişkiler olmuştur. Özellikle 1990'ların ikinci yarısında stratejik ve askeri ortaklık seviyesine ulaşan bu ilişkiler İran ile Türkiye'nin iyice uzaklaşması sonucunu doğurmuştur. İki ülkenin stratejik beraberliği, İran, Suriye ve Irak'ı stratejik açıdan düşmanca davranışlarını değiştirmeleri için bir baskı ve “kışkırtıcı” unsur oluşturmak adına gelişim göstermiştir. Ancak özellikle 2000'li yıllarla başlayan süreçte bu tablonun ciddi bir değişime girdiği gözlenmektedir. İsrail ile Türkiye ilişkilerinde yaşanan durağanlık, Türkiye'nin son dönemlerde İran, Suriye gibi ülkelerle olan ilişkilerinin gelişmesinde bir etken olmuştur.

Irak'ta Saddam rejiminin değişmesi sonrası ABD'nin Kürtlere destek politikaları, İran ve Türkiye tarafından tedirginlikle karşılanmaktadır. Hem Türkiye hem de İran'la sınır komşusu olan ABD'nin politikaları, İran ve Türkiye'yi bölgede yeni siyasi, ekonomik ve güvenlik ittifakları arayışlarına itme eğilimindedir. Özellikle Suriye ile Türkiye arasında tarihinde benzerine rastlanmamış gelişmeler 2004 ve 2005 yıllarının ilk dönemlerine damgasını vurmuştur. Bu bağlamda İran ile gözle görülür bir iyileşme olsa da Suriye'nin Türkiye'ye olan yaklaşımı çok daha sıcak olmuştur. Burada İran ile Türkiye arasında 2000'li yıllarda ortaya çıkan Kürt sorunu, ABD müdahalesi gibi ortak problemlerin yanında yüzyıllardır devam eden, devlet, kimlik, bölgesel çıkar çatışmalarının etkisini tamamen kaybetmediği gerçeği önemli bir rol oynamaktadır. Ancak ABD tarafından gün geçtikçe dışlanan İran'ın Türkiye yoluyla sağlayacağı ticari ilişkiler, İran'ın Türkiye üzerinden Avrupa'ya enerji açılımı gibi bir takım gelişmeler, iki ülke ilişkilerini geliştirebilecek

potansiyeldedir. Ancak ikili ilişkilerde ABD faktörünün hala önemli bir rol oynadığının altını çizmek gerekmektedir. Nitekim Türkiye-ABD ilişkileri durağan bir dönemin içerisine girmiş olsa da bu ilişkilerinin geleceği Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler üzerinde önemli bir etkiye sahip olacaktır. Yine aynı şekilde İran'ın ABD ile olan ilişkileri de Türk İran ilişkilerinde belirleyici olacak gibi görünmektedir.

2005 yılında Ankara'dan yola çıkıp İran'a uğrayarak Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine uğrayacak olan ve Türk mallarını sergileyen İpek Yolu treni Türkiye'nin ticaret alanında İran ve Orta Asya'ya verdiği önemi göstermesi açısından önemli bir gelişme olmuştur. Bir başka deyişe, Türkiye ABD ve AB gibi Batı odaklı politikalarının yanında, bu İpek yolu hattı ile ticari anlamda Doğu'ya açılmayı hedeflediğini ve bu anlamda İran'a verdiği önemi sergilemektedir. (Dünya Gündemi Gazetesi, 8 Mayıs 2005, s:11)

Tablo 5.2: Türkiye-İran Dış Ticaret Dengeleri

DIŞ TİCARET

TÜRKİYE-İRAN DIŞ TİCARETİ (BİN DOLAR)					
YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE	İHR/İTH
1980	84,821	802,503	887,324	-717,682	% 10
1985	1,078,852	1,264,655	2,343,507	-185,803	% 85
1990	495,483	492,400	987,883	3,083	% 101
1991	486,903	90,538	577,441	396,365	% 540
1992	455,211	364,883	820,094	90,328	%125
1993	289,571	667,027	956,598	-377,456	% 43
1994	249,784	692,409	942,193	-442,625	% 39
1995	268,434	689,476	957,910	-421,042	% 39
1996	297,521	806,334	1,103,855	-508,813	% 37
1997	307,008	646,402	953,410	-339,394	% 48
1998	194,697	433,026	627,723	-238,329	% 45
1999	157,815	635,928	793,743	-478,113	% 25
2000	235,784	815,730	1,051,514	-579,946	% 29
2001	360,536	839,800	1,200,336	-479,264	%43

Kaynak :DİE

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü (www.die.gov.tr)

Öte yandan, İran'ın 2005 yılı başı itibariyle uluslararası dışlanmışlığı artma eğilimindedir. İran son döneme kadar ABD ile ilişkileri kötü ama buna karşılık uluslar arası toplumun geri kalanı ve özellikle Avrupa Birliği ülkeleri ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası organizasyonlar ile iyi ilişkiler yürüten bir devlet imajına sahipti. Ancak özellikle Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu ile zenginleştirilmiş uranyum ve nükleer enerji programı ile ilgili sürtüşmeleri İran'ın uluslararası

imajının değişmeye başladığını ortaya koymaktadır. İran'a karşı bir ABD-AB yakınlaşması da artık öngörüden çıkarak bir gerçek haline dönüşmeye başlamıştır. Bu noktada Türk-İran ilişkilerin sadece ABD eksenli bir açıda kalmayıp ileride belki de AB'nin de dahil olmasıyla daha da karmaşık bir şekle bürünebilecektir.

2005 yılı başında ortaya çıkan gelişmeler ortaya koymuştur ki gelecek günler ya da aylar iki ülkenin yer aldığı bu büyük coğrafya açısından ciddi sorunları da beraberinde getirecektir. Önce Gürcistan takiben Ukrayna ve Lübnan'da meydana gelen devrimleri son günlerde Kırgızistan'daki sarı devrim izlemiştir. Dolayısıyla Avrasya'nın tamamının ciddi bir "Ortadoğululaşma" gerçeği ile karşı karşıya olduğu düşünülmektedir. Güvenlik sorunları, muhalefet ve halk ayaklanmaları, düşük gelir, yüksek işsizlik gibi problemler bölge üzerine çökmüş durumdadır. İşte bu noktada gerek bölgesel ve gerekse uluslararası anlamda güvenlik problemleri Türkiye'yi de çok zor bir durumda bırakacak gibi görünmektedir.

Son Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde muhafazakâr aday Ahmedinnecad'ın başa geçmesine rağmen, İran İçişleri Bakanı Abdulvahid Musavi Lari, PKK konusunda Türkiye'yle işbirliğine gidebileceklerini söylemiştir. Abdulvahid Musavi Lari İran'da bir PKK kampı ya da oluşumunun olmadığını ve bunu tamamen engellediklerinin belirtmiştir. Kuzey Irak'taki Kürt federasyon ve PKK ilişkisini de desteklediğini vurgulayan Bakan, Türkiye'ye PKK konusunda yardıma hazır olduklarının altını çizmiştir. Bunu da komşu ülkedeki istikrarsızlığın kendi ülkesine de yansıtacağı için tercih etmediğini vurgulamıştır. (www.ntvmsnbc.com, 18 Temmuz 2005). Bu gibi söylemler de Türkiye ile İran arasında güvenlik ekseninde de yakınlaşmaların gerçekleşebileceğini göstermektedir.

Öte yandan, Türkiye ve İran'ın gelecekte güçlerini ne yönde kullanacakları kimlerle ittifak kuracak ya da mevcut ittifaklarını geliştirecekleri ve birbirleri ile aralarındaki farklılıkları nasıl yönlendirecekleri sadece bu iki ülke için değil bölgeye ilgisi olan diğer ülkeler içinde son derece büyük öneme sahiptir. Kanaatimizce Türk-İran ilişkilerini tarih boyunca iki ana eğilim çerçevesinde izlediği seyir gelecekte de devam edecek gibi gözükmektedir. Bunlardan birisi Sadabad Paktı, Bağdat Paktı, CENTO, İslam Konferansı gibi organizasyonlar çerçevesinde ve ekonomik anlamda gerçekleşen işbirliği eğilimidir. Diğer eğilim ise Osmanlı'dan günümüze dek süren

azınlıklar ve ideolojik anlaşmazlıklardır. İran ve Türkiye yüzyıllar boyunca birbirlerini “*korkutucu birer model*” olarak algılasalar da tarihin birçok döneminde bölgesel ve ülkesel çıkarlarını ideolojik önceliklerinin önüne alarak özellikle ekonomik anlamda realist ve pragmatist politikalar izlemesini bilmişlerdir. Ve gelecekte de ikili ilişkiler bu ideolojik çatışmalar ve ekonomik işbirliği çerçevesinde şekillenmeye devam edecek gibi gözükmemektedir.

Jeopolitik açıdan incelendiğinde Türkiye ve İran’ın konumları itibariyle birbirlerine güvenmeleri ve işbirliği yapmaları için bir çok sebepleri vardır. Kuzey Irak, Orta Asya ve Kafkaslar ortak çıkarlarının olduğu bölgelerdir. Ayrıca ekonomik olarak da iki ülkenin de bölgede çıkarları vardır. İran ve Türkiye için özellikle sahip oldukları jeopolitik avantaj eksiksiz bir halde değildir. İran için Batıya giden yollar Türkiye’den geçtiği için coğrafyasının avantajını tam olarak kullanamamaktadır. Ayrıca Türkiye’de Orta Asya ile bağlantısını İran üzerinden sağlamakta ve enerji talebi için İran ile olan yollara ihtiyaç duymaktadır. Ancak bu ekonomik fırsatlar iki ülkenin seçtikleri stratejik müttefikleri ve ideolojik zıtlıkları sonucu yakın gelecekte olası projeksiyonlar olarak görülmemektedir. İran ile enerji işbirliği, güvenlik işbirliği, Irak’ın kuzeyindeki Kürtler’in talepleri, Irak’ın geleceği, Kafkaslar ve Rusya konuları ile İslam dünyası bağlamındaki ilişkiler gelecekte ikili ilişkilerin temel parametrelerini oluşturacaktır.

Sadece bölge devletlerinin değil yüzyıllardan beri dünya üzerinde süper güç olma emeliyle hareket eden her devletin ilgi odağı olan bu coğrafyada Türkiye ve İran’ın gelecekteki ikili ilişkilerini, bölge dışı güçlerin yakın gelecekte izleyecekleri stratejiler de önemli oranda etkileyecektir. Burada özellikle Türkiye açısından değerlendirildiğinde yüzyıllarca bu topraklarda sadece yaşamamış aynı zamanda bu coğrafyayı yönetmiş bir ülke olarak Ortadoğu’nun en önemli ülkelerinden olan İran’a sırtını dönmeyerek, bölgesel gelişmeler karşısında duyarlı hareket ederek kendi stratejilerini belirlemesi de ulusal çıkarları açısından çok büyük önem taşıyacaktır. İran bünyesinde barındırdığı Türk nüfusu ile de Türkiye için çok önemli bir ülkedir.

Bugün Irak savaşı sonrası İran’ın nükleer çalışmaları nedeniyle muhtemel bir İran müdahalesi gündeme gelmiştir. Hatırlanacağı üzere Irak müdahalesinde de aynı şekilde böyle bir “*ihtimalden*” bahsedilmesi sürecin başlangıcı olmuş ve sonuçta Irak

Savaşı patlak vermiştir. Ancak muhtemel bir İran müdahalesinin etkilerinin çok daha karmaşık ve büyük çaplı olacağı da açıktır. İran'daki bir savaş ABD için Irak savaşından sonra kolay olmayacaktır. Dahası böyle bir istikrarsızlık tüm bölgeyi bir kaosa sürükleyecektir. Böyle bir senaryo da Türkiye'yi çok büyük bir tehlike ile karşı karşıya bırakacaktır. Son Irak müdahalesinde Türk-Amerikan ilişkilerinde yaşanan sürtüşmeler daha sıcaklığını korurken Türkiye'nin tekrar böyle bir tercihin içine itilmesi Türkiye için karşılaşılabilecek en olumsuz senaryolardan birisi olarak değerlendirilmektedir. Ekonomisindeki kısmen de olsa istikrarı ile bir toparlanma sürecindeki Türkiye, gerek AB üyelik süreci ve gerekse Orta Doğu'daki ilişkileri konusunda böyle bir istikrarsızlığı hiç de tercih etmemektedir.

6. SONUÇ

Ortadoğu ve Orta Asya coğrafyalarının kesişim noktasında konumlanmış İran, “İslam Cumhuriyeti” adı altında yaşattığı kendine özgü siyasi sistemi, Ortadoğu’da Arap olmayan siyasi kimliği, Şii nüfusu, çoklu etnik yapısı ve nükleer kapasitesiyle bölge ve dünya dengelerini etkileyebilecek bir devlet olduğunu tarihi boyunca kanıtlamıştır. 1990 sonrası yeniden şekillenen dünya düzeninde pragmatist bölgesel politikasıyla kendine devletlerarası sistemde bir yer edinme çabasında olan İran, bu anlamda da büyük oranda Ortadoğu merkezli siyasetini Orta Asya eksenine çevirmiştir. Çok taraflı işbirlikleri, karşılıklı ticari ilişkiler çerçevesinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile yakınlaşma yoluna gitmiş ve bu anlamda da ABD’nin uyguladığı yaptırımları siyasi ve ekonomik dezavantajlarından kurtulmayı hedeflemiştir.

11 Eylül sonrası yeniden şekillenen dünya düzeninde Soğuk Savaş sonrası çok taraflı ekonomik işbirlikleri, “demokratik barış” söylemleri ve liberal kurumsallaşma hareketleri yeni bir döneme girmektedir. Bu yeni ortam bazı siyasi yorumcular tarafından “küreselleşmenin sonu” şeklinde yorumlanırken, bir taraftan da Batı’nın küreselleşmesi ile anti-küresel hareketlerin küreselleşmesi şeklinde yeni bir kutuplaşmanın ortaya çıktığını iddia eden görüşlerde ortaya atılmaktadır. Dolayısıyla dünya liberal devletlerin sponsorluğunda yeniden devlet-merkezli ve güç merkezli bir dünyaya doğru ilerlemektedir. Ne şekilde tanımlanırsa tanımlansın ABD’nin “terörizmle savaşı” ekseninde başlayan bu yeni gidişat, İran’ın bir hedef ülke olarak belirlenmesi neticesini doğurmuştur. Bu da 1990 sonrası dönemde İran’ın “pragmatizm” ya da dış politikasının “ekonomikleşmesi” şeklinde tanımlanan bölgesel politikasının daha “güvenlik merkezli” bir yöne doğru ilerlemesine sebep olmaktadır. Ekonomik İşbirliği Örgütü gibi ekonomik tabanlı örgütlere İran’ın bir “güvenlik” kimliği yükleme çabaları ve Şangay İşbirliği Örgütü gibi güvenlik oluşumlarında yer alma siyaseti de bu eğilimin bir göstergesidir.

1990 sonrası ortaya çıkan ve özellikle 11 Eylül sonrası dönemde artan bir başka eğilimde etnik-milliyetçilik hareketlerinde gözlemlenen artıştır. Özellikle Ortadoğu gibi kırılğan bir coğrafyada çok-uluslu yapısıyla bu gelişmeler de İran’ın temel endişesi haline gelmiştir. Öte yandan Ortadoğu’da ortaya çıkan Şiilerin

yönetimde üst kademelerinde yer aldığı demokratik bir Irak'ta, İran'ın kendi içinde problemlili siyasi rejimini sorgulayan sistem karşıtı güçlere bir karşı hareket gücü verme potansiyelindedir. Ancak Şiiilerin güçlenmesi aynı zamanda İran'ın bölgedeki rolünün de artması anlamına da gelebilecektir. Dolayısıyla 11 Eylül sonrası dönemde bir yandan İran'ın bölgesel "sıkışmışlığı" artmış, diğer yandan ise bölgede Şii kimliğiyle etkinliğini artırma fırsatı doğmuştur.

Son Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin muhafazakâr aday Mahmud Ahmedinecad'ın zaferi ile sonuçlanması da, İran'ı gelecekte ciddi değişimlerin beklediğini ortaya koymaktadır. 1989 yılında Rafsancani'nin seçilmesinin ardından, Humeyni'den sonra ilk defa koyu muhafazakâr bir Cumhurbaşkanının başa geçmesi, İran'ın hali hazırda karşısında duran baskıların artacağına da sinyallerini vermektedir. Bu da ABD, AB, Rusya gibi devletlerle olan ilişkilerinin seyrini daha da belirsiz kılmaktadır. Nitekim Ahmedinecad'ın ilk açıklamalarında İran'ın dünyaya "modern, gelişmiş, güçlü ve İslami" bir "model" olacağı söylemleri de oldukça dikkat çekicidir. Humeyni'den sonra, ilk defa "model" söyleminin kullanılması da İran'ın uluslararası imajının değişme eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Bir senaryo olarak İran'ın "gülümseyen" yüzünün yerini daha sert bir bölgesel politikanın alması, İran'a karşı sert politikalar izleme eğilimindeki Bush yönetiminin argümanlarına bir destek elde etmelerini sağlayacaktır. Bir başka deyişle, ABD'de İsrail lobisinin de etkisiyle sert yaklaşım içerisinde bulunan Şahinler kendilerine siyasi anlamda yeni bir cephe kazanmışlardır. Bu konuda başkan yardımcısı Dick Cheney ve Savunma Bakanı Rumsfeld gibi Şahinler, İran'da kısa sürede aşırı muhafazakârlara karşı muhalefetin yükselmesini beklemektedirler. Bir başka deyişle, ABD İran'da yakın gelecekte bir "karşı devrim" beklediğinin sinyallerini vermektedir. Yine Şahinlere göre Ahmedinecad'ın seçilmesiyle birlikte nükleer anlaşmazlık konusunda İran ile Avrupa Birliği arasında yürütülen görüşmeler zarar görecektir. Bunun gerçekleşmesi halinde ise, ABD İran'a karşı yaklaşımını Şahinlerin istediği şekilde sertleştirebilecek, hatta askeri seçeneği de göz önüne alabilecektir.

İkinci bir senaryo olarak, İran'ın en büyük hedefi olan Ortadoğu'da İran yanlısı bir Irak devletinin oluşması ve %60 civarındaki Şii nüfus yönetiminin üst

kademelerinde yer alması sonucu İran bölgede lider konuma yükselebilecektir. Nitekim son Irak seçimlerinde Şiilerin birinci parti olarak çıkmaları da İran'ın bu hedefinin gerçekleşebileceği anlamına gelmektedir. Bunun yanında, her ne kadar Şiilerin zaferiyle sonuçlansa da, Irak'ın geleceğinde ABD yanlısı ve ekonomik açıdan güçlü bir devlet haline dönüşmesi İran'ın Ortadoğu'daki konumu açısından bir tehdit oluşturmaktadır. Bu durumda Amerika ile Irak ortaklığı İran'daki Pehlevi dönemindeki İran-ABD ortaklığına benzeyecektir. Böyle bir senaryoda İran bölge içerisinde daha fazla sıkışacaktır. Öte yandan Irak'ın geleceği söz konusu olduğunda ABD ile müttefik bir Irak günümüz dengelerinde muhtemel gözükmemektedir.

Üçüncü bir senaryo olarak, Irak'ta kurulan Şii bir yönetim ile Necef'in önemini artacak ve Irak'ın Lübnan'dan Yemen'e kadar Şii nüfus üzerindeki etkisi de güçlenebilecektir. Daha da önemlisi bu yeni yapılanma İran'daki "velayet-i fakih" sistemini sorgulayan güçlere de entelektüel bir destek anlamına gelecektir. Böyle bir gelişme de İran'da rejimin geleceğini daha da belirsiz bir duruma getirecektir. Dolayısıyla Şiilerin ağırlıkta olduğu bir Irak'ın kurulması da İran'ın bölgedeki etkinliğini azaltma potansiyeline sahiptir. Sadece bölgedeki etkinlik anlamında değil, Irak bir "örnek" olma potansiyeliyle İran rejimini tehdit edebilecektir. Fakat Irak'taki bugünkü gelişmeler yakın gelecekte istikrarlı bir devletin kurulmasının mümkün olmayacağını göstermektedir. Bu durumda da Irak'ta mevcut kaos ortamını sürmeye devam edecek hatta bir iç savaşa dahi sürüklenebilecektir. Buradan hareketle de yeni bir senaryo ortaya çıkmaktadır.

Dördüncü bir senaryo olarak, Irak'ta artan kargaşa ortamı önce bir iç savaşa daha sonra da devletin parçalanmasına sebep olabilecektir. Özellikle son günlerde yönetimden memnuniyetsizliğini dile getiren bir Kürdistan devletini ilan etmesi durumunda, Ortadoğu gibi hassas bir coğrafyada böyle bir gelişme domino etkisi yaratabilecek ve bunu da İran ve Suriye'deki Kürtlerin birleşerek bir Kürdistan devleti kurmaları izleyebilir. Böyle bir durumda da bağımsız bir İran, Irak ya da Suriye devletinden bahsedilemeyecek bir sürece girecektir. Bu da bölgenin tam bir kaos ve savaş ortamına sürüklenmesi anlamına gelecektir.

Beşinci bir senaryo olarak, İran'ın gelecekteki politikalarının Kafkaslar ve Orta Asya Bölgesine yönlenmeye devam edecek ve Ermenistan ile gittikçe

yakınlaşan ilişkileri, Çin'in İran'a yakın duran yaklaşımları ve Hindistan'ın da tabloya eklenmesiyle İran'ın arzu ettiği gibi bir kutbun oluşması gerçekleşebilecektir. Şangay İşbirliği Örgütü'nde gözlemci statüsüne yükselen İran'ın bu örgüte yakın gelecekte üye olması ile ABD için en olumsuz senaryo olarak nitelendirilebileceğimiz Rusya-Çin-İran birleşmesi gerçekleşebilecektir. Öte yandan Rusya'nın alacağı tutum burada anahtar rol oynayacaktır. Nitekim dünyada "terörizm" adı altında gittikçe artan "dini kutuplaşmalar" içerisinde Rusya'nın alacağı konum belirleyici olacaktır. Putin'in Ortadoğu siyasetini aktif bir hale getirmesi ve İsrail'in bundan memnuniyetsizliği de bu ittifakın geleceğinde belirleyici olması muhtemeldir. Nitekim Putin'in özellikle 2005 yılı Ortadoğu ziyaretleri ve açıklamaları, Rusya'nın Ortadoğu'ya yönelik siyasetinin değişme eğiliminde olduğunu altını çizmektedir. Ancak ABD sürekli olarak Rusya ile "iyi ilişkilerinin" altını çizmekte ve Rusya'yı karşısına almamak için çabalamaktadır. Bu noktada Rusya ile ABD ilişkilerinin yakınlaşması olasılığı da bir başka senaryonun önün açmaktadır.

Altıncı bir senaryo olarak, Rusya ile ABD Ortadoğu, Orta Asya ve Kafkaslar ekseninde bir yakınlaşma içerisine girebilirler. ABD, Dışişleri Bakanı Rice'nin ağzından Rusya'nın stratejik düşmanları olmadığını, aksine Balkanlar ve Ortadoğu'da ortak çıkarları bulunduğunu ve bu sebeple Rusya'yı stratejik bir ortak olarak gördüklerini vurgulamıştır. Burada Orta Asya ve Kafkasların belirtilmemesi de ilginçtir. Öte yandan Orta Asya'da Çin'i dışarıda bırakmak adına gelecekte Rusya ABD ve Orta Doğu'da Rusya İsrail yakınlaşması mevcut kutupları tam anlamıyla değiştirebilir. Bu noktada Şangay İşbirliği Örgütü işlevini oldukça yitirecek ve Çin bir anlamda yalnız bırakılmış olacaktır. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin de bu kutuptan ayrılması durumunda ortaya Çin-İran muhtemelen Hindistan, Rusya-ABD ve Türk Cumhuriyetleri üçlü kutbu çıkabilecektir. Bu noktada bölgenin kritik ülkesi olarak Türkiye'nin alacağı tutum daha da fazla önem kazanacaktır.

Bütün bu senaryolar bölgenin geleceği açısından çok kritik bir rol oynamaktadır. Bu noktada Türkiye'nin alacağı tutum son derece büyük önem taşımaktadır. Dünya gitgide hızlanan bir şekilde yeni bir kutuplaşmaya doğru gitmektedir. Devletlerarası ilişkilerin seyrini belirleyen temel unsur tarih boyunca "*menfaatlerin çatışması*" şeklinde ortaya çıkmıştır. Ancak bugün hızla bir "*medeniyetler çatışması*" unsuru ortaya çıkarılmak istenmektedir. Burada da temel

unsur olarak “dinler” ortaya atılmaktadır. Dünyada artan terörist saldırılar, halk hareketleri gündelik hayatın birer parçası haline gelmiş ya da getirilmiştir. Dolayısıyla bugün dünya hızla bir “Ortadoğulaşma” sürecinin içerisine sürüklenmektedir. Bu noktada da devletlerin sergileyeceği tutumlar ve ittifaklar çok daha fazla önemli bir hale gelmiştir.

Türkiye sahip olduğu özellikleriyle ve bağımsızlık kültürüyle bölgede ve dünyada eşine rastlanmayan bir devlet niteliğindedir. Bu geniş coğrafyada hem Avrupalı hem Asyalı olma ayrıcalığının yanında en uzun süreli demokrasiye sahip ülke özelliğiyle de ön plana çıkmaktadır. Buna ilaveten, bölgenin sömürgecilik tarihi olmayan tek ülkesi ve milletiyle bütünleştirdiği ulusçuluk anlayışıyla tek olma özelliğine sahiptir. AB’nin de kendi kendini sorgulamaya başladığı günümüz dengelerinde Türkiye’nin bölgesiyle alakalı stratejilerini yeniden gözden geçirerek uzun vadeli bir strateji içerisine girmesi gerekmektedir. Bunun içinde alternatif güvenlik ve ekonomik oluşumları içerisinde rol almayı hedefleyen, çok yönlü bir açılımı tercih etmesi son derece önemlidir. Bu noktada da Şangay İşbirliği Örgütü içerisinde aktif yer alma gibi ve yahut Türkiye’nin öncülük edeceği farklı bir ekonomik ve güvenlik oluşumu senaryoları değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak, bu çalışmada bölgenin tarihi ve kültürüyle en eski ülkelerinden birisi olan İran’ın iç dinamikleri ve tarihsel süreçte dış politikasının evrimi ve Orta Asya-Kafkaslar, Ortadoğu ve dış güçler ekseninde bölgesel politikası incelenmiştir. Ülkesel bazlı çalışmaların çok sınırlı olması ve genellikle batı kaynaklı çalışmalara yer verilmesi de ulusal literatürümüzdeki önemli bir boşluk olarak değerlendirilmektedir. Bu itibarla mikro düzeyde araştırmaların artırılması önem arzeden bir mevzudur. Devletlerin dış politikaları günümüzde birçok hükümet dışı örgütler ve çıkar gruplarının etkisiyle de şekillenmektedir. Biz bu çalışmamızda daha çok devlet tabanlı analiz yöntemini (state-level) kullanarak ve temel karar mekanizmalarının devletler olduğunu kabul ederek çalışmamızı gerçekleştirdik. Gelecek çalışmaların devlet dışı aktörler, çok çeşitli çıkar grupları, çok uluslu şirketler, lobiler gibi faktörlerin etkisini ön planda tutarak İran’ın Orta Asya, Kafkaslar ve Ortadoğu bölgelerindeki geleceğini analiz etmeleri önerilebilir.

KAYNAKLAR

Kitaplar

AKARLI E. D., **Belgelerle Tanzimat: Osmanlı Sadrazamlarından Ali ve Fuat Paşa'ların Siyasi Vasiyetnameleri**, Boğaziçi Üniv. Yayınları 1978

AKYOL T., **Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet**, Ad Kitap Yayınları, İstanbul 1999

ALIKHANI H., **Sanctioning Iran**, London and New York: IB Tauris, 2000

ARI T., **2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi**, Alfa Yayınları, 4. Baskı, İstanbul,1999

ARI T., **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş, Diplomasi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004b

ARI T., **Irak, İran ve ABD, Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, Alfa yayınları, İstanbul, 2004a

AYDEMİR Ş. S., **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1972

BAKTIARI B., *"The Governing Institutions of the Islamic Republic of Iran: The Supreme Leader, The Presidency, and the Majlis"*. AL-SUWAIDI J. S. (ed.), **Iran and the Gulf, A search for Stability**, The Emirates Center for Strategic Studies and Research, NY, 1996

BARKEY H. J., **Confrontation Accross an Ideological Divide Regional Power Rivalries in the New Eurasia: Russia Turkey and Iran**, RUBINSTEIN A. Z., SMOLARSKY O. M.(ed.), M.E Sharpe Inc. New York, 1995

BARKEY H. J., **The Silent Factor: Turkey's Role in the Gulf War.** KARSH E. (ed.), *"The Iran-Iraq War: Impact and Implications"*, Macmillian, London 1989

BOROVALI F., *"Iran and Turkey: Permanent Revolution or Islamism in One Country Iran at the Crossroads Global Relations in a Tubulant Decade"* REZUN M. (ed.), **Westview Specied Studies on the Middle East**, Westview Pres, US, 1996

BRZESINSKI Z, **Büyük Satranç Tahtası**, Sabah Kitapları, 1998

CAFERSOY N., **Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası**, Ankara, ASAM, 2001

ÇAMURCU K., **Firuze Köprüsünde Üçüncü Cumhuriyet, Velayet Demokrasisinden Demokratik Cumhuriyete İran** Şehir Yayınları, İstanbul, 2000

ÇETİNKAYA G., **Türk-İran İlişkileri 1945-1997 Türk Dış Politikasının Analizi**, SÖNMEZOĞULU F. (ed.), Der Yayınları, İstanbul, 1998

DAĞI İ. D., **Ortadoğu'da İslam ve Siyaset**, Boyut Kitapları, İstanbul, 2002

DEDEOĞLU B., **Ortadoğu Üzerine Notlar**, Derin yayınları, İstanbul, 2002

DRUCKER, P. F., **The Effective Decision**, Harvard Business Review on Decision Making, 2001

FULLER G. E. *"The New Geopolitical Order"*. BANUAZIZI A., WEINER Myron (ed.), **The New Geopolitics of Central Asia and Its Borderlands**, I.B Tauris & Co. Ltd., Indiana University Press, USA, 1994

GEVA N., MINTZ A., **Decisionmaking on War and Peace: The Cognitive – Rational Debate**, London: Lynne Rienner, 1997

GORDON M., THERIEN J., *“Introduction: Foreign Policy and Regionalism in the Americas”*. GORDON M., THERIEN J. (ed.), **Foreign Policy and Regionalism in the Americas**, Boulder, CO: Lynne Rienner, 1996

GÜNGÖRMÜŞ KONA G., **Orta Doğu, Orta Asya ve Keşişen Yollar**, IQ yayınları, İstanbul, 2004

GÜNGÖRMÜŞ KONA G., **Türkiye-Orta Asya İşbirliği Stratejileri ve Gelecek Senaryoları**, IQ yayınları, İstanbul, 2002

FULLER G., **The Center of the Universe: The Geopolitics of Iran**, Boulder CO, Westview Pres, 1991

HANSEN S., **Pipeline Politics; The Struggle for Control of the Eurasian Energy Resources**, The Clingendael International Energy Programme, Hague, 2003

HERZIG E., **Iran and the Former Soviet South**, The Royal Institute of International Affairs, Great Britian, 1995

HERZİG E., *“Iran and Central Asia”*. Roy Allison, Lena Jonson, **Central Asian Security: The New International Context**, Swedish Institute of International Affairs, Royal Institute of International Affairs, 2001

HOOGLUND E., *“Iran and Central Asia”*. Anoushiravan Ehteshami (ed.), **From the Gulf to Central Asia: Players in the New Great Game**, University of Exeter Press, UK, 1994

HUNTER S., **Iran and the World: Continuity in a Revolutionary Decade**, Bloomington and Indianapolis, Indiana Univ. Pres, 1990

İZZETİ İ., **İran ve Bölge Jeopolitiği** Küre yayınları, İstanbul, 2005

KARPAT K. H., **Türkiye ve Orta Asya**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003

KEMP G., “*The Impact of Iranian Foreign Policy on Regional Security: An External Perspective*”. AL-SUWAİDİ J. S. (ed.), **Iran and the Gulf, A search for Stability**, The Emirates Center for Strategic Studies and Research, NY, 1996

KILIÇ R., **XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Anlaşmaları**, Tez Yayınları, 2001

KISSINGER, H. **Amerika'nın Dış Politikaya İhtiyacı Var mı?** METU Press, 2002, Ankara

KUPCHAN C. A., **The Persian Gulf and The West: The Dilemmas of Security**, Ullen and Unwin Press, Boston 1987

LEWIS B., **The Middle East**, Scribner Publishers, 1997

MENASHRI D., **İran and Central Asia: Radical Regime Pragmatic Politics**. MENASHRI D. (ed.) “*Central Asia Meets Middle East*” London: Frank Cass, 1998

MENASHARI David (ed) **Central Asia Meets The Middle East**, Frank Cass Pres, 1998

MILANI M. M., “*Iran's Gulf Policy: From Idealism and Confrontation to Pragmatism and Moderation*”. AL-SUWAİDİ J. S, (ed.), **Iran and the Gulf, A Search for Stability**, The Emirates Center for Strategic Studies and Research, NY, 1996

MINTZ A., GEVA N., REDD S. B., CARNES A., **The Effect of Dynamic and Static Choice Sets on Decision Strategy: An Analysis Utilizing the Decision Board Platform**, American Political Science Review, 1995

MINTZ A., **International Cognitive and Rational Theories of Foreign Policy Decision Making**, New York: Palgrave Press, 2002

MOHAMMADI A. (eds.), **Iran Encountring Globalization: Problems And Prospects**, Routledge Publishers, NY, 2003

MOHAMMADI A., EHTESHAMI A., **Iran and Eurasia**, Ithaca Press, 2000

MOTTAHEDEH R. P., “*Shi’ite Political Thought and the Destiny of the Iranian Revolution*”. AL-SUWAIDI J. S. (ed.), **Iran and the Gulf, A search for Stability**, The Emirates Center for Strategic Studies and Research, NY, 1996

NOORBAKSH M., “*Religion, Politics and Ideological Trends in Contemporary Iran*”. AL-SUWAIDI J. S., (ed.), **Iran and the Gulf, A Search for Stability**, The Emirates Center for Strategic Studies and Research, NY, 1996

OLSON, R. **Turkey-Iran Relations 1979-2004**, Mazda Publishers, 2004 USA.

OĞUZ S., ÇAKIR R., **Hatemi’nin İran’ı**, İletişim Yayınları, İstanbul 2000

PAHLEVAN T., “*Iran and Central Asia*”. ATABAKI T., O’KANE J. (ed), **Post-Soviet Central Asia**, Tauris Academic Studies &The International Institute for Asian Studies, New York, 1998

PEIAMANI H., **Regional Security and the Future of Central Asia: The Competition of Iran, Turkey and Russia**, Praeger, Westport, Conrecticut, London 1998

RAJAE F., “*Iranian Ideology And Worldview: The Cultural Export Of Revolution*”. ESPOSITO J. (ed.), **The Iranian Revolution: Its Global Impact** Miami: Florida University Press, 1990

ROY O., **The New Central Asia: The Creation of Nations**, I.B Tauris Publishers, New York 2000

RUBIN B., KIRIŞÇI K., **Günümüzde Türkiye’nin Dış Politikası**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.

SAJJADPOUR S. K. “*Iran, the Caucasus and Central Asia*”. BANUAZIZI A., WEINER M., (ed), **The New Geopolitics of Central Asia and Its Borderlands**, I.B Tauris &Co. Ltd., Indiana University Press, USA ,1994

SANDER O., **Siyasi Tarih**, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003

SARAY M., **Türk İnan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999

SAYARI S., “*Turkey, the Caucasus and Central Asia*” . BANUAZIZI A., WEINER M., (ed) **The New Geopolitics of Central Asia and Its Borderlands** I.B Tauris &Co. Ltd., Indiana University Press, USA ,1994

SCHAKE K. N., YAPHE J. S., **The Strategic Implications of a Nuclear-Armed Iran**, Washington, DC: National Defense University, 2001

SHAFFER B., **Borders and Brethren: Iran and The Challenge of Azerbaijani Identity**, MIT Press, Cambiridge, 2002

SINGER E., HUDSON V., **Political Psychology and Foreign Policy**, Boulder: Westview Press, 1992

SÖNMEZOĞLU F., **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, Der Yayınları, İstanbul, 2000

STRUWE V. M., **The Policy of ‘Critical Dialogue**, Durham Middle East Papers no. 60, Durham University, 1998

SYLVAN, D. A., VOSS, J. F., **Problem Representation in Foreign Policy Decision Making**, Cambridge: Cambridge University Press, 1998

ŞİMŞİR B., **İngiliz Belgeleriyle Türkiye’de Kürt Sorunu 1924-1938**, Ankara Dışişleri Bakanlığı Basımevi, 1975

TAŞAR Mustafa, **Türkiye’nin Düşünce Gündemi** Ankara, 2001

VARESTE M., “*The Soviet Union and Iran, 1979-89*”. EHTESHAMI A. Ş., VARESTE M. (ed.), **Iran and the International Cominity**, London and Newyork : Roudledge, 1991

VERTZBERGER Y. Y. I, **The World in Their Mind: Information Processing, Cognition, and Perception in Foreign Policy**, Stanford: Stanford University Press, 1990

WRIGHT R., **Son Büyük Devrim**, (çev.) Şeniz Türkömer , Doğan Kitap, İstanbul, 2000

Türk-İran İlişkileri'nin Dünü, Bugünü Yarını, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları

Makaleler

AFRASIABİ K., MALEKI A., “*Iran’s Foreign Policy After 11 September*”, **The Brown Journal of World Affairs**, Volume IX, Issue 2, Winter/Spring 2003

AFRASIABİ K., MALEKİ A., “*Iran’s Foreign Policy after 11 September*” **The Brown Journal of World Affairs**” Volume 9, Winter/Spring 2003

AMIRAHMADI H., “*Sea of Opportunities*” **The Iranian**, 15 August 2000, www.iranian.com/opinion/2005August/Caspian/

ANDREW W., “*Minorities and Stateless in Persian Gulf Politics*” **Survival**, Vol. 35, Winter, 1993

ANSARI A., “*Iran’s Responses to the War in Iraq*”. WHITLOCK E. (ed.), **Iran and Its Neighbours**, SWP Berlin, Haziran 2003.

ARAS B., “*Amerika Orta Asya İlişkileri ve İran’ın Konumu*” **Avrasya Dosyası**, No 3, Sonbahar 1999

ARAS B., “*Iranian Policy Towards Caspian Sea Basin*” **Mediterranean Quarterly**, Fall 1998

ARAS B., OKUMUŞ A., “*Caspian Riches and Gulf Security*” **The Brown Journal of World Affairs** Volume VII, Issue 2, Summer/Fall 2000

Avrasya Dosyası “**İran Özel**” Cilt 5, Sayı 3, Sonbahar 1999

BAHGAT G., “*Splitting Water: The Geopolitics of Water Resources in the Caspian Sea*”, **SAIS Review**, V. XXII, No. 2, Summer-Fall 2002

BAKHASH S., “*Iran’s Foreign Policy under the Islamic Republic, 1979-2000,*”. BROWN L. C. (ed.), **Diplomacy in the Middle East: The International Relations of Regional and Outside Powers**, London: I.B. Tauris, 2001

BELLAIGUE, C. “*Iran’s Last Chance for Reform?*” **The Washington Quarterly**, 24:4, Autumn 2001,

BERMAN I., “*Russia and Mideast Vacuum*”, **IASPS Research Papers in Strategy**, Washington, Haziran 2001

CALABRESE J. “*Finding the Fulcrum? Euro-Atlantic Relations and Iran*” **Middle East Institute Report**, 2004

CAŞIN M. H., “*İran’ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları*” **Avrasya Dosyası, İran Özel**, Cilt 5, Sayı 3, 1999

CHUBIN S., “*Iran’s Strategic Predicament,*” **Middle East Journal**, Vol. 54, No. 1, Winter 2000

CODERSMAN, A. H, “*The Middle East and the Geopolitics of Energy: A Graphic Analysis*” **Center for Strategic and International Studies**, 1999

COHEN A., “*Iranian Developing New Security Initiatives To Counter Perceived Us Threat*” **Eurasia Insight**, <http://www.eurasianet.org>, (5/14/03)

CORNELL, S.E “*Regional Politics in Central Asia: the Changing Roles of Iran ,Turkey, Pakistan and China*” **India and Central Asia: Building Linkages in an Age of Tirbulance**, New Delhi, **SAPRA Foundation**, 2003

CÖMERT Servet, “*Jeopolitik ve Türkiye'nin yer aldığı Yeni Jeopolitik Ortam*”, **Jeopolitik Dergisi**, Sayı 1, S:32, 2001

ÇAMURCU K., “*Firuze Köprüsünde Üçüncü Cumhuriyet, Velayet Demokrasısından Demokratik Cumhuriyete İnan*” **Şehir Yayınları**, İstanbul 2000

ÇEÇEN A., “*Ortadoğu ve Türkiye*” **Jeopolitik Dergisi** S:36, Yıl1, Sayı:4, Güz 2002

ÇETİNKAYA G., “*Essantial Friends and Naturel Enemies : The Historic Roots of Turkish- Iranian Relations*” **Middle East Review of International Affairs** Vol. 7 No: 3 September 2003

DISMUKES D. E., “*The Outlook for Energy*” **Center for Energy Studies**, Louisiana State University, April 28, 2005

DONGFENG, R. “*The Central Asia policies of China, Russia and the USA, and the Shanghai Cooperation Organization process: a view from China*” (<http://editors.sipri.se/pubs/CentralAsiaSCO.pdf>)

EFEĞİL E., STONE L. A., “*Iran and Turkey in Central Asia: Opoortunities for Reapproachement in the Post-Cold War Era*” **Journal of Third World Studies**, Vol. XX, No. 1, 2003

EHSANI K., *“Tilt but don’t spill: Iran’s Development and Reconstruction Dilemma”*, **Middle East Report**, Nov.–Dec. 1994

EHTESHAMÍ A., *“Tahran’s Toxin”*, **The Washington Quarterly**, 23:3, Summer 2000c

EHTESHAMÍ A., *“Iran’s International Posture After the Fall of Baghdad”*, **Middle East Journal**, Volume 58, No. 2, Spring 2004

EHTESHAMÍ A., *“Iran-Irak Relations after Saddam”* **The Washington Quarterly**, Güz, 2003b

GÖKA E., *“Velayet’i Fakih İnancının Toplumsal Psikolojisi”* **Avrasya Dosyası, İran Özel**, 1999

GUNDOĞAN U., *“Islamic İnan and Turkey, 1979-1989 State Pragmatism and İdeological Influences”*, **MERIA** Vol 7 No 1 March 2003

HALLIDAY Fred, *“Araps and Persians Beyond the Geopolitics of the Gulf”*, **Cahiers d’Études sur la Méditerranée Orientale et le monde Turco-İrani**, 1996 (in english)

HERZIG E., *“Regionalism, İnan and Central Asia”*, **İnternational Affairs**, 80,3, 2004

HERZIG E., *“İnan and Former Soviet South”* **Royal Institute of International Affairs**, London, 1996

JONES P., *“İnan’s Threat Perceptions And Arms Control Policies”* **The Nonproliferation Review** Fall 1998

KATZMAN K., *“İnan: U.S. Policy and Options”* **CRS Report for Congress**, 2000

Kemp, G. *“İnan: Can the US do a deal?”* **The Washington Quarterly**, 24:1, Winter 2001

KHALILZAD Z., BYMAN D., “*Afghanistan: The Consolidation of a Rogue State*” **The Washington Quarterly**, Winter 2000

LEWIS S. W., “*The Infernal Triangle: Iran, Israel and United States*” . Eugene Whitlock (ed.), **Iran and Its Neighbors: Diverging Views on a Strategic Region**, German Institute for International and Security Affairs, Berlin, Temmuz 2003

MALEKI A., “*Decision Making in Iran's Foreign Policy: A Heuristic Approach*” **Journal of Social Affairs**; Vol. 19, No. 73, Spring 2002

MALEKI A., “*Iran's Foreign Policy: From Idealism to Realism*”, **The Journal of Foreign Policy**, Vol. 10, No. 3 1989

MALONEY, S. “*America and Iran: From Containment to Coexistence*” **The Brookings Institution**, Washington DC, no:87, August 2001

MAYNES C. W., “*America Discovers Central Asia*” **Foreign Affairs**, Vol. 82, No:2, 2003

MCFARLANE R., “*Fueling a Revival*”, **Washington Post** 10 Nisan 2001

McMILLIAN, J., SOKOLSKY, R. WINNER,C, “*Towards a New Regional Security Architecture*” **The Washington Quarterly**, 26:3, Summer 2003

MILANI, A., “*US Foreign Policy and the Future of Democracy in Iran*” **The Washington Quarterly**, 28:3, Summer 2005

MIRBAGHARĪ, F. “*Shi'ism and Iran's Foreign Policy*” **The Muslim World**, Vol.94, October 2004

MIZIN V., “*The Russia-Iran Nuclear Connection And U.S. Policy Options*” **Middle East Review of International Relations**, Volume 8, No. 1, March 2004

MOSHAVER Z., “*Revolution, Theocratic Leadership and Iran’s Foreign Policy: Implications for Iran-EU Relations*”, **The Review of International Affairs**, Vol3. No.2 Winter 2003

NIGOUL M, WAECHTER M.M., “*The Evolution of US and EU Foreign Policies towards Iran with Emphasis on the period after September 11*” **Centre International de Formation Europeenne**, Nice 2004
(www.iehei.org/bibliotheque/TZOGOPOULOS)

NUGMAN G., “*Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü*”, **Avrasya Etüdleri**, No. 13, İlkbahar 1998

NASR, V. “*Regional Implications of Shia Revival in Iraq*” **Washington Quarterly**, 27:3, Summer 2004

OLCOTT M. B., “*Taking Stock of Central Asia*” **Journal of International Affairs**, Vol: 56, No:2, Spring 2003

OLSON R., “*Turkey– Iran relations, 1997 to 2000: the Kurdish and Islamist questions*” **Third World Quarterly**, Vol 21, No 5, 2000

ORLOV, V, VINNIKOV, A. “*The Great Guessing Game: Russia and the Iranian Nuclear Issue*” **The Washington Quarterly**, 28:2, Spring 2005

ÖZALP Necdet, “*Büyük Oyunda Hazar Enerji Kaynaklarının Önemi ve Konumu*” **Panorama Dergisi**, Şubat 2004

PETERSON. J.E., “*The Historical Pattern of Gulf Security (2001)*”, www.JEPeterson.net, February 2002

POLLACK, K.M. “*Securing the Gulf*” **Foreign Affairs**, July/August 2003

POMFRET R., *“Central Asia Turns South? Trade Relations in Transition”*, **Royal Institute of International Affairs**, London, 1999

RAJEE, B. *“Deciphering Iran: The Political Evolution of the Islamic Republic and US Foreign Policy after September 11”* **Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East**, 24:1, 2004

RAMAZANI R. K., *“Ideology and Pragmatism in Iran’s Foreign Policy”*, **Middle East Journal**, Volume 58, No. 4, Autumn 2004

RAMAZANI R. K., *“Iran’s Foreign Policy: both North and South”*, **The Middle East Journal**, Vol. 46, No. 3 Summer 1992

RAMAZANI R. K., *“The Shifting Premise of Iran’s Foreign Policy: Towards a Democratic Peace,”* **Middle East Journal**, Vol. 52, No. 2, Spring 1998

RASIZADE A., *“The Specter Of A New “Great Game” in Central Asia”* **Foreign Service Journal**, 2002

RATHMELL A., KARASIK T., GOMPERT D., *“A New Persian Gulf Security System”* **RAND Issue Paper**, 2003

ROBERT J., *“Realism, Neoliberalism and Cooperation: Understanding The debate”* **International Securities**, Summer, 24(1), 1999

ROSHANDEL J., *“How the Decision-Making Process evolved, Security Dialog”*, **Iran’s Foreign and Security Policies** Vol. 31 no. 1, March 2000

ROSHANDEL, J. *“The Overdue Strategic Partnership Between Iran and India”* **Asia Program Special Report**, Woodrow Wilson International Center for Scholars, 2004 Nisan

ROY O., *“The Iranian Foreign Policy towards Central Asia”*,

www.eurasianet.org/resource/regional/royoniran.html)

RUBIN B., “*The Persian Gulf after the Cold War: Old Pattern; New Era*” **Middle East Review of International Affairs** Vol. 3, No. 2 , June 1999

RUSSELL J. A., “*Searching for a Post-Saddam Regional Security Architecture*” **Middle East Review of International Affairs**, Vol. 7, No. 1, March, 2003

SADRİ H., “*An Islamic Perspective on Non-Allianmainment : Iranian Foreign Policy in Theory and Practice*” **Journal of Third World Studies**, 16:2,1999

SAJJATPOUR Kazem, “*Speaking in a Round-table miting on “Iran and the Regional Economic System”*”, **An Iranian Qarterly** 1:4 Spring 2000

SAMII A. W., “*The Nation and Its Minorities: Ethnicity, Unity and State Policy in Iran*”, **Cooperative Studies of South Asia, Africa and the Middle East**, Vol. XX, No: 1&2, 2000

SAMII, A.W., “*Tehran, Washington and Terror: No Agreement to Differ*” **Middle East Review of International Affairs**, Vol.6, No.3., September, 2002

SARİOLGHALAM M., “*Understanding Iran: Getting Past Stereotypes and Mythology*” **The Washington Quarterly**, 26,4, 2003

ŞENKAYA, E. “*Hazar: Paylaşılamayan Sular Isınıyor*” Ağustos 2001, (www.suvakfi.org.tr)

WHITLEY A., “*Minorities and Stateless in Persian Gulf Politics*” **Survival**, Vol. 35, No. 4, Winter 1993

İnternet Kaynakları

<http://devdata.worldbank.org/external/CPPProfile.asp>

<http://www.economist.com/countries/Iran/profile>

<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/ir.html> CIA World Factbook

<http://www.eia.gov>

<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/iran.html> Iran Country Analysis Brief

<http://en.wikipedia.org/wiki/Iran>

<http://lcweb2.loc.gov/> Library of Congress Country Studies

<http://www.tcberlinbe.de/tr/> "Türk Dış Politikasının Ana Hatları"

<http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2004/02/27/yazarlar/yazarlar65.html>
Nuray Başaran "Büyük Ortadoğu'nun İran'ında büyük dönüş mü" 27.02.2004

<http://www.usis.usemb.se/terror/4>

<http://www.news.bbc.co.uk/2/ki/middle.east/country.profiles/790877.stm>

http://www.lib.utexas.edu/maps/middle_east_and_asia/iran_ethnoreligious_distribution_2004

<https://www.pmdtc.org/country.htm>

<http://www.irvl.net/USMI.htm>

<http://www.cnn.com/2002/US/01/30/ret.axis.facts/30/01/2002>

http://www.globalsecurity.org/wmd/world/iran/images/bushehr_compare_ik4.jpg

Gazeteler

Iran Daily (<http://www.iran-daily.com>)

The Iranian (<http://www.iranian.com>)

Islamic Republic News Agency (<http://www.irna.com>)

Tehran Times (<http://www.tehrantimes.com>)

Salam Iran (<http://www.salamiran.org/Media/Newspapers/>)

Islamic Republic of Iran Broadcasting (<http://www.irib.ir/>)

Iran Basın Merkezi (<http://www.iran-press-service.com/>)

Iran Mania (<http://www.iranmania.com/News/>)

Dünya Gündemi Gazetesi (www.dunyagundemi.org)

Önemli Web Siteleri

İran Dini Lideri Resmi Web Sitesi (<http://www.khamenei.ir/>)

İran Cumhurbaşkanı Resmi Web Sitesi (<http://www.president.ir/eng/>)

İran Meclisi Resmi Web Sitesi (<http://majles.ir/>)

İran Dışişleri Bakanlığı Resmi Web Sitesi (<http://www.mfa.gov.ir/>)

İran Dışişleri Bakanlığı Uluslar arası İlişkiler Araştırma Merkezi (<http://www.ipis.ir/>)

İran Enerji Bakanlığı (<http://www.moe.org.ir/>)

İran Ticaret Bakanlığı (<http://www.commerce.ir/>)

İran Genel Tanıtım (<http://www.parstimes.com/iran/>)

Iran Heritage Foundation (<http://www.iranheritage.com/>)

Ekonomist Dergisi İran Raporu www.economist.com/countries/Iran/

Dünya Bankası İran İstatistikleri (www.worldbank.org/ir)

OPEC İstatistikleri (www.opec.org/aboutus/membercountries/iran.htm)

ABD Enerji Bakanlığı (<http://www.eia.doe.gov/emeu/international/iran.html>)

CIA, The World Factbook
(<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/ir.html>)

ABD Kongre Kütüphanesi İran Çalışması (<http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/irtoc.html>)

The American Institute of Iranian Studies (<http://www.simorgh-aiis.org/>)

The International Society for Iranian Studies (<http://www.iranian-studies.com/>)

ÖZGEÇMİŞ

GONCA OĞUZ GÖK

EĞİTİM

2002–2005

Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü
İşletme Fakültesi, Strateji Bölümü
Milli Güvenlik Stratejileri, Yüksek Lisans
Mezuniyet Notu: 3.81

1998- 2002

Koç Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü

1998–2000, Dekan Onur Listesi
2001 Bahar, 2001 Güz, Vehbi Koç Bursu
Mezuniyet Notu: 3.45

1994-1998

Kadir Has Lisesi İstanbul

YABANCI DİL

İngilizce (Akıcı), Farsça (Orta), Osmanlıca (Başlangıç),

İŞ DENEYİMİ

Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü
İşletme Fakültesi, Strateji Bölümü
Araştırma Görevlisi (2002-)

Koç Üniversitesi İngilizce Dil Merkezi, Asistan (2002,
Bahar)

SERTİFİKALAR:

Galatasaray Üniversitesi, Orta Doğu Sertifika Programı
(2003, Yaz)

KİŞİSEL

Doğum Tarihi : 27.04.1980, Ankara
Medeni Hali : Evli